

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za arheologiju

Ivana Lučića 3

Krešimir Grbavac

Centurioni u rimskoj provinciji Dalmaciji

Magistarski rad

Mentor:

dr. sc. Dino Demicheli, docent

Zagreb, 2017.

Zahvale

Ovom prilikom zahvalio bih se mentoru dr. sc. Dinu Demicheliju na ukazanom povjerenju i pomoći u obradi ove opširne teme. Njegovo vodstvo puno mi je pomoglo u izradi ovog rada. Također se zahvaljujem svojoj obitelji na nepresušnom strpljenju i podršci, prijateljima i prijateljicama, kolegama i kolegicama koji su uvijek bili tu kada je trebalo saslušati koliko je još centuriona ostalo do kraja.

Sadržaj

1. Uvod	4
2. Centurioni u Rimskoj vojsci	6
2.1. Karijera i dužnosti centuriona	9
2.2. <i>Primus pilus</i>	13
2.3. Oprema centuriona	16
3. Prisutnost rimske vojske u rimskoj provinciji Dalmaciji	21
3.1. Prva faza osvajanja Ilirika	21
3.2. Druga faza osvajanja Ilirika	23
3.2.1. Cezarovo djelovanje u Iliriku	24
3.2.2. Oktavijanovo djelovanje u Iliriku	25
3.3. Treća faza osvajanja Ilirika	26
3.4. Četvrta faza osvajanja Ilirika	29
3.5. Vojne jedinice u provinciji Dalmaciji	30
3.6. Legijski logori Burnum i Tilurium	32
4. Katalog spomenika centuriona u rimskoj provinciji Dalmaciji	35
5. Rasprava	137
5.1 Podjela centuriona po vrsti službe	137
5.1.1. Legijski centurioni	137
5.1.2. Spomenici centuriona pomoćnih postrojbi	143
5.1.3. Centurioni koji su služili u mornarici, pretorijanskoj gardi ili kao vigili	146
5.1.4. Centurioni bez imena postrojbe u kojoj su služili	147
5.2. Podjela spomenika prema namjeni	148
5.2.1. Nadgrobni spomenici	149
5.2.2. Votivni spomenici	150
5.2.3. Međašni spomenici	151
5.2.4. Počasni spomenici	153
5.2.5. Građevinski natpisi centuriona	154
5.2.6. Ostali natpisi centuriona	155
5.3. Analiza natpisa centuriona	155
5.3.1. <i>Praenomen</i>	155

5.3.2. <i>Nomen gentile</i>	156
5.3.3. Filijacija	171
5.3.4. <i>Cognomen</i>	173
5.3.5. <i>Tribus</i>	183
5.3.6. <i>Domus</i>	184
5.3.7. Služba	186
5.3.8. Godine života i službe centuriona	195
5.3.9. Epigrafski dokazi o centurionskim obiteljima u Dalmaciji	198
5.4. Centurionski spomenici po mjestu nalaza	200
5.4.1. Centurionski spomenici u Republici Hrvatskoj	201
5.4.2. Spomenici na teritoriju Bosne i Hercegovine	205
5.4.3. Spomenici centuriona u republikama Srbiji, Crnoj Gori i Albaniji	206
6. Zaključak	208
7. Popis slika i tablica	211
8. Popis kratica	222
9. Popis izvora	223
10. Popis literature	224
11. Sažetak i ključne riječi (<i>Abstract and key words</i>)	245

1. Uvod

Povijest djelovanja rimske vojske na području Dalmacije započinje još od 3. st. pr. Kr. Povijesni izvori pomogli su nam pratiti rimsko osvajanje i utjecaj na područje koje će kasnije postati provincija tog istog carstva. Vojne intervencije u Dalmaciji traju do početka 1. st. po. Kr., a tada se u Dalmaciji pojavljuje većina centurionskih spomena. Legije su ostale čuvati mir u novonastaloj provinciji, a njihovim odlaskom u Dalmaciji ostaju pomoćne postrojbe. Centurioni su zauzimali značajan udio među spomenicima koje je sa sobom ostavila rimska vojska tijekom svog boravka u Dalmaciji.

U složenom sustavu rimske vojske centurioni su igrali posebnu ulogu. Kao časnici koji su bili iznad legionara u rangu koji su zauzimali, centurioni su upravljali ključnim dijelom u složenom sustavu rimske legije. Njihova je zadaća bila upravljati i prenositi zapovijedi na 80 vojnika koji su činili jednu jedinicu – centuriju. Centurioni su zapovijedali tom najmanjom cjelinom unutar legije, a njihova sposobnost prenositi zapovijedi na tom području utjecala je na pravilno funkcioniranje cijele legije. Centurioni su bili ti koji su morali održati disciplinu unutar svoje centurije, izvršiti zapovijedi i djelovati na način koji je kasnije postao prepoznatljiv kao rimski, disciplinirani i uvježbani način ratovanja. Legionarima je položaj centuriona zasigurno bio primamljiv, pošto su se tijekom svoje službe i sami mogli uzdići na tu razinu. U slučaju da im je to pošlo za rukom, centurionska služba ih je mogla dovesti ne samo do bogate vojne mirovine, nego i do stjecanja novog društvenog staleža – viteškog, plemićkog staleža unutar Rimskog carstva. Centurioni koji su preko pokroviteljstva dolazili izravno na centurionsku poziciju, imali su jasan cilj pred sobom, dolazak na primipilsku poziciju, onu glavnog centuriona u cijeloj rimskoj legiji. Mogućnosti koje je donosio taj položaj zasigurno su bile primamljive odsluženom primipilu. Takvi slučajevi su na određenim natpisima u ovom radu i potvrđeni. Nerijetko su sami prokurator provincija u kojima su se nalazile rimske legije izravno postavljali svoje ljude na pozicije centuriona¹, računajući na važnost centurionske pozicije, koja, iako po rangu ne spada u vrh rimske legije, potencijalno može igrati ključnu ulogu unutar cijelog sustava.

¹ E. Birley, *Promotions and transfers in the Roman army II: The centurionate*. U: E. Birley, *The Roman army: Papers 1929-1986*. Amsterdam 1988, str. 207-209. Dalje u tekstu Birley 1988.

Centurionima su stoga često dodjeljivane zadaće koje se ne tiču djelovanja pri samoj legiji. Oni su mogli voditi građevinske radove poput obnove zidina, hramova, teataru, izgradnje cesta; obavljati ulogu suca u sporovima naroda koje su Rimljani susreli u osvojenim područjima, a mogli su služiti i kao agenti koji prenose poruke između uprave provincije i samog Rimskog cara. Spomenici takvih centuriona u značajnom su broju potvrđeni i u Dalmaciji.

Stoga je tema ovog magistarskog rada bila popisivanje spomenika centuriona koji su ostavili svoj trag u rimskoj provinciji Dalmaciji te njihova obrada po zajedničkim karakteristikama. Spomenici će stoga biti obrađeni kataloški, uz njih će biti naveden tekst natpisa centuriona koji su ga za sobom ostavili, prijevod istog, datacija te, ako je bilo moguće, slika. Natpisi koji su pronađeni nisu bili isključivo zabilježeni na kamenu, postoje nalazi natpisa i na metalnim predmetima poput rimskih kaciga i jedne vojne diplome.

Nakon kataloga spomenika, daljnji cilj rada postaje obrada natpisa po različitim karakteristikama u koje se mogu svrstati obrađeni spomenici: po tipu spomenika, bilo da su spomenici bili nadgrobno, votivno, građevinskog ili počasnog karaktera. Centurioni će biti podijeljeni po postrojbama u kojima su odrađivali svoju službu i po njihovom rangu unutar postrojbi u kojima su služili. Zatim slijedi analiza natpisa centuriona. Ondje će epigrafski biti obrađena imena centuriona, njihovo podrijetlo te karakteristike službe ako je ona uključivala i druge zadaće u njihovoj postrojbi. Bit će obrađeno i trajanje centurionske službe te sam životni vijek centuriona. Posljednja podjela će se baviti geografskim rasporedom nalaza centurionskih spomenika na području nekadašnje provincije Dalmacije.

2. Centurioni u Rimskoj vojsci

U Rimskoj su vojsci centurioni igrali ključnu ulogu. Oni su bili veza između legionara kojima su upravljali i više rangiranih časnika u legiji. Položaj centuriona u rimskoj vojsci više je označavao opis posla, nego sam čin unutar legije.² Takvo je shvaćanje centuriona po njemu znatno uvjetovano kasnijim istraživanjima sustava rimske vojske, koja su se prilagođavala poimanju strukture vojske modernog vremena.³ Naime, povjesničari su uspoređivali centuriona s određenim činom u hijerarhiji suvremenih vojski, što se nužno nije moralo točno odnositi na rimski sustav vojne hijerarhije. U Enciklopediji rimske vojske (*The Encyclopedia of the Roman army*) centurionov položaj je svrstan u kategoriji *field officers*, što je analogično činovima današnjih bojnika ili podpukovnika. Iako po broju ljudi pod njihovim zapovjedništvom centurionski položaj može nalikovati na onaj bojnika, postoje razlike u rimskoj percepciji centuriona, kao i njegove uloge, koja nije bila ograničena samo na vojno djelovanje.

Centurija je bila najmanja jedinica u legiji, za vrijeme Augusta jedna se centurija sastojala od 80 legionara. Veća jedinica od centurije bila je manipula, koja se sastojala od dvije centurije.⁴ Republikanska centurija je imala 100 legionara, odakle potječe i ime centurije i centuriona, lat. *centurio*, od *centum*, što znači sto.⁵ Poslije Augustova vremena standardizira se centurija od 80 legionara, pa se takva legija i naziva carskom legijom. Carska se legija sastojala od 10 kohorti, od kojih je svaka imala 6 centurija. Samo je prva kohorta bila uvećana te je u njoj bilo dvostruko više legionara. Tako dolazimo do konačnog broja od 59 ili 60 centuriona za svaku rimsku legiju.⁶ Centurionski položaj se prvi put pojavljuje početkom 4. st. pr. Kr., kada se događa vojna reforma koju je predvodio diktator Marko Furije Kamil. Tit Livije (*Liv.* VII. 8.) donosi

² A. Goldsworthy, *The complete Roman army*, London 2003, str. 69. Dalje u tekstu Goldsworthy 2003.

³ Goldsworthy 2003, str. 69.

⁴ *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Vol. III, 2 (Stuttgart 1899), str. 1962, s.v. *centurio* (A. von Domaszewski). Dalje u tekstu: Domaszewski 1899. S. Dando-Collins, *Legions of Rome – The definitive history of every imperial Roman legion*, New York 2010, str. 38. Dalje u tekstu Dando-Collins 2010.

⁵ <https://en.wiktionary.org/wiki/centurion> (10.6.2017.)

⁶ Domaszewski 1899, str. 1962, s.v. *centurio*; Dando-Collins 2010, 26; *The Encyclopedia of the Roman army*, Vol 2. (Chichester 2015), str. 400, s.v. *Field officers – Principate* (J. Wintjes). Dalje u tekstu Wintjes 2015.

dokaze o prijelazu rimske vojske s falange na manipularni sustav.⁷ Drugi promjena u sustavu vojske događa se pod Gajem Marijem, kada se stari sustav manipula koje su vojnike dijelile po starosti zamjenjuje kohortama. U njima su se centurioni birali po iskustvu.⁸ U to vrijeme centurioni još nisu imali položaj koji je određivao njihov rang u vojsci, pošto legije nisu bile stalne, nego se prilikom svakog novog pohoda legija ponovno okupljala. U tim se slučajevima prethodna služba na položaju centuriona uzimala u obzir kod novog odabira centuriona (*Liv. XLII. 34.*)

Zadaća centuriona bila je upravljati svojom centurijom i na najbolji mogući način prenositi zapovijedi između vojnika i zapovjednika legije. Centurioni su morali znati unijeti red i osnažiti duh legionara prije bitke. Zbog takvih predispozicija, centurioni su bili odabrani vojnici koji su morali zaslužiti tu čast. U bojnom redu centurion se nalazio prvi s lijeve strane svoje centurijske. S njim su, osim legionara, bili i opcion (*optio*), centurionov zamjenik, koji je u izboru novog centuriona mogao biti potencijalni kandidat na mjesto centuriona. Opcion kojemu je namijenjena pozicija centuriona u trenutku kada se negdje isprazni centurionska pozicija nosio je naziv *optio ad spem ordinis*, ili *optio spei*.⁹ Nakon njega po hijerarhiji dalje us išli nosač standarda; *signifer*, *tesserarius*, zadužen za dodjele smjena i straža te *custus armorum*, časnik zadužen za oružje i opremu (slika 1.).¹⁰ Zajednički naziv za te vojnike bio je *principales*.¹¹ Pomoćne su postrojbe (*auxilia*) imale sličan raspored s centurionom kao vođom centurijske te časnicima koji su bili niže rangirani.

Centurioni su igrali ključnu ulogu u organizaciji borbe rimske legije. Sve je bilo podređeno njihovoj pravovremenoj reakciji; od trenutka bacanja koplja (*pila*), do pritiskanja neprijatelja i tjeranja svojih vojnika na njih. U velikim je bitkama jednom čovjeku bilo teško upravljati tolikom količinom vojnika, a centurioni su se u tim trenucima pokazali kao iznimno važan dio legije.¹² Tacit je centurione smatrao

⁷ *The Encyclopedia of the Roman army, Vol 2.* (Chichester 2015), str 398-399, s.v. *Field officers – Republic* (P. E. Cagniat). Dalje u tekstu: Cagniat 2015.

⁸ Cagniat 2015, str. 398.

⁹ G. Webster, *The Roman Imperial Army Of The First And Second Centuries A.D.*, Norman 1998, str. 117. Dalje u tekstu Webster 1998.

¹⁰ Webster 1998, str. 117.

¹¹ D. J. Breeze, *A note on the use of the titles Optio and Magister below the centurionate during the principate*. U: D. J. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart 1993, str. 73; Goldsworthy 2003, str. 68.

¹² A. Goldsworthy, *Roman Warfare*, London 2000, str. 127. Dalje u tekstu Goldsworthy 2000.

čuvarima rimske tradicije, oni su u njegovim djelima i temelj odanosti caru, kao i početak nezadovoljstva prema istom.¹³

Epigrafski, centurionski položaj obilježavao se drukčije nego kod običnih vojnika. Dok su vojnici imali skraćeno ime svoje službe *mil(es)*, *veter(anus)*, kod centuriona su postojale posebne oznake za njihov položaj.¹⁴ Postojale su tri varijante za izražavanje pojma *centurio* ili *centuria*. Prva od njih je bila oznaka nalik današnjem broju 7, zatim znak nalik na izlomljenu zagradu (>).¹⁵ U vrijeme ranog Carstva češće se koristi znak u obliku obrnutog slova c (⊃)¹⁶ Moguće je da je oblik izlomljene zagrade pojednostavljena oznaka centurionskog položaja obrnutog slova c koja se kasnije koristi češće. No, postoje slučajevi i kada se centurionski položaj obilježavao drukčije. U Gardunu je pronađen natpis (kat. br. 120) na kojem centurion nije zabilježen standardnim, gore navedenim znakovima, nego je zapisana cijela njegova titula kao *[c]enturio le[g](ionis)*.

¹³ *Tac. Ann.* 1. 6, 1. 20, 1. 30, 1. 35, 1. 42, 1. 61, 1. 66, 2. 55, 2. 76, 3. 2, 3. 74, 4. 73, 6. 15, 11. 32, 11. 37, 12, 38. 13. 18, 14. 10, 14. 15; *Tac. Hist.* 1. 18, 1. 46, 1. 56, 1.80, 1. 82, 1.83, 1. 84, 2. 14. 27, 14. 64, 5, 2. 29, 2. 36, 2. 39, 3. 19, 4. 19, 4. 61; J. R. Summerly, *Studies in the legionary centurionate*, vol. 1., Durham University 1992, str. 235. Dalje u tekstu Summerly 1992.

¹⁴ R. Matijašić, *Uvod u latinsku epigrafiju*, Pula 2002, str. 104.

¹⁵ M. A. Speidel, *The Roman Army*. U: C. Bruun, J. Edmondson (ur.), *The Oxford handbook of Roman Epigraphy*, Oxford 2014, str. 330.

¹⁶ *Ibid.* 2014, str. 330.

Slika 1. Rekonstrukcija rimske legije s centurionom i niže rangiranim časnicima
(https://en.wikipedia.org/wiki/Roman_legion#/media/File:Roman_soldiers_with_aquilifer_signifer_centurio_70_aC.jpg) 15.6.2016.

2.1. Karijera i dužnosti centuriona

Tri su najčešća načina kako je netko mogao dospjeti na položaj centuriona. Prvi od njih je bio vojničkom karijerom, koja se započinjala legionarskom službom u vojsci.¹⁷ Procjenjuje se da je na taj način u prosjeku bilo potrebno 15 do 20 godina da bi se došlo do pozicije centuriona.¹⁸ Drugi način na koji je netko mogao postati centurion je bio preko pokroviteljstva. Mnogi su centurioni upravo pod pokroviteljstvom stizali do svoje pozicije, pošto su bili iz viših slojeva Rimskog društva.¹⁹ To su najčešće bili pripadnici viteškog reda, koji se na spomenicima u tom slučaju spominju kao bivši konjanici (*ex equite Romano*).²⁰ Djeca bivših centuriona su često na taj način dobivala izravnu centurionsku službu. Treći je način bio preko službe u Pretorijanskoj gardi; pretorijanci su služili 16 godina, pa je taj način bio nešto kraći od uspona preko

¹⁷ R. D'Amato, *Roman Centurions 31 BC – AD 500*, Oxford 2012, str. 10. Dalje u tekstu D'Amato 2012.

¹⁸ Goldsworthy 2003, str. 70.

¹⁹ Goldsworthy 2000, str. 122.

²⁰ B. Dobson, *Legionary centurion or equestrian officer? A comparison of pay and prospects*, u: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart, 1993, str. 186.

legionarske službe.²¹ Nakon 16 godina služenja, pretorijanac bi postao *evocatus*, i tada bi stjecao pravo na pristup legijskom centurionatu, iako je mogao odabrati i neki od centurionata u Rimskim postrojbama.²² Iz pretorijanske garde u centurionat je mogao stupiti kornikularij (*cornicularius*) prefekta garde prije nego što je izvršio 16 godina službe.²³ Na spomeniku centuriona Petronija Fortunata (CIL VIII, 217), zapisano je da je njega poslije legionarske službe njegova vlastita legija izglasala kao novog centuriona.²⁴ Nakon toga je Petronije Fortunat služio još 46 godina u 13 različitih legija. Ovdje je moguće primijetiti da je, uz to što je i sama legija mogla odlučiti o dodjeli centurionske časti, i to da centurioni nisu bili strogo vezani uz legiju iz koje su potekli. Postoje mnogobrojni spomenici iz kojih je moguće iščitati slične karijere.²⁵ Centurioni su se, po svemu sudeći, usavršili u određenim legijskim dužnostima, a njihovo je znanje bilo potrebno u tolikoj mjeri da je karijera u više legija bila normalna.²⁶

Dužnosti centuriona nisu bile usmjerene samo na legiju, oni su često izvršavali i dužnosti koje su se ticale civilnog života. U Novom zavjetu se spominje centurion koji je upravljao jedinicom zaduženom za Kristovo raspeće (Mk 15), poznati su nam i spomeni o centurionu koji je pratio sv. Pavla kada je odlazio u Rim na smaknuće (Dj 27), te o centurionu koji je nadgledao gradnju sinagoge u Galileji.²⁷ Postoje spomeni o tome da su centurione pozivali u pomoć kod raznih oblika nasilja i pljački, unajmljivali ih za istraživanje ubojstava i nestanaka ljudi. Oni sami su upravljali pribavljanjem hrane, proizvodnjom odjeće, radom u kamenolomima i novačenjem vojnika.²⁸ U Dalmaciji su potvrđeni centurioni koji su se bavili obnovom teatra te zidina u Saloni (kat. br. 5 i 6), kao i obnovi hrama Libera i Libere u Naroni (kat. br. 42 i 66). Još jedna zadaća koju su u prvoj polovici 1. st. centurioni u Dalmaciji obavljali bila je sudačka zadaća u razgraničavanju peregrinskih zajednica na novoosvojenom području. Često su kao poslanici sudjelovali u misijama na dvorovima stranih kraljeva. Tacit (*Ann.* II.66.) piše o centurionu koji je u ime cara Tiberija 18. god. bio na tvorbu kralja Kotisa u Trakiji, pokušavajući ga nagovoriti da povuče svoje vojne jedinice koje su uznemiravale rimska

²¹ Goldsworthy 2003, str. 70.

²² B. Dobson, *The significance of centurion and 'primipilaris'*, u: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart, 1993, str. 155.

²³ Ibid., str. 155.

²⁴ Birley 1988, str. 208.

²⁵ Ibid., str. 208-215.

²⁶ Ibid., str. 219.

²⁷ Goldsworthy 2000, str. 137.

²⁸ Ibid., str. 137.

naselja.²⁹ Na sjeverozapadnim granicama Carstva, centurioni su posjećivali plemenske sastanke naroda s kojima su graničili te tako pokušavali utjecati na njihov odnos prema Rimu.³⁰ Tacit u svojim djelima imenuje razne centurione koji su sudjelovali u životu Carstva, često bili uključeni u urote, izvršavajući naručena ubojstva mnogih važnih građana Rima (*Ann.* I.6.; VI.24.).³¹ Njihova brojnost i lojalnost unutar legije pogodovala je tome da su često odabirani upravo za takve dužnosti.³² Specijalna postrojba koju je 6. god. stvorio car August, po nazivu *vigiles*, bila je zadužena za gašenje požara i razne „policijske“ poslove, bila je strukturirana poput rimske legije, te su u njoj također djelovali centurioni.³³

Centurioni su, za razliku od legionara, mogli stupati u brak.³⁴ Žene i djeca su ih pratili i putovali onamo kuda je legija odlazila. Za razliku od više rangiranih časnika legije, centurioni su mogli stupati u brak s ženama koje su bile u provinciji u kojoj su se nalazili.³⁵

Centurioni pomoćnih postrojbi imali su sličan način napredovanja kao i centurioni legija. Pomoćna postrojba koja je imala 1.000 vojnika u svom sastavu bila je podijeljena u 10 centurija, sa centurionom na čelu svake.³⁶ Na centurionske pozicije pomoćnih postrojbi često su dolazili pripadnici aristokratskih slojeva naroda koji su služili tim postrojbama.³⁷ Legijski centurioni su također mogli obavljati dužnosti privremenih zapovjednika pomoćnih postrojbi, ako zapovjednici viteškog staleža nisu bili u mogućnosti upravljati postrojbama.³⁸

U rimskoj mornarici (*clasiss*) postojali su centurioni čiji je naziv bio *centurio classicus* ili *centurio classarius*.³⁹ Ondje su bili zaduženi za vojnike koji su služili na rimskim brodovima. Uz centuriona, glavna osoba na brodu bio je trijerarh, za kojeg se smatra da je bio zadužen za plovidbu i pomorce, dok je centurionova zadaća bila

²⁹ Summerly 1992, str. 237.

³⁰ Goldsworthy 2000, str. 146.

³¹ Summerly 1992, str. 231- 232.

³² Ibid., str. 238.

³³ Webster 1998, str. 99.

³⁴ Ibid., str. 103.

³⁵ Ibid., str. 104.

³⁶ Wintjes 2015, str. 399-402, s.v. *Field officers – Principate*.

³⁷ Goldsworthy 2003, str. 73.

³⁸ Birley 1988, str. 224-228.

³⁹ *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Vol. III, 2 (Stuttgart 1899), str. 1964-1965, s.v. 3) *centurio classicus* (O. Fiebiger). Dalje u tekstu: Fiebiger 1899.

zapovijedanje vojnicima na brodu.⁴⁰ Pomorski centurioni su često bili peregrinskog podrijetla.⁴¹

U kohortama centurioni su po hijerarhiji išli od najniže pozicije *hastatus posterior*, da bi dalje slijedile *hastatus prior*, *princeps posterior*, *princeps prior*, *pilus posterior* i *pilus prior*.⁴² Centurioni od II. do X. kohorte imali su jednak rang, razlikujući se samo po senioritetu. Tek nakon dolaska u Prvu kohortu, centurion je ulazio u viši rang službe.⁴³ Centurioni Prve kohorte nosili su naziv *primi ordines*. Oni su po centurijama bili poredani kao: *hastatus posterior*, *hastatus*, *princeps posterior*, *princeps* i *primus pilus*.⁴⁴

Autor članka *Centurial Signs and the Battle Order of the Legions* Michael Speidel donosi epigrafske dokaze o tome koliko je centurionov rang unutar kohorte utjecao na izgled bojnog reda rimske legije. Po epigrafskim dokazima s natpisa na kojima su navedeni vojnici otpušteni iz legija zamijećen je zanimljiv uzorak simbola po kojemu je moguće svakom od centuriona unutar kohorte dodijeliti jedan simbol te uz pomoć njih odrediti raspored centurija u bojnom polju.⁴⁵ Na temelju starog, manipularnog sustava rimske legije i novih simbola za svakog od centuriona (*pilus prior* ⊥, *pilus posterior* ⊏, *princeps prior* ⊥, *princeps posterior* ⊏, *hastatus prior* ⊥ i *hastatus posterior* ⊏) moguće je dobiti dojam o izgledu kohorte.⁴⁶ Spajanjem tih centurionskih oznaka u oblik kohorte koja je stajala ispred neprijatelja dobiva se oblik pravokutnika koji odgovara i pravom rasporedu kohorti u legiji po iskustvu i starosti centuriona (slika 2). Ovom mogućom rekonstrukcijom mogla bi se potvrditi tradicija koju je kasnija rimska vojska preuzela od republikanske vojske prije Marijevih reformi u 2. st. pr. Kr.

⁴⁰ Fiebiger 1899, str. 1964-1965, s.v. 3) *centurio classicus*; Wintjes 2015, str. 399-402, s.v. *Field officers – Principate*.

⁴¹ Ibid., str. 1964-1965, s.v. 3) *centurio classicus*.

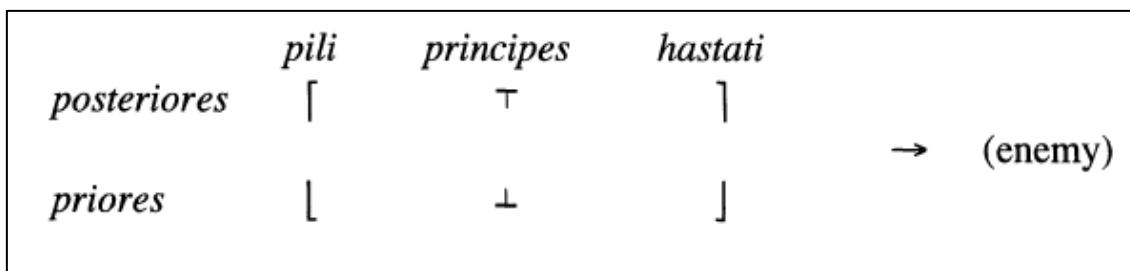
⁴² Goldsworthy 2003, str. 51.

⁴³ Birley 1988, str. 206; Wintjes 2015, str. 399-402, s.v. *Field officers – Principate*.

⁴⁴ Goldsworthy 2003, str. 55.

⁴⁵ M. P. Speidel, *Centurial Signs and the Battle Order of the Legions*, ZPE 154, Bonn 2005, str. 286-288. Dalje u tekstu: Speidel 2005.

⁴⁶ Speidel 2005, 290.

Slika 2. Izgled kohorte (po Speidelu) s obzirom na oznake centuriona. Izvor: M. Speidel, *Centurial Signs and the Battle Order of the Legions*, ZPE 154, Bonn 2005, str. 290, fig. 4.

2.2. *Primus pilus*

Krajnji cilj centurionske službe bio je položaj centuriona Prve kohorte, koji se u legiji nazivao *primus pilus*, što u doslovnom prijevodu znači „prvo koplje“. Termin *primus pilus* Cezar nije upotrebljavao u svojim djelima, iako je centurion Prve kohorte kao najvažniji i najiskusniji centurion postojao.⁴⁷ Termin je uveo August, a uloga primipila učvrstila se za vrijeme Julijevsko-Klaudijevske dinastije, da bi svoj vrhunac organizacije dostigli za vrijeme cara Hadrijana u drugom stoljeću. Pad sustava primipilara dogodio se za vrijeme Galijenove vladavine carstvom u drugoj polovici 3. st.⁴⁸

Dolaskom na primipilski položaj, glavni centurion legije bio je svojevrсна veza između legata i vojnih tribuna te niže pozicioniranih centuriona.⁴⁹ No, ta je dužnost bila teško dostižna. Sam dolazak do centurionske pozicije je za običnog legionara je trajao dugo, a ako se nakon toga još doda najmanje 15 godina da bi se dostigla pozicija primipila, centurioni koji su dobivali tu čast su nerijetko bili već stariji vojnici.⁵⁰ Stoga su centurioni služili dulje nego obični legionari, pa su često i nominalnog trajanja svoje službe ostajali u legijama. Razlozi za to mogu biti i već navedena želja za dostizanjem dužnosti primipila, kao i sama činjenica da su centurioni bili iznimno važan dio legije, čije je iskustvo moglo legiji poslužiti znatno dulje. Situacija je bila nešto drukčija u slučaju pokroviteljstva, pošto su pripadnici viteškog reda i bogatiji građani mogli

⁴⁷ B. Dobson, *The primipilares in army and society*. U: G. Alföldy, B. Dobson, W. Eck, *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit*, Stuttgart 2000, str. 140. Dalje u tekstu: Dobson 2000.

⁴⁸ B. Dobson, *The 'Rangordnung' of the Roman Army*. U: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart 1993, str. 141.

⁴⁹ Wintjes 2015, str. 399-402, s.v. *Field officers – Principate*.

⁵⁰ Dobson 2000, str. 145.

izravno stići na centurionski položaj.⁵¹ Smatra se da je velik broj primipila na tu dužnost dolazio preko pokroviteljstva, što se odnosi na pretorijance i vitezove, ali Brian Dobson smatra da su i obični legionari imali jednake šanse nakon što bi dospjeli na dužnost centuriona.⁵² Postojala su dva oblika centurionata preko kojih se moglo doći do primipila. Jedan je bio legijski centurionat, uspinjanje po razinama u legijama. Drugi bi bio rimski centurionat, centurionat rezerviran za postrojbe u samom Rimu, poput postrojbi pretorijanaca, urbanih kohorti (*cohortes urbanae*) i vigila (*vigiles*). Prijelaz između ta dva tipa centurionata bio je moguć i korišten je da bi se pojedincima poboljšale šanse za napredovanje u njihovoj vojnoj karijeri.⁵³

Dalje, Brian Dobson u svom članku spominje popis od 20 poznatih centuriona koji su najdulje služili u legijama (minimalno 40 godina, bilo kao legionar, pa kasnije centurion). Od njih 20, samo je 5 centuriona došlo do ranga „prvog koplja“, ne uključujući centuriona koji je služio najdulje: 61 godinu.⁵⁴ Nagrada koju je *primus pilus* dobivao poslije svoje službe mogla iznositi i do 600 000 sestercija.⁵⁵ Sve beneficije primipila su stoga i privlačile mnoge centurione da se podižu kroz rangove, pošto je čast postati primipil bila tolika da su se nerijetko u spomenicima nasljednika primipilara spominjali njihovi slavni preci.⁵⁶

Svoju je dužnost primipil mogao obavljati godinu dana, iako je u vrijeme ranog carstva mogao istu dužnost obavljati i do tri puta, nakon čega bi se birao novi.⁵⁷ Poslije služenja kao primipil, centurion bi bio u mogućnosti postati prefekt logora (*praefectus castrorum*); što je bio i logičan nastavak njegove karijere, rimski tribun u postrojbama pretorijanaca, gradskih kohorti ili vigila.⁵⁸ Drugim riječima, njegovo napredovanje kroz centurionske redove, podiglo bi ga do razine staleža viteškog reda. Na taj način, potomci primipila već su u prvoj generaciji mogli postati rimski senatori.⁵⁹ Tako su se,

⁵¹ Dobson 2000, str. 141.

⁵² Ibid., str. 146.

⁵³ B. Dobson, D. Breeze, *The Rome Cohorts and the Legionary Centurionate*. U: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart 1993, str. 105.

⁵⁴ Dobson 2000, str. 141.

⁵⁵ J. Rich, G. Shipley, *War and society in the Roman world*, London 1993, str. 97.

⁵⁶ Dobson 2000, str. 140.

⁵⁷ Ibid., str. 143.

⁵⁸ Dobson 2000, str. 139; Wintjes 2015, str 399-402, s.v. *Field officers – Principate*.

⁵⁹ B. Dobson, *The Centurionate and social mobility during the Principate*, u: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart 1993, str. 209.

uz navedene funkcije, primipili kvalificirali i za dužnosti prokuratora.⁶⁰ Tu je mogućnost primipilima omogućio car Klaudije, kada je uveo još jedan rang, a to je *primus pilus iterum*. Oni su birani između pretorijanskih tribuna, a čiji su članovi mogli biti bivši primipili legija.⁶¹ *Primus pilus iterum* je poslije službe u legiji mogao biti financijski prokurator provincije, prokurator-upravitelj, pa čak i prefekt provincije.⁶² Takva mogućnost napredovanja učinila je primipile vrlo važnim i cijenjenim vojnicima Carstva. Rimski car je zauzvrat dobivao njihovu odanost, pošto im je omogućio da se uzdignu na taj položaj. Bogatstvo i reputacija koje su stjecali činili su ih iznimno uglednim, pa su tako postajali važan dio društva, potičući nove generacije koje su tražile uspon u vojsci na jednake ambicije.

Poslije službe, centurioni koji se nisu uzdigli do ranga primipila, dobivali su priliku za služenje i u javnom životu, te su tako dobivali razne uloge u upravljanju municipijima,⁶³ a mogli su i obavljati dužnost liktora.⁶⁴ Veća centurionska plaća zahtijevala je vojno umijeće, a centurioni su morali biti školovani, ponajviše znati čitati latinski jezik.⁶⁵ Stoga je i razumljiva činjenica, da su često bili iz viših slojeva rimskog društva.⁶⁶ Godišnja plaća centuriona za vrijeme Domicijana bila je oko 20 000 sestercija, dok je plaća koju je dobivao primipil bila 100 000 sestercija. Za usporedbu, godišnja plaća običnog legionara bila je 1200 sestercija.⁶⁷ Brian Dobson donosi tablicu u kojoj su prikazane godišnje plaće u sestercijima centuriona za vrijeme različitih careva:⁶⁸

⁶⁰ Dobson 2000, str. 139.

⁶¹ Ibid., str. 149.

⁶² B. Dobson, *The significance of centurion and 'primipilaris'*, u: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart, 1993, str. 173.

⁶³ J. Rich, G. Shipley, *War and society in the Roman world*, London 1993, str. 104.

⁶⁴ Dando-Collins 2010, str. 44.

⁶⁵ *The Encyclopedia of the Roman army*, Vol 2. (Chichester 2015), str 399-402, s.v. *Field officers* – *Principate* (J. Wintjes).

⁶⁶ Goldsworthy 2000, str. 122.

⁶⁷ Dando-Collins 2010, str. 17.

⁶⁸ B. Dobson, *Legionary centurion or equestrian officer? A comparison of pay and prospects*, u: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart, 1993, str. 191.

Tablica 1. Plaća centuriona za vrijeme različitih careva (izvor: . Dobson, *Legionary centurion or equestrian officer? A comparison of pay and prospects*, D. Breeze, B. Dobson, Roman officers and frontiers, Stuttgart, 1993, str. 191.)

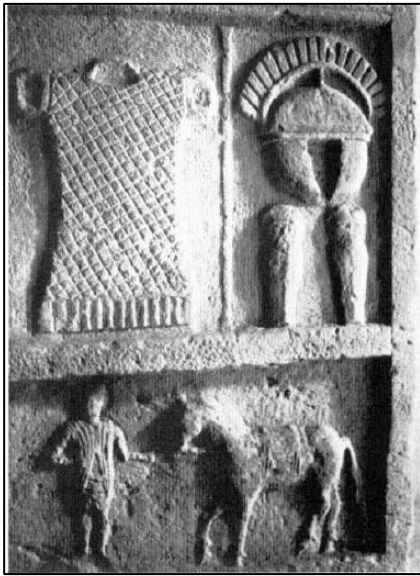
/	August	Domicijan	Sever	Karakala
<i>leg. 7</i>	15 000	20 000	30 000	50 000
<i>primus ordo</i>	30 000	40 000	60 000	100 000
<i>primus pilus</i>	60 000	100 000	150 000	225 000

Upravo to je dokaz koliki je korak bio dolazak na poziciju centuriona, i koliko se očekivalo od legionara koji je dospio na tu poziciju. Još jedan način izvor zarade za centurione bio je putem podmićivanja. Legionari koji su htjeli biti izostavljeni od obavljanja najtežih dnevnih dužnosti, centurionima su plaćali određenu svotu novca te su tako postajali *immunes*.⁶⁹ Ta je praksa postala uobičajena za centurione, iako nije bila odobravana. Uloga centuriona je, izgleda, bila dovoljno značajna da bi se takvo ponašanje moglo tolerirati.

2.3. Oprema centuriona

Centurion je, kao najvažniji i glavni član svake centurije imao opremu koja se razlikovala od one samih legionara. Razlika u vanjskom izgledu pridonosila je lakšem prepoznavanju centuriona unutar centurije, kao i oznaka njegove više razine službe u odnosu prema običnim legionarima.

⁶⁹ Goldsworthy 2003, str. 90.

Slika 3. Stela centuriona T. Kalidija Severa (G. Webster, *The Roman Imperial Army Of The First And Second Centuries AD*, Norman, 1998, 131.)

Slika 4. Detalj stele Marka Petronija Klasika (CIL III, 4060 = 10869), autor slike: Ortolf Harl (<http://lupa.at/3102>, 19.9.2017.)

Jedna od klasičnih i najprepoznatljivijih obilježja centurionove opreme je njegova kaciga. Imala je poprečnu perjanicu (lat. *crista transversa*), i iako se njen prikaz na nalazima ne susreće često, smatra se osnovnom vizualnom karakteristikom centuriona u vrijeme kasne Republike i Principata.⁷⁰ U djelu *Epitome rei militaris* (knjiga II.), kada Publije Flavije Vegecije Renat opisuje naoružanje trijarija i centuriona, on navodi da: „Centurioni su imali katafrakte, štitove i željezne kacige, no s poprečnim srebrnim perjanicama da ih njihovi ljudi brže raspoznaju.“⁷¹ Dokaze za upotrebu ovog tipa kacige nalazimo na pogrebnoj steli otkrivenoj u Karnuntu. Pripadala je centurionu T. Kalidiju Severu (CIL III, 11213), članu XV. legije *Apollinaris*, (slika 3.). Na steli se jasno vidi poprečna perjanica kao oznaka centuriona.⁷² Uz kacigu, na steli su prikazane ukrašene knemide, ljuskasti oklop (*lorica squamata*) te konj i sluga.⁷³ Konj i sluga su također prikaz višeg položaja pošto je centurion te pogodnosti sebi novčano mogao priuštiti. Sličan prethodnom spomeniku je spomenik iz Petovione, današnjeg Ptuja. Stela je pripadala Marku Petroniju Klasiku (CIL III, 4060 = 10869), a

⁷⁰ Goldsworthy 2000, str. 124.

⁷¹ *Sažetak vojne vještine*. Prev. Teodora Shek Brnardić, Zagreb 2002, str. 143.

⁷² Webster 1998, str. 131.

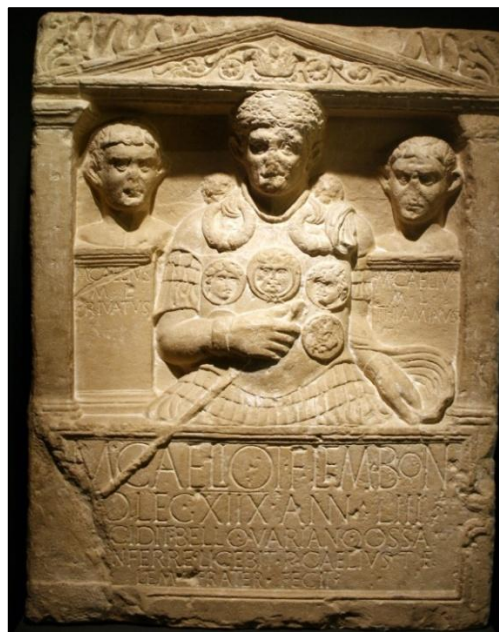
⁷³ Ibid., str. 131.

datira se 20.-45. god. po Kr. Na njoj je također prikazana *crista transversa* s jasno izraženim perjem (slika 4.).⁷⁴

Kao što je gore već navedeno, oklop centuriona je bio način izdvajanja centuriona od ostalih legionara. *Lorica squamata* je oklop koji su centurioni, uz oklop naziva *lorica hamata* (pleteni oklop), najčešće nosili. Stela iz Karnunta, kao što je već navedeno, ima prikaz oklopa *lorica squamata*, kao i prikaz centuriona Kvinta Sertorija Festa (CIL V, 3374), koji je služio u XI. legiji *C.p.f.* Na prikazu se još mogu vidjeti kožne pterige, torkvi (*torques*) te falere (*phalerae*), na kojoj je u sredini lik Gorgone (slika 5.).⁷⁵

Slika 5. Stela Kvinta Sertorija Festa
(<http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=4146>, 15.6.2016.)

Slika 6. Prikaz centuriona Marka Celija
(https://en.wikipedia.org/wiki/Marcus_Caelius, 25.6.2016.)

Takav se prikaz ustalio na stelama centuriona, pa je tako možda i najpoznatiji prikaz onaj Marka Celija (CIL XIII, 8648), koji je bio centurion XVIII. legije, a

⁷⁴ D'Amato 2012, str. 8.

⁷⁵ Webster 1998, str. 131.

poginuo je u bitci kod Teutoburške šume 9. god. po Kr. Na njegovoj se steli jasno vide svi važni dijelovi centurionskog oklopa. On nije prikazan kao neki od navedenih oklopa, nego kao oklop koji je napravljen od jednog komada. Bojom se vjerojatno moglo pokazati od kojeg je materijala bio, a pošto su nađeni ostatci smeđe boje, smatra se da je bio kožni.⁷⁶ Na površini oklopa se nalaze dva torkva, keltski simboli autoriteta⁷⁷, pet falera na prsima, *corona civica*, koja je bila od hrastova lišća, i označavala da je osoba spasila rimske živote⁷⁸, dvije *armillae* na rukama, također keltski utjecaj, uz *vitis* u desnoj ruci (slika 6.).⁷⁹

Važan dio opreme, potvrđen na zadnja dva primjera, koji je označavao status centuriona bio je *vitis*, palica, najčešće napravljena od drva vinove loze. Ušao je i u ikonografiju centuriona, pa se tako često pojavljuje na prikazima centuriona kao oznaka položaja. Osim kao simbol centurionskog položaja, *vitis* je često služio kao doslovna palica s kojom su centurioni tukli legionare tijekom bitke te ih na taj način pokušavali motivirati da se bore i ne povlače.⁸⁰ Tacit u *Analima* (*Ann.* I. 23.) spominje centuriona po imenu Lucilije, koji je ubijen tijekom pobune legija u Panoniji 14. god. po Kr. On je, zbog nemilosrdnog udaranja legionara, dobio nadimak „*cedo alteram*“, što u doslovnom prijevodu znači „donesite mi drugu“.⁸¹ Na većini prikaza centuriona, *vitis* je u prvom planu, kao i *gladius* na lijevoj strani.⁸² Promjena položaja mača s desne na lijevu stranu još je jedna razlika između običnih legionara i centuriona, moguće zbog toga što centurioni u bitkama često nisu nosili štit, nego su sa sobom nosili samo *gladius* i *vitis* (slika 5.).

Knemide su još jedan trajan dio centurionske opreme. Osim obrambene uloge zaštite nižeg dijela noge, često su bile bogato ukrašene reljefima i prekrivene zlatnim ili srebrnim premazom.⁸³ One se također ikonografski vežu uz prikaze centuriona.

⁷⁶ D'Amato 2012, str. 21.

⁷⁷ V. Maxfield, *The Dona Militaria of the Roman Army vol. 1.*, Durham University 1972, str. 71-75, dalje u tekstu Maxfield 1972; Webster 1998, str. 132.

⁷⁸ Maxfield 1972, str. 7; Webster 1998, str. 132.

⁷⁹ Maxfield 1972, str. 135-136.

⁸⁰ Goldsworthy 2000, str. 120.

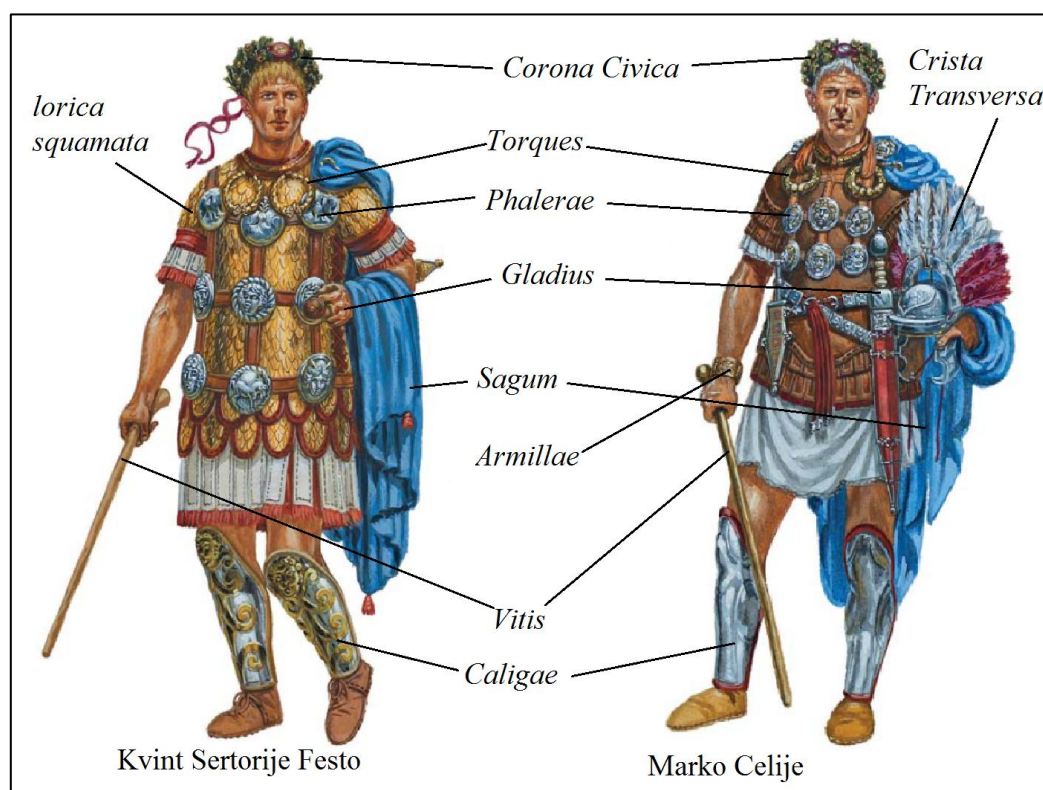
⁸¹ Wintjes 2015, str. 400, s.v. *Field officers – Principate*.

⁸² M. C. Bishop, J. C. N. Coulston, *Roman military equipment – From the Punic Wars to the Fall of Rome*, Oxford, 2009, str. 82.

⁸³ D'Amato 2012, str. 24.

Od odjeće koja nije bila vojne namjene nosili su standardne tunike, koje su mogle biti od različitih materijala, nešto duže od standardnih tunika, koje su bile stegnute pojasom i dužina im je sezala negdje do razine koljena.⁸⁴ U prikazima ih se nekada može vidjeti s plaštem (lat. *sagum*) ili koji im je bio pričvršćen za jedno rame, ili nose svečani *paludamentum*.⁸⁵ Pojasi su često bili bogato ukrašeni aplikama. Osnovna obuća su bile vojne čizme (lat. *caligae*), kvalitetne izrade od kože, koje su bile standardna obuća rimske vojske.⁸⁶

Uz pomoć rekonstrukcija Giuseppea Rave u knjizi *Roman Centurions* Raffaella D'Amata, na rekonstrukcijama izgleda centuriona Marka Celija i Kvinta Sertorija Festa najbolje se mogu uočiti i raspoznati glavni dijelovi centurionske opreme (slika 5.).

Slika 7. Prikaz centurionske opreme na ilustracijama centuriona Kvinta Sertorija Festa i Marka Celija, autor: Giuseppe Rava (R. D'Amato, *Roman Centurions* 31 BC – AD 500, Oxford, 2012, 25,26.).

⁸⁴ Goldsworthy 2003, str. 119.

⁸⁵ Ibid., str. 119.

⁸⁶ Ibid., str. 120.

3. Prisutnost rimske vojske u rimskoj provinciji Dalmaciji

Istočna jadranska obala oduvijek je imala važnu ulogu u plovidbi Jadranom. Njezin su značaj prvi spoznali Grci, a razvedena je obala u jednakoj mjeri bila sigurna luka, koliko i opasno područje gdje su vladali ilirski narodi. Zbog navedenog, a i zbog činjenice da se nalazila preko puta rastuće Rimske države, bilo je samo pitanje vremena kada će te dvije strane doći u sukob. Vojna ekspanzija je bila temelj rimskog teritorijalnog širenja, pa stoga ni ne čudi da će upravo rimska vojska odigrati značajnu ulogu u osvajanju i organizaciji Ilirika, a kasnije i provincije Dalmacije. Marin Zaninović je u članku *Rimska vojska u razvitku antike na našoj obali* rimsko osvajanje istočne jadranske obale podijelio je na četiri osnovne faze.⁸⁷ Prvu fazu osvajanja Zaninović je uspostavio u razdoblju od 229.-167. god. pr. Kr., koju obilježava rimski rat s ilirskom kraljicom Teutom i Demetrijem Farskim te kasniji pad države Ardijejaca. Druga faza osvajanja Ilirika traje od 158.-33. god. pr. Kr., kada Rimljani ratuju protiv više ilirskih naroda, ponajviše Delmata, kroz navedeni period.⁸⁸ Treća faza započinje 6. god. po Kr., a traje do 90. god., te je nju ponajviše obilježio delmatsko-panonski ustanak, kao i početak pretvaranja Dalmacije u pravu pacificiranu rimsku provinciju. Četvrta faza je razdoblje od 94-245. god., kada u Dalmaciji ostaju samo pomoćne postrojbe te ona u pravom smislu postaje *provincia inermis*. Spomenici centuriona koji se u ovom radu obrađuju tako ulaze u treću i četvrtu fazu osvajanja Dalmacije, pošto Rimljani za vrijeme prve dvije faze osvajanja Dalmacije nisu imali velike teritorijalne posjede na ovim prostorima, tj. u posjedu im je bio uži obalni pojas koji ni tada nije bio siguran od ilirskih napada, pa se stoga izgradnja infrastrukture, stalna vojna posada te naseljavanje veterana još nije počelo prakticirati.

3.1. Prva faza osvajanja Ilirika

Prva faza rimskog osvajanja započinje se 229. godine, kada se Rim sukobljava s ilirskom kraljicom Teutom, što se naziva i Prvim ilirskim ratom. Teuta je bila žena ilirskog kralja Agrona, koja ga je naslijedila na prijestolju poslije njegove smrti 230.

⁸⁷ M. Zaninović, *Rimska vojska u razvitku antike na našoj obali*. U: M. Zaninović, *Od Helena do Hrvata*, Zagreb 1996, str. 209. Dalje u tekstu Zaninović 1996.

⁸⁸ Ibid., str. 209.

god. pr. Kr.⁸⁹ Gusarenje Ardijejaca, te pritisak na Isu, grčku koloniju na današnjem otoku Visu, potaknuli su Isejce da potraže pomoć od Rima, s kojima su imali *foedus*, dogovor o pružanju pomoći.⁹⁰ Rim je Teuti uputio dva izaslanika: braću Lucija i Gaja Korunkanija. Izaslanici su stigli na njezin dvor, gdje je Teuta obećala da neće nanositi izravnu štetu Rimljanima, ali i to, da ne može natjerati svoje podanike da odustanu od gusarenja. Ipak, nakon što su joj je Korunkanije mlađi kazao da je rimski običaj da sankcioniraju javno privatne počinjene prekršaje, naljutila se i smaknula izaslanike.⁹¹ Taj događaj je pokrenuo rimski napad na Teutu. Rimska je vojska preplovila Jadran, oslobodila Epidamno, Korkiru i Isu, a Teuta je početkom 228. god. pr. Kr. Rimljane zamolila za bezuvjetan mir. Odrekla se prijestolja, pristala na plaćanje tributa i prepustila osvojena područja pod rimski nadzor.⁹²

Osoba koja se u tom, ali i kasnijem periodu pokazala kao ključna u ilirsko-rimskim odnosima bio je Demetrije Farski. On se Rimljanima predao kod Korkire te prešao na njihovu stranu tijekom rata protiv Teute. Nakon Teutina poraza, Demetrije je počeo stjecati sve veći utjecaj na području Ardijejaca, pošto ga je Rim nagradio postavivši ga za regenta.⁹³ Drugi ilirski rat započinje se Demetrijevom izdajom saveza sa Rimljanima, kada je on, uz pomoć makedonskog kralja Filipa V., pokrenuo napade na rimske trgovačke brodove, u vrijeme dok je Rim bio zauzet ratom protiv Gala na sjeveru Italije. Kap koja je prelila čašu bilo je nepoštivanje mirovnog ugovora iz Prvog ilirskog rata u kojem je stajalo da samo dva ilirska broda smiju ploviti južno od Lisa (*Lissos*); naime, ondje je Demetrije isplovio s 90 naoružanih lembara. Demetrije je u sukob uvukao i Histre, koji su gusarskim napadima također nastojali omesti rimsku trgovinu.⁹⁴ Rim je pokrenuo kaznenu ekspediciju, te su u ljeto 219. god. pr. Kr. rimski konzuli Lucije Emilije Paulo i Marko Livije Salinator krenuli u Ilirik. Demetrije je ubrzo pobijeđen te je pobjegao na makedonski dvor kralju Filipu V.⁹⁵

⁸⁹ R. Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb 2009, str. 88. Dalje u tekstu: Matijašić 2009.

⁹⁰ Ibid., str. 88-89.

⁹¹ M. Zaninović, *Ilirski ratovi*, Zagreb 2015, str. 215. Dalje u tekstu: Zaninović 2015.

⁹² Matijašić 2009, str. 90-91.

⁹³ Zaninović 2015, str. 222-241.

⁹⁴ Ibid., str. 245-250.

⁹⁵ Matijašić 2009, str. 95.

Konačni pad ilirske države dogodio se 168. god. pr. Kr., kada zajedno s makedonskom vojskom pada i ilirska na čelu s Gencijem.⁹⁶ Ilirski vođa Gencije, iako u savezu i s Rimljanima, svrstao se na stranu makedonskog kralja Perzeja, sina kralja Filipa, u rimsko-makedonskom ratu koji se započeo 171. god. pr. Kr. Isejci su tom prilikom Gencija u Rimu optužili da skuplja flotu kojom će pomoći Makedoncima.⁹⁷ Prvotni je razlog naravno bilo gusarenje kojim se ugrožavala trgovina po Jadranu, a isejski posjedi su bili ugroženi.⁹⁸ Nakon dugotrajnog razmišljanja, Gencije se konačno priklonio Makedoncima, pa se u proljeće 168. u Ilirik iskrcava pretor Lucije Anicije s 20.000 legionara, 1.500 konjanika i 5.000 mornara.⁹⁹ Rat je, po Apijanu trajao samo dvadeset dana (9,27), a pretor Lucije Anicije je proslavio trijumf u Rimu 166. god. pr. Kr.¹⁰⁰ Rimljani su tim ratovima dobili prevlast na priobalnim područjima, iako je većina unutrašnjosti ostala pod vlašću raznih ilirskih naroda. Time je osigurana lakša kontrola nad trgovinom i narodima koji su je pokušavali omesti, ali sam Ilirik je još velikom većinom bio neosvojen.

3.2. Druga faza osvajanja Ilirika

Drugu fazu rimskog osvajanja Ilirika obilježavaju sukobi s narodom Delmata, koje je Rimljanima dugo stvaralo probleme, od polovice 2. st. pr. Kr. pa sve do polovice 1. st. pr. Kr. Delmati se u izvorima prvi put spominju početkom 2. st. pr. Kr., kada se spuštaju iz unutrašnjosti prema moru između rijeka Krke (*Titius flumen*) i Cetine (*Hippius flumen*). Najveća delmatska naselja se upravo i nalaze u tom području. Među njima su najvažnija: vjerojatni glavni grad *Delminium* (u blizini današnjeg Tomislavgrada; Duvno), *Promona* (Promina), *Ninia* (Knin), *Andetrium* (Muć), s tim da je i podrijetlo same Salone vjerojatno delmatsko.¹⁰¹

Rat s Delmatima se započeo nakon što su Isejci i Daorsi zatražili rimsku pomoć zbog čestih delmatskih napada. Rim je tako 156. god. pr. Kr. započeo prvi pohod protiv

⁹⁶ Zaninović 1996, str. 210.

⁹⁷ J. Wilkes, *History of the provinces of the Roman empire: Dalmatia*, London 1969, str. 24. Dalje u tekstu: Wilkes 1969.

⁹⁸ Zaninović 2015, str. 304-305.

⁹⁹ Ibid., str. 310.

¹⁰⁰ Matijašić 2009, str. 112.

¹⁰¹ Ibid., str. 113.

Delmata, pod vodstvom tadašnjeg konzula Gaja Marcija Figula. Rat je završio Publije Kornelije Skipion Nazika 155. god. pr. Kr., kada je spalio delmatski centar Delminij.¹⁰² Sukobi se nastavljaju 135. godine, kada Servije Fulvije Flak ratuje protiv Ardijejaca i Plereja. On je sa sobom u pohod vodio 10.000 pješaka i 600 konjanika.¹⁰³ Nekoliko godina poslije, pokrenuta je još jedna rimska intervencija, točnije 129. god. pr. Kr., kada konzul Gaj Sempronije Tuditan odlazi do zemlje Japoda te ratuje s njima, ali i protiv Histra i Liburna.¹⁰⁴ To je bio prvi rimski pohod u unutrašnjost kasnije provincije Dalmacije, točnije u prostor današnje Like.

Idući pohod protiv Japoda, Segestanaca i Delmata vodi Lucije Cecilije Metel, koji pokreće misiju 119. god. pr. Kr. Upravo se u tom pohodu prvi put u izvorima spominje Salona, pošto je ondje nakon ratovanja s Delmatima Cecilije Metel prezimio 117. godine.¹⁰⁵ Salonu konačno osvaja Gaj Koskonije u razdoblju od 78-76. godine, te od tada Salona ostaje pod rimskim upravom.¹⁰⁶

3.2.1. Cezarovo djelovanje u Iliriku

Apijan u svom djelu *Illyrike* donosi događaj za vrijeme Cezarova upravljanja Galijom i Ilirikom; Delmati su Liburnima 51. god. pr. Kr. oteli tvrđavu Promonu, pa su se Liburni Cezaru obratili za pomoć. Ali vojska koju je on poslao, vjerojatno sastavljena od pomoćnih postrojbi nije uspjela Liburnima vratiti Promonu (*App.* III. 12.). Prethodno je u svom boravku u Iliriku Cezar 54. god. pr. Kr. riješio problem Pirusta, koji su navodno pljačkali susjedne zajednice. Kada im je zaprijetio vojnom intervencijom, Pirusti su odmah odustali od daljnjih sukoba i predali Cezaru taoce.¹⁰⁷

Početkom građanskog rata u koji su bili uključeni Pompej i Cezar, u tjesnacu između Krka i kopna 49. god. pr. Kr. odvila se pomorska bitka. Sukobili su se na Cezarovoj strani: Gaj Antonije i Publije Kornelije Dolabela, dok su na čelu brojnije Pompejeve flote bili Marko Oktavije i Lucije Skribonije Libon. Cezarove pristaše su

¹⁰² Zaninović 1996, str. 211; Zaninović 2015, str. 323.

¹⁰³ Zaninović 1996, str. 211; Zaninović 2015, str. 334.

¹⁰⁴ Zaninović 2015, str. 335; Zaninović 2015, str. 335.

¹⁰⁵ Zaninović 1996, str. 211; Zaninović 2015, str. 351-352.

¹⁰⁶ Wilkes 1969, str. 35.

¹⁰⁷ Zaninović 2015, str. 371.

izgubile bitku te izgubile brodove i vojnike koji su ostali zarobljeni na Krku.¹⁰⁸ Godinu dana kasnije, Aulo Gabinije pristizhe u Ilirik s vojskom od 15 kohorti pješaka i 3.000 konjanika. Nije uspio poraziti Delmate, a u samom pohodu je izgubio trećinu vojske te 38 centuriona i 4 tribuna.¹⁰⁹ Uz to, oduzeti su mu i legijski simboli. Te su se borbe odvijale s ciljem da se Pompejeve snage zaustave u napredovanju prema Italiji, a i zbog toga što su Delmati u tom sukobu više bili okrenuti Pompeju nego Cezaru. Njegov je nasljednik u Iliriku, Publije Vatinije ipak proslavio trijumf nekoliko godina kasnije. Dokazi upućuju na to da je Vatinije imao velikih problema s Delmatima, iako je trijumf *de Illurico* iz 42. god. pr. Kr. ukazuje da je ipak napredovao u pokoravanju tog naroda.¹¹⁰

3.2.2. Oktavijanovo djelovanje u Iliriku

Oktavijan je nakon Cezareve smrti naslijedio njegovu titulu i ime te kao zakoniti nasljednik i pretendent za rimskog vođu nastavio njegovim koracima. U vrijeme njegovih pohoda prije i poslije dolaska na vlast, Ilirik je konačno osvojen i situacija se ondje stabilizira. Oktavijan je pokrenuo pohod protiv Japoda, Segeščana i Delmata koji je trajao od 35. do 33. god. pr. Kr. Iskrcavši se u sjevernom Jadranu, najvjerojatnije u luci današnjeg grada Senja, Oktavijan je krenuo na Japode. Iznad Senja se nalazi prijevoj Vratnik, preko kojeg je vjerojatno i najlakše bilo stupiti na japodski teritorij. Glavni događaj tog pohoda je bila opsada japodskog glavnog grada Metula (*Metulum*). Opsada je bila teška, a Japodi su se pokazali kao ozbiljan neprijatelj koji je bio dobro utvrđen i naoružan unutar zidina gradine.¹¹¹ Metul je ipak na kraju osvojen, a Oktavijan je bio ranjen. Nakon pobjede, vojska je produžila prema Panoniji i osvojila grad Segestu. U proljeće 34. god. pr. Kr. August je krenuo u pohod protiv Delmata. Prvi grad koji napada bila je *Promona*. Ondje se bio utvrdio delmatski zapovjednik Verso s vojskom od dvanaest tisuća ljudi.¹¹² *Promona* ubrzo pada, a Oktavijan nastavlja prema

¹⁰⁸ Zaninović 2015, str. 389.

¹⁰⁹ Matijašić 2009, str. 132.

¹¹⁰ Ibid., str. 136.

¹¹¹ Ibid., str. 150-151.

¹¹² Wilkes 1969, str. 53.

Sinotiju.¹¹³ Oktavijan je ondje ranjen te se vraća u Rim, a opsadu Sinotija preuzima Statilije Taur. Poslije opsade koja je trajala cijelu zimu, Delmati su se predali, dali taoce i standarde koje su oteli još Gabiniju.¹¹⁴ Vojska zatim stiže do Setovije (*Setovia*), velike delmatske gradine koja se nalazila na području između Muća i Sinja. Opsada je potrajala cijelu zimu i naposljetku su se Delmati predali početkom 33. god. pr. Kr. Idućih su se godina Panonci i Delmati više puta bunili, a August je poslao svog posinka Tiberija da kontrolira situaciju ondje, gdje je on ugušio ustanke. Tako je u razdoblju od 14.-9. god. pr. Kr. uspostavljena rimska granica koja je sezala sve do rijeke Drave.¹¹⁵

3.3. Treća faza osvajanja Ilirika

Treća faza osvajanja Ilirika započinje Batonovim ustankom, koji traje od 6. do 9. god. po Kr. Do pobune je došlo u narodu Dezidijata koji su bili nezadovoljni zbog rimskog poreza i novačenja mladih u pomoćne postrojbe.¹¹⁶ Naime, Rimljani su u to vrijeme pokušavali svrgnuti Marobodu, kralja Markomana i Sveba, pa im je stoga i trebala velika vojska.¹¹⁷ Ubrzo se gotovo cijeli Ilirik pridružio ustanku, a među njima su najznačajniji bili Breuci. Tiberije je ondje došao s 10 legija, a sam Svetonije je taj ustanak opisao kao najteži rat poslije Panskog (*gravissimum omnium externorum bellorum post Punica; Tib. 16*). Po broju legija koje su došle i pomoćnim postrojbama koje su bile uz njih, smatra se da je u to vrijeme u Iliriku moglo biti više od 100.000 rimskih vojnika.¹¹⁸ Poslije duge i teške zime 8. godine, obje su strane bile iscrpljene sukobima te se breučki Baton predao Rimljanima uz uvjet da i dalje ostane vođa Breuka.¹¹⁹ Baton iz naroda Dezidijata još se nije predavao i napadao je naselja i ceste kroz Dalmaciju. Ipak, poslije zime 9. god. krenuo je konačni napad; koordinirano su napali Dezidijate s ciljem da ih okruže. Na kraju se Baton povlačenjem pred Rimljanima sklonio u Andetrij, a Tiberije ga je opsjeo. S obzirom na to da je Tiberije imao ogromnu vojsku, čestim napadima na tvrđavu uspio je prevagnuti i natjerati Batona da se

¹¹³ Matijašić 2009, str. 155.

¹¹⁴ Wilkes 1969, str. 53-55.

¹¹⁵ Matijašić 2009, str. 160-161.

¹¹⁶ Ibid., str. 168.

¹¹⁷ Zaninović 2015, str. 439.

¹¹⁸ Matijašić 2009, str. 171.

¹¹⁹ Zaninović 2015, str. 446.

preda.¹²⁰ Kasije Dion (*Dio* LVI, 16,4) piše da su August i Tiberije su trijumf proslavili 12. god., iako su gubitci bili preveliki za dobit koju je taj rat donio, pošto je i bio samo gušenje pobune. Nakon te pobjede nastavlja se romanizacija provincije, s vojskom u ključnoj ulozi. Od desetak legija koje su sudjelovale u osvajanju Ilirika, dvije su ostale u Dalmaciji: VII. i XI. legija. Sedma legija se nalazila u logoru *Tilurium*, u mjestu Gardun kod grada Trilja, a XI. u logoru *Burnum*, što su danas Ivoševci kod Kistanja.¹²¹ Oba su logora smještena u blizini nekadašnjih delmatskih gradina, pokraj mjesta na kojima je rijeke Cetinu i Krku najlakše prelaziti. Uz ta dva legijska logora, postojali su i logori pomoćnih postrojbi: *Andetrium* (Gornji Muć), *Magnum* (Balina Glavica) i *Bigeste* (Humac kod Ljubuškog). Tako bi se mogla uspostaviti linija logora od logora *Burnum* do logora *Bigeste*, kojoj Zaninović pripisuje obrambenu funkciju najviše naseljenog priobalnog područja, gdje se vojska po potrebi mogla kretati i preko Dinare na sjever, iako je to poslije Batonovog ustanka rijetko bio slučaj.¹²²

Završetkom ustanka započinje se pacifikacija Ilirika. Mladi starosjedioci se novače u pomoćne postrojbe i šalju u druge rimske provincije te se na taj način olakšava proces pacifikacije. Miroslav Glavičić donosi podjelu koja se dogodila poslije Batonova ustanka. Navodi formiranje dviju novih provincija: Gornjeg Ilirika (*Superior provincia Illyrici*) koja je poznata pod imenom Dalmacija (*Dalmatia*) te Donjeg Ilirika (*Inferior provincia Illyrici*), pod imenom Panonija (*Pannonia*).¹²³ Podjela je ponajviše nastala zbog geografskih razloga, pošto je teško bilo ujediniti područje koje su dijelile teško prohodne planine, a koje je samo po sebi podijeljeno između mnogo naroda i peregrinskih zajednica. Provincija Dalmacija protezala se između rijeke Raše (*Arsia Flumen*) u Istri do rijeke Drima u Albaniji.¹²⁴ Sjeverni dio joj je omeđivala rijeka Kupa (*Colapis*), a zatim se kretala južno od rijeke Save, da bi joj s istočne granice područje omeđivala rijeka Drina.¹²⁵

¹²⁰ Matijašić 2009, str. 174.

¹²¹ Zaninović 1996, str. 213.

¹²² Ibid., str. 214.

¹²³ M. Glavičić, *Organizacija uprave rimske provincije Dalmacije prema natpisnoj građi*. M. Šegvić, D. Marković, *Klasični Rim na tlu Hrvatske – arhitektura, urbanizam, skulptura*, Zagreb 2014, str. 41. Dalje u tekstu: Glavičić 2014b.

¹²⁴ Matijašić 2009, str. 185.

¹²⁵ Ibid., str. 185.

U trećoj fazi osvajanja Ilirika znatnu ulogu je odigrao rimski namjesnik u Dalmaciji (*legatus Augusti pro praetore provinciae Dalmatiae*), Publije Kornelije Dolabela. Njegovo namjesništvo u Dalmaciji započelo se pred Augustovom smrti 14. godine, a trajalo je do 20. godine.¹²⁶ Dolabela je u sjećanju ostao kao jedan od najpoznatijih namjesnika Dalmacije, učvrstivši rimsku vlast nakon nedavnih ustanaka. Velika Dolabelina zasluga bila je i izgradnja mreže cesta (pet magistralnih cesta) kojima je kvalitetno povezao krajeve Dalmacije, kao i Dalmaciju sa sjevernom provincijom Panonijom.¹²⁷ U njegovo vrijeme Salona je od Narone preuzela ulogu glavnog grada provincije.¹²⁸ Ondje se nalazio ured namjesnika Dalmacije (*officium consularis*).¹²⁹ Važan dio Dolabelinog namjesništva bila je podjela teritorija među domicilnim stanovništvom te kolonistima koji su pristizali u novu provinciju. Tada nastaje tzv. *forma Dolabelliana*, svojevrsni katastarski plan provincije po kojem se zemlja trebala podijeliti.¹³⁰ Pod Dolabelinim namjesništvom su se i dogodile prve podjele i razgraničenja zemlje koje obavljaju centurioni s ulogom suca u sporovima između naroda Dalmacije.¹³¹ Njihovi spomenici su navedeni u katalogu centuriona (kat. br. 2 i 83).

Idući značajan trenutak u prvom stoljeću bila je pobuna Lucija Aruncija Kamila Skribonijana. Nakon što je Kaligula ubijen 41. godine, pretorijanci su za novog cara imenovali Klaudija. Senat je bio protiv te odluke, pa je na svoju stranu pridobio Skribonijana, koji je tada bio namjesnik provincije Dalmacije.¹³² On je u provinciji imao dvije legije; VII. i XI. Ali, u trenutku kada je trebalo krenuti na Rim, legije su se oglušile na zapovijedi Skribonijana, navodno zbog loših znamenja koje navodi Svetonije (*Cl.* 13). Vjerojatnije je da vojska ipak nije željela prihvatiti ono što joj je Skribonijan nudio, a to je povratak Republike.¹³³ Pobuna je propala, a Klaudije je legitimno postao

¹²⁶ Matijašić 2009, str. 191; Glavičić 2014b, str. 43.

¹²⁷ Glavičić 2014b, str. 43.

¹²⁸ Matijašić 2009, str. 191.

¹²⁹ Glavičić 2014b, str. 42.

¹³⁰ A. Betz, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Baden bei Wien, 1938, str. 34, dalje u tekstu Betz 1938; J. J. Wilkes, *Boundary stones in Roman Dalmatia*, *Arheološki vestnik* 25, Ljubljana 1974, str. 268, br. 26, dalje u tekstu Wilkes 1974; Glavičić 2014, str. 44.

¹³¹ Glavičić 2014, str. 44.

¹³² J. Parat, *Reconsidering the traces of Scribonianus' rebellion*. Radovi - Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 48, Zagreb 2016, str. 196-198. Dalje u tekstu Parat 2016.

¹³³ Parat 2016, str. 199.

car.¹³⁴ VII. i XI. legija su kao nagradu od Klaudija dobile počasni naziv *Claudia pia fidelis*, a Josip Parat te događaje povezuje s uspostavom veteranskih naselja *Aequum* i *Siculi*, koji su nastali u vrijeme Klaudijeve vladavine kao moguće nagrade dalmatinskim legijama za vjernost u sukobu sa Skribonijanom.¹³⁵

3.4. Četvrta faza osvajanja Ilirika

Četvrtu fazu Marin Zaninović postavlja nakon odlaska legija iz provincija, pa do III. st.¹³⁶ Odlaskom legija provincija postaje *inermis*, pacificirana provincija u kojoj borave samo pomoćne postrojbe. U Dalmaciji borave tri kohorte: *Cohors III. Alpinorum*, koja se nalazila u logoru *Bigeste*, *Cohors I. Belgarum*, koja je bila u Andetriju i Tiluriju te *Cohors VIII. voluntariorum civium Romanorum*, koja 245. godine napušta Tilurij.¹³⁷

U vrijeme vladavine cara Marka Aurelija u Dalmaciji su osnovane još dvije pomoćne postrojbe; kohorta I. i II. *milliaria Delmatarum*.¹³⁸ Nikola Cesarik i Ivo Glavaš povezuju njihovo osnivanje s kvado-markomanskom prijetnjom, kao i potrebom da se Dalmacija i Salona, koje su bile ranjive od prijetnji sa sjevera, bolje defenzivno učvrste.¹³⁹ Kao najkasniju moguću godinu osnivanja kohorti navode 166/167. god.¹⁴⁰ Brojni su spomeni tih postrojbi ostali do današnjeg vremena, koji potvrđuju njihovo djelovanje u Dalmaciji. Odjeljenja kohorti su smještana na strateške pozicije unutar Dalmacije, a na čelu odjeljenja su bili centurioni. Poslije partskih pohoda cara Septimija Severa u kojim je sudjelovala I. kohorta, a moguće i II., one su smještene na sjeveroistočnom dijelu Dalmacije. Prva kohorta je bila smještena u današnjem Čačku, dok je Drugoj vjerojatno sjedište bio kastel u Doboju.¹⁴¹ Centurioni koji su bili

¹³⁴ Matijašić 2009, str. 192; Glavičić 2014, str. 42; Parat 2016, str. 198-199.

¹³⁵ Parat 2016, str. 202-206.

¹³⁶ Zaninović 1996, str. 216.

¹³⁷ Ibid., str. 216; Glavičić 2014, str. 42.

¹³⁸ Betz 1939, str. 63; Wilkes 1969, str. 141; G. Alföldy, *Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatien*. U: G. Alföldy, *Römische Heeresgeschichte: Beiträge 1962-1985 (Mavors Roman Army Researches III)*, Amsterdam 1987, str. 275. Dalje u tekstu Alföldy 1987; M. Zaninović, *Rimska vojska u Iliriku*. U: I. Radman Livaja (ur.), *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, Zagreb 2010, str. 26-29; N. Cesarik, I. Glavaš, *Cohortes I et II milliaria Delmatarum*. U: D. Demicheli (ur.), *Illirica Antiqua, in honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb 2017, str. 210. Dalje u tekstu Cesarik, Glavaš 2017.

¹³⁹ Cesarik, Glavaš 2017, str. 210-212.

¹⁴⁰ Ibid., str. 210.

¹⁴¹ Ibid., str. 220.

razmješteni na tom dijelu provincije za sobom su ostavili spomenike koji se datiraju do 3. st.¹⁴²

Smanjenjem vojnih intervencija, vojnici se počinju baviti raznim graditeljskim poduhvatima, poput izgradnje i popravka cesta, termi, svetišta i ostalih društveno važnih građevina. Treba spomenuti nadogradnju salonitanskih zidina koju je predvodio centurion frumentarij Publije Elije Amintijan zajedno s veksilacijama II. legije *Traiana* 169/170. god. (kat. br. 5 i 6). Par godina kasnije, točnije 173. god., na spomeniku centuriona I. legije *Adiutrix* Flavija Viktora, spominje se obnova Liberova hrama u Naroni. Njemu je u obnovi hrama pomogla I. kohorta Belga (kat. br. 42). Centurion I. kohorte Belga, Kvint Silvije Sperat (kat. br. 77) u 2. st. navodi se kao nadzornik gradnje teatra u Saloni, a centurion Tit Flavije Pompej (kat. br. 39) početkom 3. st. također vodi brigu o obnovi amfiteatra u Saloni. Razvitkom infrastrukture, kao i rimskog pravnog sustava, provincija sve više dobiva pravi rimski karakter.

3.5. Vojne jedinice u provinciji Dalmaciji

Od legija koje su boravile u Dalmaciji valja spomenuti XX. legiju *Valeria Victrix*. Ona je u Burnu boravila od 20. god. pr. Kr.¹⁴³, pa do 9. god. po. Kr. Nakon njezinog odlaska u *Burnum* dolazi XI. legija, koja je, zajedno sa VII. nakon Skribonijanova ustanka 42. godine, dobila naziv *Claudia Pia Fidelis*.¹⁴⁴ Jedanaesta legija *Burnum* napušta 68. godine. Nakon nje stiže legija IV. *Flavia Felix* te u Burnu ostaje do 86. godine. *Tilurium* legija VII. *Claudia Pia Fidelis* napušta otprilike 60. godine. Dalje donosi podatke koje preuzima od Geze Alföldyja o jedinicama koje su potvrđene u Dalmaciji, gdje navodi 18 kohorti: *I. Alpinorum equitata*, *III. Alpinorum equitata*, *Aquitonorum*, *Astorum*, *I. Belgarum equitata*, *I. Bracaraugustanorum*, *I. Flavia Brittonum*, *I. Campana voluntariorum civium Romanorum*, *II. Cyrhestarum*, *I. milliaria Delmatarum*, *II. milliaria Delmatarum*, *XI. Gallorum*, *I. Flavia Hispanorum*, *I. Liburnorum*, *I. Lucensium equitata*, *I. Montanorum*, *VI. Voluntariorum civium*

¹⁴² Cesarik, Glavaš 2017, str. 220.

¹⁴³ Matijašić 2009, str. 187.

¹⁴⁴ Zaninović 1996, str. 214; Glavičić 2014, str. 42.

Romanorum i VIII. *Voluntariorum civium Romanorum*.¹⁴⁵ Na centurionskim spomenicima koji će biti kasnije obrađeni spominju se neke od pomoćnih postrojbi spomenutih ovdje, čiji su članovi ti centurioni najčešće i bili. Tri su najznačajnije pomoćne postrojbe za teritorij rimske provincije Dalmacije bile VIII. kohorta *Voluntariourim civium Romanorum*, I. kohorta *Belgarum* i III. kohorta *Alpinorum*. Njihovi natpisi i među centurionima zauzimaju najveći broj spomenika pomoćnih postrojbi u Dalmaciji. One dolaze na upražnjena mjesta legija koje napuštaju Dalmaciju krajem 1. st. te ondje ostaju do III. st.¹⁴⁶ VIII. kohorta *Voluntariorum* u Dalmaciji je boravila s legijama od vremena Batonova ustanka, a bila je stacionirana u Andetriju. Dolaskom III. kohorte Alpinaca u Andetriju, VIII. dobrovoljačka kohorta se premješta u Tilurij. Posljednja kohorta, I. kohorta Belga, početkom 2. st. stiže u Dalmaciju i boravi u kastelu *Bigeste*, gdje je došla na upražnjeno mjesto koje napušta III. kohorta Alpinaca odlaskom u Andetriju. Neka njezina odjeljenja, osim u kastelu *Bigeste*, borave u Tiluriju i Andetriju.¹⁴⁷

Upravo su veterani bili ti koji su naseljavali novoosvojena ispražnjena područja, a takva tradicija se održala i u Dalmaciji. Poslije umirovljenja, oni su nerijetko dobivali zemlju na tim područjima, te se stoga broj rimskih stanovnika, a i posredno spomenika povećavao. To je bila i metoda romanizacije provincija, a tipičan primjer je veteranska kolonija *Aequum* (dan. Čitluk kod Sinja), koju je osnovao car Klaudije. Prije nego što je postala kolonija veterana, Ekvo je bio konvent rimskih građana (*conventus civium Romanorum*).¹⁴⁸ Klaudije je veteranima VII. i XI. legije dodijelio zemlju već limitiranog agera Salone, zbog toga jer se nisu priklonili Skribonijanu za vrijeme njegove pobune 42. godine.¹⁴⁹ Tako je osnovano naselje *Siculi*, današnje mjesto Resnik, koje se nalazi pokraj Trogira.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Alföldy 1987, str. 278-291; Zaninović 1996, str. 214.

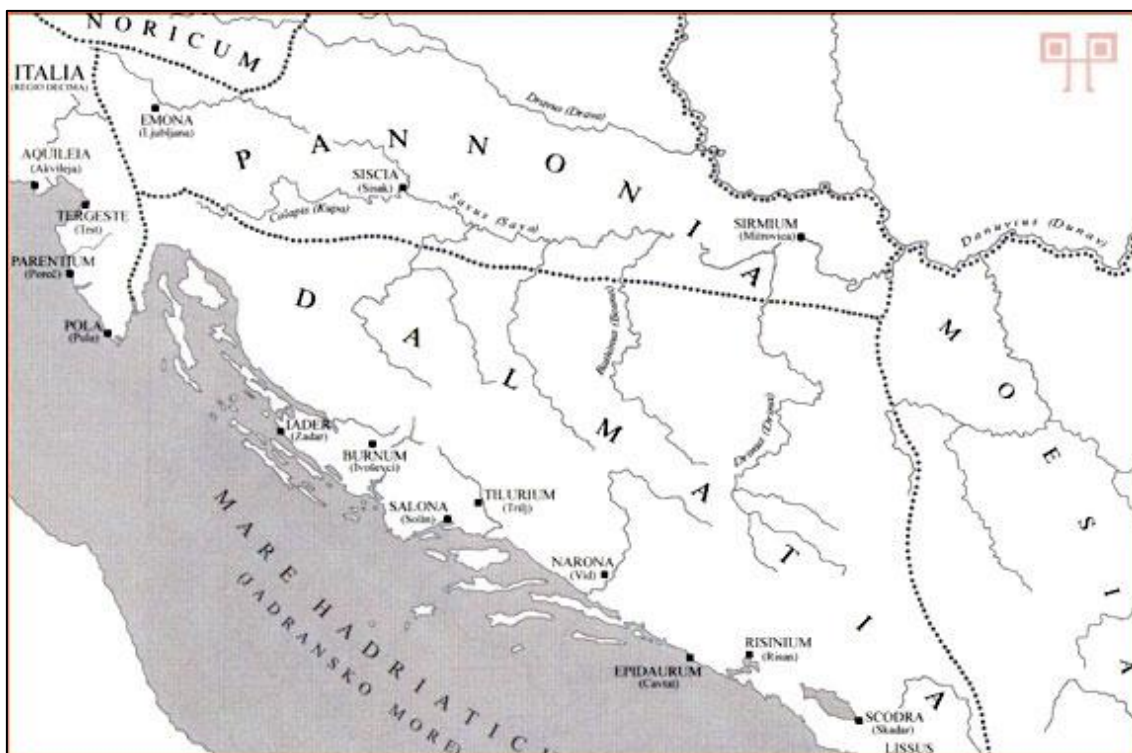
¹⁴⁶ M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati, dio drugi*, Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja br. 3., Sarajevo 1967, str. 66-67. Dalje u tekstu: Zaninović 1967.

¹⁴⁷ Zaninović, 1967, str. 67; Matijević 2011, str. 183-184.

¹⁴⁸ Wilkes 1969, str. 114.

¹⁴⁹ Zaninović 1996, str. 215.

¹⁵⁰ Matijašić 2009, str. 202.

Slika 8. Prikaz provincije Dalmacije s najvažnijim centrima. Izvor: (<http://povijest.net/faze-osvajanja-panonije-i-oblici-romanizacije/#prettyPhoto>) 22.8.2017.

3.6. Legijski logori *Burnum* i *Tilurium*

Veliki doprinos broju spomenika rimskih legionara, a time i centuriona čine upravo logori koji su bili žarište vojnog utjecaja u provinciji. Takva dva legijska logora u Dalmaciji su *Burnum* i *Tilurium*. Svoje postojanje započeli su kao ilirske gradine, koje su se prethodno nalazile u neposrednoj blizini kasnijih logora. Sam Plinije spominje *Burnum*, *Andetrium* i *Tribulium* kao *nobilitata proeliis castella* (NH III.142.).¹⁵¹ Rimljani su tako pokazali svoje umijeće u nastavljanju tradicija starih naroda. Na taktički dobrim pozicijama gradinskih naselja, oni grade svoje logore, uz pomoć kojih im je uvelike bila olakšana kontrola nad okolnim područjem. Uz to, logori su bili u blizini glavnih priobalnih naselja pa je obrana ili eventualna intervencija u gradovima bila osigurana.

¹⁵¹ Zaninović 1996, str. 272.

Gradinsko naselje *Burnum* tako se nalazilo na suprotnoj obali Krke, preko puta kasnijeg legijskog logora.¹⁵² Na toj je lokaciji rijeku Krku lako prijeći i odmah je moguće zamijetiti važnost te lokacije.¹⁵³ Razdoblje kada se u Burnu odvijala najveća vojna aktivnost bilo je za vrijeme Oktavijanova pohoda na Japode i Delmate 34. god. pr. Kr. te za vrijeme Batonova ustanka. Zaninović navodi da je za vrijeme Oktavijanova pohoda i izgrađen prvi, zemljani logor te je u njemu kratko boravila XX. legija.¹⁵⁴ Legija je kroz Ilirik prolazila pod vodstvom M. Emilija Lepida 9. god., a poslije Varova poraza u Germaniji premještena je ondje.¹⁵⁵ Gradnja stalnog logora pripisuje se namjesniku Publiju Korneliju Dolabeli u razdoblju između 14. i 17. god.¹⁵⁶ Logor se prostirao na površini od devet hektara, a oko njega su pronađeni ostaci logora pomoćnih postrojbi.¹⁵⁷ Legije koje su boravile u Burnu su već spomenute XX. i XI. koja napušta logor 69. godine. Naslijedila ju je IV. *Flavia felix*, koja napušta *Burnum* 86. godine.¹⁵⁸ Logor je dobio status municipija vjerojatno za vrijeme Hadrijana, iako je moguće da se to dogodilo i ranije.¹⁵⁹ Od logora je najbolje sačuvan glavni dio logora, *principia*, gdje su sačuvani lukovi.¹⁶⁰ To je kasnija *principia*, izgrađena u vrijeme kasne vladavine Klaudija. Pošto sam logor nije velikih dimenzija (330 x 295 m), smatra se je u njemu mogla boraviti jedna legija, dok su pomoćne postrojbe morale biti stacionirane u kastelu u blizini.¹⁶¹ Odlaskom legija logor je izgubio na vojnoj važnosti te postaje centar municipija, dok se vojna aktivnost u 2. i 3. st. prebacuje na kastele.¹⁶²

Legijski logor *Tilurium* imao je razvoj sličan onome u Burnu. Također se nalazio na rijeci, samo što je u ovom slučaju to rijeka Cetina. Lokacija je na isti način bitna pošto je na tom dijelu toka Cetinu najlakše prijeći (*pons Tiluri*), prije nego krene prema kanjonima Zamosorja. Sam legijski logor nastao je na brdu iznad Cetine, gdje se danas nalazi selo Gardun. S tog brda pruža se pogled na Sinjsko polje, kao i na grad Trilj, smješten u podnožju brda. Upravo su ondje, ispod današnje crkve sv. Petra, pronađeni

¹⁵² Zaninović 1996, str. 272.

¹⁵³ Ibid., str. 272.

¹⁵⁴ Ibid., str. 273.

¹⁵⁵ Wilkes 1969, str. 97.

¹⁵⁶ N. Cambi, *Rimska vojska u Burnumu*, Šibenik 2007, str. 21. Dalje u tekstu: Cambi 2007.

¹⁵⁷ Matijašić 2009, str. 189.

¹⁵⁸ Zaninović 1996, str. 274.

¹⁵⁹ Ibid., str. 277.

¹⁶⁰ Wilkes 1969, str. 98.

¹⁶¹ Cambi 2007, str. 24.

¹⁶² Ibid., str. 32.

ostaci ilirske gradine, koju spominje i Plinije (*NH* III. 142.). To je još jedan dokaz kontinuiteta naseljavanja koji Rimljani nastavljaju u novoosvojenim područjima, posebice ako ona imaju taktičku važnost. Legijski logor se prostirao na površini od 12 hektara, i imao je trapezoidni oblik.¹⁶³ Pošto se nalazio na padini uzvisine, na najvišoj točki logora izgrađena je velika cisterna za opskrbu vodom, iako je broj ljudi koji je boravio ondje zahtijevao i druge izvore vode.¹⁶⁴

Područje Sinjskog polja vjerojatno je potpalo pod rimsku vlast za vrijeme Oktavijanovih pohoda 34.-33. god. pr. Kr. Prva potvrđena legija koja je boravila u Tiluriju bila je VII. legija, koja ondje dolazi za vrijeme Batonova ustanka.¹⁶⁵ Postoje i teorije da je došla 15. god. pr. Kr., a i ranije, poslije bitke kod Akcija 31. god. pr. Kr.¹⁶⁶ Veliki broj legionara koji su služili u VII. legiji je istočnjačkog podrijetla, pa se smatra da je i legija došla u Dalmaciju s područja Grčke i Male Azije.¹⁶⁷ Poslije Skribonijanove pobune, Sedma i Jedanaesta legija dobivaju nadimak *Claudia Pia Fidelis*, a nakon 60. god. VII. legija napušta Tilurij. Poslije odlaska VII. legije u logoru neko vrijeme boravi dio XI. legije¹⁶⁸, a nakon što i ona napušta provinciju, u logoru ostaje *cohors VIII voluntariorum civium Romanorum*.

Vojnici Sedme legije sudjelovali su u izgradnji cesta, ponajviše u vrijeme namjesništva Dolabele u Dalmaciji (14.-20. god.). Njihove stele su koncentrirane ponajviše oko samog legijskog logora, kao i oko Salone, što upućuje da su legionari Sedme legije bili više usmjereni prema Saloni.¹⁶⁹ Za razliku od njih, vojnici Jedanaeste legije svoje stele su najčešće postavljali u okolici samog Burna.¹⁷⁰

¹⁶³ M. Sanader, *Tilurium III: istraživanja 2002.-2006. godine*, Zagreb 2014, str. 23.

¹⁶⁴ Ibid., str. 26.

¹⁶⁵ Zaninović 1996, str. 284.

¹⁶⁶ Ibid., str. 284.

¹⁶⁷ Wilkes 1969, str. 94.

¹⁶⁸ Ibid., str. 101.

¹⁶⁹ Ibid., str. 100.

¹⁷⁰ Ibid., str. 101.

4. Katalog spomenika centuriona u rimskoj provinciji Dalmaciji

U ovom poglavlju bit će navedeni natpisi u kojima se spominju centurioni koji su svoje spomenike ostavili u rimskoj provinciji Dalmaciji. Centurioni su u katalogu poredani na način da su abecedno prvo poslagani po gentiliciju. U slučaju da više centuriona dijeli isto gentilno ime, druga kategorija redanja je abecedno po kognomenu. Ista podjela je postavljena među centurionima kojima nije sačuvano gentilno ime. U katalogu će biti navedeni: puno ime centuriona, njihova služba, mjesto pronalaska, dimenzije natpisa (ako su poznate), tekst natpisa, prijevod natpisa, datacija te literatura u kojoj je navedeni natpis bio prethodno obrađen.

1. Medašni natpis sa spomenom centuriona Kvinta Ebucija Liberala (sl. 9.)

Centurion: *Quintus Aebutius Liberalis, centurio legionis XI.*

Mjesto pronalaska: Medvide (ant. *Sidrona*), nedaleko od Benkovca

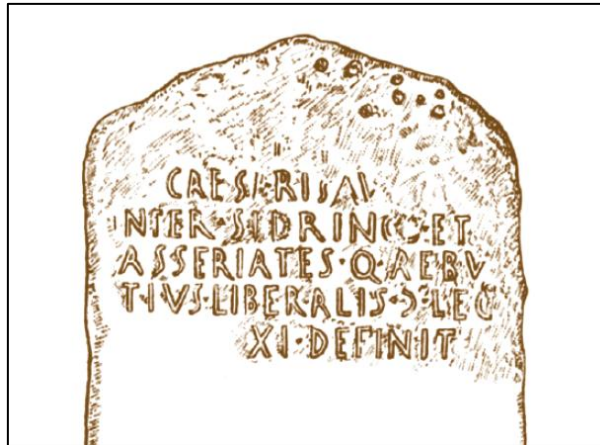
Dimenzije spomenika: vis. 1,90 m, šir. 0,66 m, deb. 0,2 m.

Tekst natpisa: *] Caesaris Au[g(usti) ---] / inter Sidrinos et / Asseriates Q(uintus) Aebu/tius Liberalis /(centurio) leg(ionis) / XI definit*

Prijevod: [---] Cezara Augusta, između Sidrina i Aserijata, Kvint Ebucije Liberal, centurion XI. legije odredio je.

Datacija: Po spomenu XI. legije koja u natpisu nema počasni naziv *Claudia pia fidelis* spomenik se može datirati u vrijeme prije 42. god., najvjerojatnije u Kaligulinu vladavinu.

Objave: ILJug III, 2854; AE 1905, 164; Betz 1938, str. 33, br. 8; Wilkes 1974, str. 262, br. 10; Čače 2003, str. 21-22; Colnago, Keil 2008, str. 139-141; HD 030504.

Slika 9. Međašni natpis centuriona Kvinta Ebucija Liberala, izvor: Colnago, Keil 2008, str. 140.

2. Međašni natpis sa spomenom centuriona Kvinta Ebucija Liberala, Seksta Titija Gemina i Aula Rezija Maksima (sl. 10.)

Centurioni:

Quintus Aebutius Liberalis, hastatus posterior legionis XI C.P.F.

Aulus Resius Maximus, princeps posterior legionis XI. C.P.F.

Sextus Titius Geminus, princeps posterior legionis VII.

Nalazište: Popović kod Karina (*Corinium*)

Dimenzije spomenika: vis. 1,82 m, šir. 0,56 m, deb. 0,17 m.

Tekst spomenika: *E]x edict<o=U> P(ubli) Cor/neli Dolabel(la)e leg(ati) / pro praetore determinav[it] / S(extus) Titius Geminus / pri(nceps) posterior leg(ionis) / VII inter Neditas / et Corinienses / restituit iussu A(uli) / Duceni Gemini / leg(ati) Augusti pr(o) p[r(aetore)] / per A(ulum) Resium [M]a/ximum /(centurionem) leg(ionis) XI / C(laudiae) P(iae) F(idelis) pr(incipem) posterior(em) / et Q(uintum) Aebutium / Liberalem (h)astat(um) / posteriore(m) leg(ionis) / eiusdem*

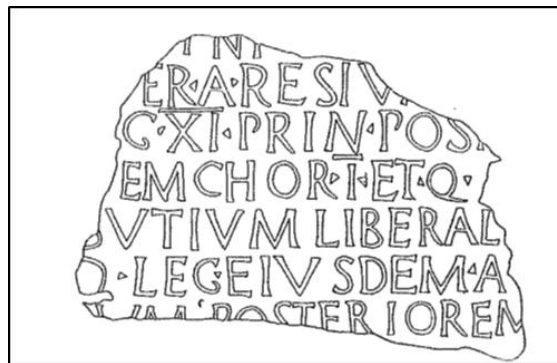
Prijevod spomenika: Iz proglasa Publija Kornelija Dolabele, propretorskog legata, razgraničio je Seksto Titije Gemin, koji je *princeps posterior* VII. legije, između Nedita i Korinijana. Obnovljeni su (međaši) po zapovijedi Aula Ducenija Gemina, propretorskog legata, koje su obnovili Aulo Rezije Maksim, koji je *princeps posterior* XI. legije *C.p.f.*, i Kvint Ebucije Liberal, koji je *hastatus posterior* iste legije.

Datacija: Po imenu namjesnika Aula Ducenija Gemina, spomenik se može datirati u razdoblje između 63. i 67. godine.

Objave: CIL III, 2883 = 9973, ILJug III, 2871; Betz 1938, str. 30, br. 1, str. 32-33, br. 7, str. 65, br. 6; Wilkes 1974, str. 260, br. 6; Elliot 2004, str. 70, br. 3.5; Colnago, Keil 2008, str. 140-141; Tončinić 2012, str. 116-118, br. 93; Morris 2016, str. 57, br. 3.11; HD 035656.

Slika 10. Međašni natpis sa spomenom centuriona Kvinta Ebucija Liberala, Seksta Titija Gemina i Aula Rezija Maksima, izvor: <http://lupa.at/21502> (20.6.2017.).

Slika 11. Međašni natpis sa spomenom centuriona Kvinta Ebucija Liberala i Aula Rezija Maksima, izvor: Wilkes 1974, str. 261.

3. Međašni natpis sa spomenom centuriona Kvinta Ebucija Liberala i Aula Rezija Maksima (sl. 11.)

Centurioni:

Quintus Aebutius Liberalis, hastatus posterior legionis XI.

Aulus Resius Maximus, princeps posterior cohortis I. legionis XI.

Nalazište: Pridraga kod Karina (*Corinium*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,32 m, šir. 0,46 m, deb. 0,04 m.

Tekst Spomenika:] / [iussu A(uli) Duceni Gem]ini [leg(ati)] / per A(ulum) Resium [Maximum /(centurionem)] / [le]g(ionis) XI prin(cipem) pos[terio]/rem c(o)hor(tis) I et

Q(uintum) [Ae]/butium Liberal[em] / [(centurionem) leg(ionis) eiusdem (h)a[sta]/[t]um posteriorem

Prijevod spomenika: Po zapovijedi Aula Ducenija Gemina, (propretorskog) legata, prema Aulu Reziju Maksimu, centurionu koji je *princeps posterior* I. kohorte XI. legije, i Kvintu Ebuciju Liberalu, centurionu koji je *hastatus posterior* iste legije.

Datacija: Pošto je tekst spomenika gotovo identičan onome iz prethodne kataloške jedinice, može se datirati u isto razdoblje, između 63. i 67. godine. Wilkes smatra da je ovaj spomenik kopija navedenog dogovora.¹⁷¹

Objave: CIL III 15045, 2; ILJug III, 2879; Betz 1938, str. 32, br. 7; Wilkes 1974, str. 260-262, br. 8; Elliot 2004, str. 70, br. 3.2; Morris 2016, str. 58, br. 3.13; HD 035663.

4. Medašni natpis sa spomenom centuriona Kvinta Ebucija Liberala i Aula Rezija Maksima (sl. 12.)

Centurioni:

Quintus Aebutius Liberalis, hastatus posterior cohortis I. legionis XI.

Aulus Resius Maximus, princeps posterior cohortis I. legionis XI.

Nalazište: Crkva sv. Martina, Novigrad (*Corinium*)

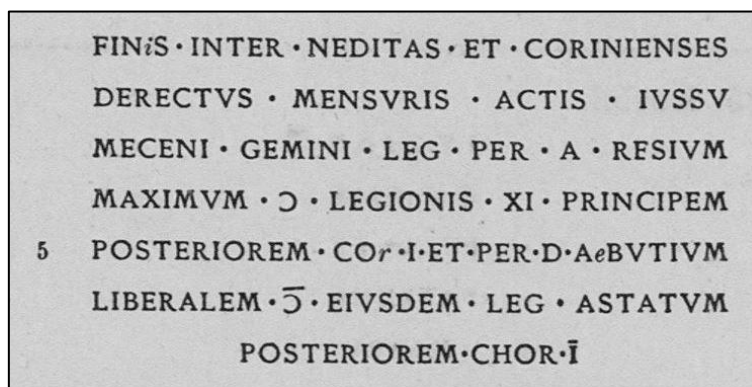
Tekst spomenika: *Fin[i]s inter Neditas et Corinienses / directus mensuris actis iussu / [A(uli) Du]ceni Gemini leg(ati) per A(ulum) Resium / Maximum [(centurionem) leg(ionis) XI principem / posteriorem co(ho)[r(tis)] I et per [Q(uintum)] A[e]butium / Liberalem [(centurionem) eiusdem leg(ionis) (h)astatum / posteriorem c(o)hor(tis)] I*

Prijevod spomenika: Granica između Nedita i Korinjana utvrđena ponovnim mjerenjima po zapovijedi legata Aula Ducenija Gemina, preko Aula Rezija Maksima, centuriona XI. legije, koji je *princeps posterior* I. kohorte i Kvinta Ebucija Liberala, centuriona iste legije, koji je *hastatus posterior* I. kohorte.

¹⁷¹ Wilkes 1974, str. 261.

Datacija: Kao i u prethodne dvije katalogske jedinice, natpis se po spomenu legata Aula Ducenija Gemina te XI. legije može datirati u razdoblje između 63. i 67. god. Ponovno se vjerojatno radi o kopiji natpisa, iako je ovdje riječ o naknadnoj reviziji granice (*derectus mensuris actis iussu*).¹⁷²

Objave: CIL III, 2883 (p. 1634, 2273); Betz 1938, str. 32, br. 7; Wilkes 1974, str. 260-262, br. 7; Elliot 2004, str. 69, br. 3.1; Morris 2016, str. 55, br. 3.5; HD 059931.

Slika 12. Medašni natpis sa spomenom centuriona Kvinta Ebucija Liberala i Aula Rezija Maksima, CIL III, 2883.

5. Počasni natpis sa spomenom Publija Elija Amintijana br. 1. (sl. 13.)

Centurion: *Publius Aelius Amyntianus, centurio frumentarius legionis II. Traianae*

Nalazište: Solin, salonitanski sjeverni bedemi (*Salona*)

Tekst spomenika: *Imp(eratore) Caes(are) M(arco) Aurel(io) Anto(nino) Aug(usto) pont(ifice) max(imo) tr(ibunicia) pot(estate) / XXIII co(n)s(ule) III p(atre) p(atriciae) vexillationes / leg(ionum) II Pia(e) et III Concordiae ped(es) CC / sub cura P(ubli) Aeli Amyntiani / (centurionis) fru(mentari) leg(ionis) II Traianae*

Prijevod spomenika: U vrijeme Cezara Marka Aurelija Antonina Augusta, vrhovnog svećenika, s tribunskom ovlasti po 24. put, konzula po treći put, oca domovine, veksilacije legija II. *Pia* i III. *Concordia*, 200 stopa pod nadzorom Publija Elija Amintijana, centuriona frumentarija II. legije *Traiana*.

¹⁷² A. Colnago, J. Keil 2008, str. 141.

Datacija: Po imenu cara Marka Aurelija i prirode samog spomenika koji obilježava obnovu salonitanskih zidina, natpis se može datirati u vrijeme 169./170. god.¹⁷³

Objave: CIL III, 1980 (p 1030) = 8570; Betz 1938, str. 44, str. 72, br 214; Jeličić-Radonić 2007, str. 52-53; Matijević 2014, str. 68, bilj. 16; HD 054168.

Slika 13. Počasni natpis sa spomenom Publija Elija Amintijana, izvor: http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-27500062 (20.6.2017.).

6. Počasni natpis sa spomenom centuriona Publija Elija Amintijana br. 2.

Centurion: *Publius Aelius Amyntianus, centurio frumentarius legionis II. Traianae*

Nalazište: Solin, kula 78, (*Salona*)

Tekst spomenika: *Imp(eratore) Caes(are) M(arco) Aurel(io) / Antonino Aug(usto) pont(ifice) / max(imo) tr(ibunicia) pot(estate) XXIII co(n)sule III / vexillationes leg(ionum) II Pia(e) / et III Concordiae ped(es) CC / sub cura P(ubli) Aeli Amyntiani / /(centurionis) frumentari leg(ionis) II Traian(ae)*

Prijevod spomenika: U vrijeme Cezara Marka Aurelija Antonina Augusta, vrhovnog svećenika, s tribunskom ovlasti po 24. put, konzula po treći put, (oca domovine), veksilacije legija II. *Pia* i III. *Concordia*, 200 stopa pod nadzorom Publija Elija Amintijana, centuriona frumentarija II. legije *Traiana*.

¹⁷³ J. Jeličić-Radonić, *Natpis carice Faustine iz zvonika splitske katedrale*, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Split, 2007, str. 52-53. Dalje u tekstu Jeličić-Radonić 2007.

Datacija: Pošto je spomenik dubleta spomenika iz kataloškog broja 5., može se datirati u isti period, u vrijeme 169./170. god.¹⁷⁴

Objave: CIL III, 1980 (p 1030); Betz 1938, str. 44, str. 72, br 214; Jeličić-Radonić 2007, str. 52-54; Matijević 2014, str. 68, bilj. 16; HD 054167.

7. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Emilija Viktora (sl. 14.)

Centurion: *Aemilius Victor, centurio legionis XI. C.p.f. (?)*

Nalazište: Ivoševci (*Burnum*)

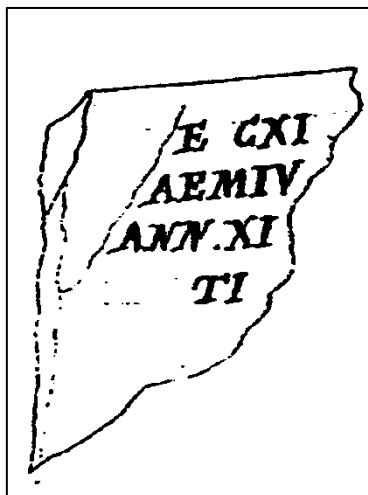
Tekst natpisa: *l]eg(ionis) XI [C(laudiae) P(iae) F(idelis?)] / [(centuria?)] Aemi(lii) V[ictori(?)] / ann(or)um XI[--] / [s]ti[p(endiorum)]*

Prijevod natpisa: [---] legije XI. C. P. F. (?), iz centurije Emilija Viktora(?) godina [--] službe

Datacija natpisa: Natpis je pripadao članu XI. legije, ali pošto nije moguće odrediti je li u to vrijeme legija nosila naziv *Claudia pia fidelis*, okvirno se datira između 9. i 69. godine.

Objave: CIL III, 394*5; Kurilić 1998, str. 174, br. 4, sl. 3.4; AE 1999, 1236; HD 039872.

¹⁷⁴ Jeličić-Radonić 2007, str. 52-53.

Slika 14. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Emilija Viktora, izvor: Kurilić 1998, str. 174. sl. 3.4.

Slika 15. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Gaja Alazinija Valentina, izvor: Demicheli 2016a, str. 111.

8. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Gaja Alazinija Valentina (sl. 15.)

Centurion: *Caius Alasinius Valentinus, centurio cohortis VIII. Voluntariorum*

Nalazište: Klapavice

Dimenzije stele: vis. 1,17 m, šir. 0,62 m, deb. 0,15 m.

Tekst spomenika: *[D(is) M(anibus)] / [C(aio)? Ala]sin[io] / [----]sia[--- et] / [----]jeme[----] / C(aius) Alasini[us] / Valenti[nus]/ (centurio) coh(ortis) VIII [Vol(untariorum)]/ parentib[us] / pientissim[is] / b(ene) m(erentibus)*

Prijevod natpisa: Bogovima Manima. Gaju(?) Alaziniju [----- i -----]. Gaj Alazinije Valentin, centurion VIII. Dobrovoljačke kohorte, najpobožnijim i zaslužnim roditeljima.

Datacija: Osmu Dobrovoljačku kohortu u Dalmaciji je boravila od kraja 1. st. do polovice 3. st., no zbog troimenske sheme imena, kao i izgled te formulu samog natpisa, Dino Demicheli ju datira u 2. st.¹⁷⁵

Objave: Demicheli 2016a.

9. Nadgrobni natpis centuriona Apinija Kvadrata (sl. 16.)

Centurion: [---] *Appinius Quadratus, centurio veteranorum legionis IV. Macedonicae*

Nalazište: Roški Slap, Skradin (*Scardona*)

Natpis stele: [---] *Appinius / Pol(lia) Faven/[ti]a Quadr/atus /(centurio) vete/ranorum / leg(ionis) IIII Mac(edonicae) / an(n)o(s) na(tus) XL / bis huc pietas / ossa bene / qui[es]cant*

Prijevod natpisa: [---] Apinije Kvadrat, upisan u *tribus Pollia*, iz grada *Faventia*, centurion veterana legije IV. *Macedonica*, star 80 godina, pobožno ovdje kosti neka mu dobro počivaju.

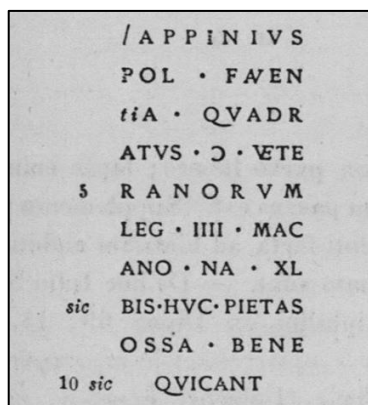
Datacija: Četvrtu legiju *Macedonica* Vespazijan raspustio je 70. god., nakon čega je osnovana legija IV. *Flavia Felix*¹⁷⁶. Ona u Burnu boravi do 86. god.¹⁷⁷ Spomenik je vjerojatno nastao negdje polovicom 1. st po Kr.

Objave: CIL III, 2817; ILS 2467; Betz 1938, str. 48, str. 72, br. 221; Richier 2002, str. 92-101; HD 061639.

¹⁷⁵ D. Demicheli, *Nadgrobni spomenik iz Klapavica sa spomenom centuriona kohorte VIII Voluntariorum Gaja Alazinija Valentina*, Diadora 30., Zadar, 2016, str. 114.

¹⁷⁶ <http://www.livius.org/articles/legion/legio-iiii-flavia-felix/>? (18.7.2017.)

¹⁷⁷ Zaninović 1996, str. 274.

Slika 16. Nadgrobni natpis centuriona Apinija Kvadrata, CIL III 2817.

10. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Akvilija Frontona (sl. 17.)

Centurion: *Aquilius Fronto, centurio legionis XI. C.p.f.*

Nalazište: Ivoševci (*Burnum*).

Dimenzije spomenika: vis. 0,63 m, šir. 0,75 m, deb. 0,18 m.

Natpis spomenika: *[L(uci) V]iri L(uci) f(ili) P(oblilia) / Novici Vero(na) / mil(itis) leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) / [(centuria) Aquili Fro(ntonis) / stip(endiorum) XXII / h(eres) f(aciendum) c(uravit)]*

Prijevod natpisa: (Spomenik) Lucija Virija Novika, Lucijeva sina, upisana u *tribus Poblilia*, iz Verone, vojnika XI. legije *C.p.f.*, iz centurije Akvilija Frontona, služio je 22 godine. Nasljednik se pobrinuo da se učini (spomenik).

Datacija spomenika: Legionar kojemu je posvećena ova stela služio je u XI. legiji, i to u vrijeme nakon što je ona dobila titulu *Clauda pia fidelis*. Taj podatak, kao i onaj o odlasku legije iz Dalmacije, pomaže stelu datirati u razdoblje između 42. i 69. godine.

Objave: CIL III, 15005,1; ILJug III, 2815; Betz 1938, str. 69, br. 143; HD 035397.

Slika 17. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Akvilija Frontona, izvor: <http://lupa.at/23082> (20.6.2017.).

11. Votivni natpis centuriona Seksta Akvilija Severa (sl. 18.)

Centurion: *Sextus Aquillius Severus, centurio cohortis V[---]*

Nalazište: Solin, zid teatra (*Salona*)

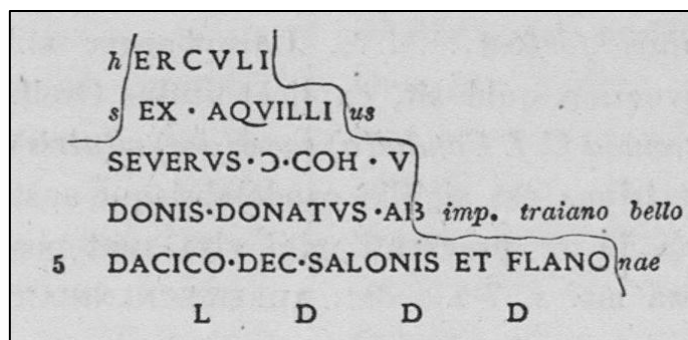
Natpis spomenika: *[H]erculi [---] / [S]ex(tus) Aquilli[us] / Severus [(centurio) coh(ortis) V[---] / donis donatus ab [Imp(eratore) Traiano bello] / Dacico dec(urio) Salonis et Flano[nae] / l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum*

Prijevod natpisa: Herkulu [---], Seksto Akvilije Sever, centurion kohorte V[---], darovima nagrađen od strane cara Trajana u Dačkom ratu, dekurion Salone i Flanone, mjesto je dodijeljeno odlukom dekuriona.

Datacija spomenika: U natpisu se spominju Dački rat i vrijeme vladavine cara Trajana, pa se spomenik stoga može datirati u godine za vrijeme i nekoliko desetljeća poslije samog rata, od 102. god. do 150. god.¹⁷⁸

¹⁷⁸ I. Matijević, *Štovanje božanstava među vojnicima u Saloni tijekom principata*, Tusculum 8, Split 2015, str. 29.

Objave: CIL III, 1940; Sanader 1994, str. 100; Matijević 2015, str. 30, br. 2; HD 053740.

Slika 18. Votivni natpis centuriona Seksta Akvilija Severa, CIL III 1940.

12. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Artana Marcela i Nonija Valenta (sl. 19.)

Centurioni:

Artanus Marcellus, centurio cohortis VIII. voluntariorum

Nonius Valens, centurio cohortis VIII. voluntariorum

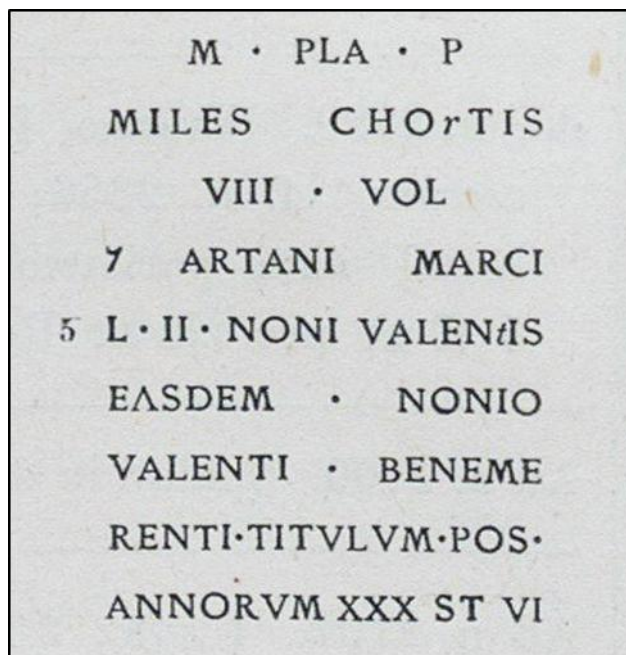
Nalazište: Vitina (BiH) (*Bigeste*)

Natpis spomenika: *M(arcus) Pla(etorius) P()* / *miles c(o)ho(r)tis / VIII vol(untariorum)* / */(centuria) Artani Marce/lli Noni Valentis / /(centuria) ea{s}dem Nonio / Valenti bene me/renti titulum posu(it) / annorum XXX sti(pendiorum) VII*

Prijevod natpisa: Marko Pletorije P(), vojnik VIII. Dobrovoljačke kohorte, iz centurije Artana Marcela i Nonija Valenta, ista centurija Noniju Valentu zaslužno natpis postavlja, živio je 30 godina, služio 7 godina.

Datacija spomenika: Po spomenu VIII. Dobrovoljačke kohorte, navedena se stela okvirno može datirati u vrijeme 1. i 2. st.

Objave: CIL III, 6365 = 8490; Alföldy 1987, str. 290-291, br. 32; Patsch 1996, str. 67; HD 058382.

Slika 19. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Artana Marcela i Nonija Valenta, CIL III 6365.

13. Nadgrobni natpis sa sarkofaga centuriona Lucija Artorija Kasta (sl. 20.)

Centurion: *Lucius Artorius Castus, centurio legionis III. Gallicae, centurio legionis VI Ferratae, centurio legionis II Adiutricis, centurio legionis V Macedonicae, primus pilus legionis eiusdem*

Nalazište: Podstrana, crkva sv. Martina (*Pituntium*)

Dimenzije spomenika: vis. 1,15 m, šir 2,26 m (rekonstruirana), deb, 0,38 m

Natpis spomenika: *D(is) [M(anibus)] / L(ucius) Artori[us Ca]stus [(centurio) leg(ionis) / III Gallicae item [(centurio) le]g(ionis) VI Ferra[tae] item [(centurio) leg(ionis) II Adi[utr(icis) i]tem [(centurio) leg(ionis) V M[a]c(edonicae) item p(rimi) p(ilo) eiusdem praeposito / classis Misenatium [pr]aef[ect]o leg(ionis) VI / Victricis duci legg(ionum) [duaru]m Britan(n)ic[i]/[mi]arum adversus Arme[nio]s proc(uratori) cente/nario provinciae Li[burniae iure] gladi(i) vi/vus ipse sibi et suis [--- ex te]stamento*

Prijevod natpisa: Bogovima Manima, Lucije Artorije Kast, centurion III. legije *Gallica*, centurion VI. legije *Ferrata*, centurion II. legije *Adiutrix*, također centurion V. legije

Macedonica, primipil iste legije, prepozit Mizenatske flote, prefekt legije VI. *Victrix*, zapovjednik veksilacija dviju legija Britanskih protiv Armenaca, prokutator centenarij provincije Liburnije (s ovlastima) *ius gladii*. Živ je učinio sebi i svojim [--- iz oporuke.

Datacija: Spomenik se datira u drugu polovicu 2. st.¹⁷⁹

Objave: CIL III, 1919 (p. 1030) = 8513 = 12813; ILS 2770; Medini 1980, str. 365-369; Glavičić 2014a, str. 59-64; Miletić 2014, str. 111-130; Demicheli 2016b, str. 42-44, br. 9, sl. 8; HD 053700.

Slika 20. Nadgrobni natpis sa sarkofaga centuriona Lucija Artorija Kasta, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/24235> (20.6.2017.).

14. Nadgrobni natpis centuriona Lucija Artorija Kasta (sl. 21.)

Nalazište: Podstrana (*Epetium*), 1893. god.

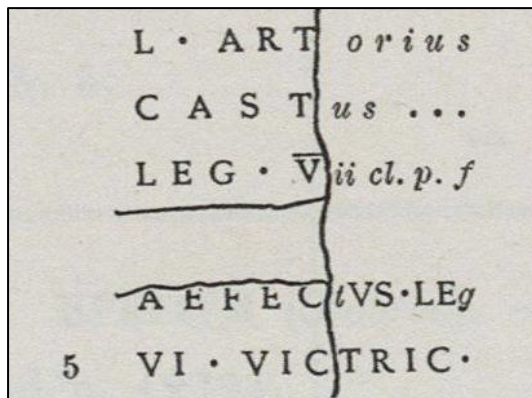
Natpis spomenika: *L(ucius) Artorius / Castus p(rimus) p(ilus) / leg(ionis) V Ma[c(edonicae)] pr/ae[fe]c[t]us leg(ionis) / VI victric(is) / [-----?]*

Prijevod natpisa: Lucije Artorije Kast, primipil legije V. *Macedonica*, prefekt legije VI. *Victrix* [-----?]

¹⁷⁹ M. Glavičić, *Artorii u rimskoj provinciji Dalmaciji*. U: N. Cambi, J. Matthews (ur.), *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Podstrani od 30. ožujka do 2. travnja 2012.*, Split, 2014, str. 62-66; D. Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (V), Salonitanci u vojnoj službi (dio drugi)*, Tusculum 9, Zagreb 2016, str. 42.

Datacija: Pošto je i ovaj natpis pripadao istoj osobi iz prethodne kataloške jedinice, datira se jednako, u drugu polovicu 2. st.

Objave: CIL III, 12791 = 14224 (p. 2258, 2328,120); Medini 1980, str. 365-369; Glavičić 2014a, str. 64-65; HD 053922.

Slika 21. Nadgrobni natpis centuriona Lucija Artorija
Kasta, CIL III 12791 (ranija rekonstrukcija).

Slika 22. Stela supruge centuriona Asidonija Vitelijana,
izvor:

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-10000627 (20.6.2017).

15. Stela supruge centuriona Asidonija Vitelijana (sl. 22.)

Centurion: *Asidonius Vitellianus, centurio cohortis II. milliariae Delmatarum*

Nalazište: Komini, Pljevlja (*Municipium S-*), Crna Gora

Dimenzije spomenika: vis. 1,08 m, šir. 0,75 m, deb. 0,35 m

Natpis spomenika: *[D(is)] M(anibus) s(acrum) / Raoniae Au/tumnae q(uae) v(ixit) / a(nnos) XL Scard(onitanae) / Asidonius / Vitellianu/s /(centurio) c(o)h(ortis) II mil(liariae) / c(oniugi) c(arissimae) p(osuit)*

Prijevod natpisa: Bogovima Manima posvećeno, Raoniji Autumni Skardonićanki, koja je živjela 40 godina, Asidonije Vitelijan, centurion II. kohorte *Milliaria (Delmatarum)*, najdražoj supruzi je postavio.

Datacija: Spomenik se okvirno može datirati od druge polovice 2. st. do kraja 3. st.

Objave: ILJug II, 612; AE 2010, 1153; Mesihović 2011, str. 270, br. 24; Cesarik, Glavaš 2017, str. 217, App. 2, br. 9; HD 033848.

16. Stela vojnika sa spomenom centuriona Atilija (sl. 23.)

Centurion: *Atilius, centurio cohortis VIII Voluntariorum(?)*.

Nalazište: Gardun (*Tilurium*), 1893. god.

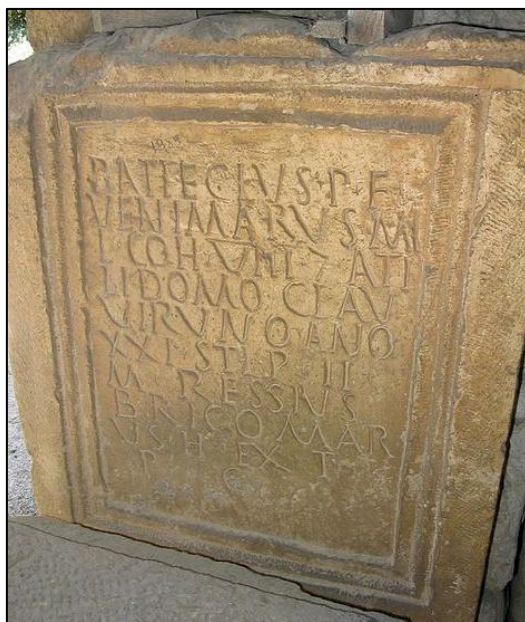
Dimenzije spomenika: vis. 0,45 m, šir. 0,37 m.

Natpis spomenika: *P(ublius) Attecus P(ubli) f(ilius) / Venimarus mi/l(es) coh(ortis) VIII /(centuria) Atili domo Clau(dia) / Viruno an(n)o(rum) / XXI stip(endiorum) II / M(arcus) Ressius / Bricomar/us h(eres) ex t(estamento) / p(onendum) c(uravit)*

Prijevod natpisa: Publije Atekije Venimar, Publijev sin, vojnik VIII. kohorte (*Voluntariorum*), iz centurije Atilija, iz grada *Claudia Virunum*, živio je 21, služio 2 godine, Marko Rezije Brikomar nasljednik iz oporuke pobrinuo se da se podigne.

Datacija spomenika: Natpis se datira u drugu polovicu 1. st.

Objave: CIL III, 13975; Bulić 1894, str. 3; AE 1895, 14; Alföldy 1987, str. 288, br. 4, s.v. 18. *Cohors VIII. Voluntariorum*; HD 012375.

Slika 23. Stela vojnika sa spomenom centuriona Atilija, izvor: http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-29900112 (20.6.2017.).

17. Nadgrobni natpis centuriona Tita Aurelija Apolonija (sl. 24.)

Centurion: *Titus Aurelius Apollonius, centurio cohortis I. milliariae Delmatarum*

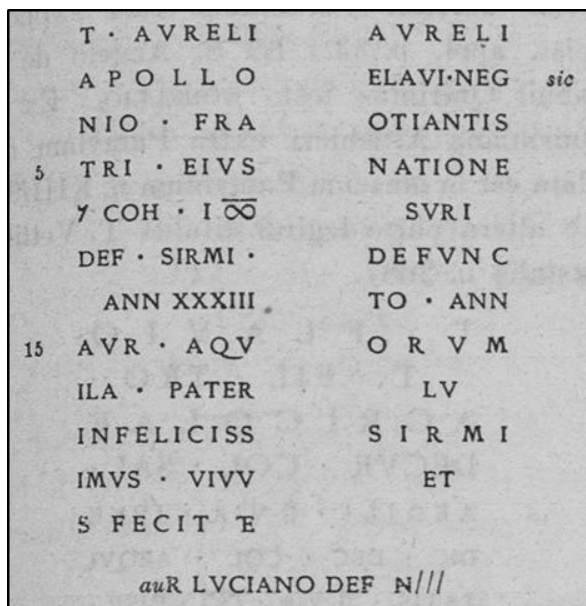
Nalazište: Solin (*Salona*), 1823. god.

Natpis spomenika: *T(ito) Aureli(o) / Apollo/nio fra/tri eius / |(centurioni) coh(ortis) I / |(milliariae) / def(uncto) Sirmi / ann(or)um XXXIII / Aur(elius) Aqu/ila pater / infeliciss/imus vivu/s fecit et // Aureli(o) / Elavi(o) neg/otiantis / natione / Suri / defunc/to ann(or)um LV / Sirmi / et [Au]r(elio) Luciano def(uncto) an[n(or)um] ---] / amico eor(um) mer[enti]*

Prijevod natpisa: Titu Aureliju Apoloniju i njegovu bratu, centurionu I. kohorte *Milliaria* (*Delmatarum*), poginulom u Sirmiju s 33 godine, Aurelije Akvila, najnesretniji otac za života je napravio. Trgovcu Aureliju Flavu, podrijetlom Sirijcu, koji je poginuo s 55 godina u Sirmiju, i Aureliju Lucijanu, poginulom s --- godina, prijatelju njihovom zaslužno.

Datacija spomenika: Natpis se datira u razdoblje od druge polovice 2. st. do kraja 3. st.¹⁸⁰

Objave: CIL III, 2006; ILS 7528; Alföldy 1987, str. 286, br. 4, s.v. 12. *Cohors I. milliaria Delmatarum*; Demicheli 2015, str. 66-67, sl. 5; Cesarik, Glavaš 2017, str. 216, App. 1, br. 7; HD 054337.

Slika 24. Nadgrobni natpis centuriona Tita Aurelija Apolonija, CIL III 2006.

Slika 25. Votivni natpis centuriona Aurelija Julijana, izvor: Marijanović 1986, str. 110.

18. Votivni natpis centuriona Aurelija Julijana (sl. 25.)

Centurion: *Aurelius Iul{l}ianus, centurio*

Nalazište: Šuica (*Delminium*), (BiH)

Dimenzije spomenika: vis. 0,37 m, šir. 0,23 m, deb. 0,18 m.

Natpis spomenika: *Apol(l)<i=E>ni / Aurelius Iullianus(!) c/enturio libe(n)s pos{s}(uit)*

Prijevod natpisa: Apolonu, centurion Aurelije Julijan rado postavlja.

Datacija spomenika: Žrtvenik se datira u početak 3. st.¹⁸¹

¹⁸⁰ D. Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (IV) Salonitanci u vojnoj službi (dio prvi)*, Tusculum 8, Split, 2015, str. 67.

¹⁸¹ A. Škegro, *Inscriptiones Latinae et Graecae Bosnie et Hercegovinae*, Opuscula Archaeologica 21, Zagreb 1997, str. 93.

Objave: Marijanović 1986, str. 109-112; AE 1987, 815; Škegro 1997, str. 93, br. 51; Mesihović 2011, str. 581, br. 2; Zović 2015, str. 203, br. 112; HD 012611.

19. Votivni natpis centuriona Aurelija Maksima (sl. 26.)

Centurion: *Aurelius Maximus, centurio legionis II. Adiutricis*

Nalazište: Munjava, Josipdol (*Metulum*)

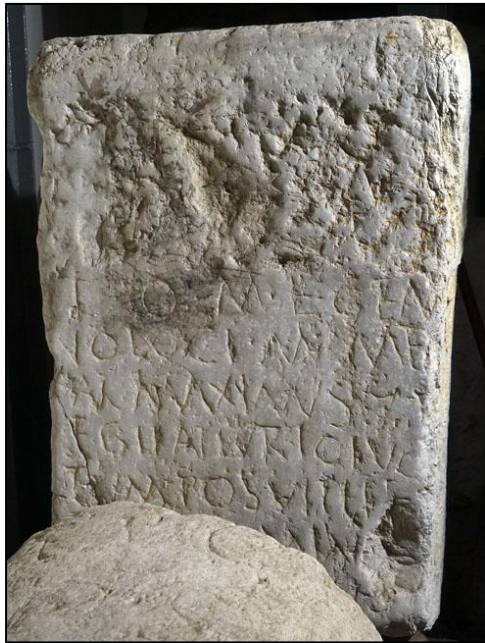
Dimenzije spomenika: vis. 0,75 m, šir. 0,525 m, deb. 0,23 m.

Natpis spomenika: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Gen(io) loci m(unicipii?) Amte() / Aur(elius) Maximus /(centurio) / leg(ionis) II A<d=T>iutrici[s] vo/tum posuit lib/ens Numin[i ma]/iestatiq(ue) ei{i}us / Im[p(eratore)] d(omino) n(ostro) Dioc[l]eti[ano]*

Prijevod natpisa: Jupiteru Najboljem Najvećem i Geniju Mjesta municipija(?) Amte(), Aurelije Maksim, centurion II. legije *Adiutrix*, zavjet rado postavlja božanstvu i uzvišenosti njegovoj, za cara gospodina našeg Dioklecijana.

Datacija spomenika: Natpis se po spomenu cara Dioklecijana može datirati u vrijeme njegove vladavine, od 284. do 305. godine.

Objave: CIL III, 10060; Brunšmid 1907, str. 90-91, br. 203; Betz 1938, str. 71, br. 206; Sinobad 2010, str. 205-206, br. 158; Glavaš 2016, str. 30; HD 055356.

Slika 26. Votivni natpis centuriona Aurelija Maksima, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/11527> (20.6.2017.).

Slika 27. Votivni natpis centuriona Aurelija Salvijana, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/11528> (21.6.2017.).

20. Votivni natpis centuriona Aurelija Salvijana (sl. 27.)

Centurion: *Aurelius Salvianus, centurio legionis XIII. Geminae*

Nalazište: Munjava, crkva (*Metulum*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,585 m, šir. 0,315 m, deb. 0,205 m.

Natpis spomenika: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et Genio loci / Aur(elius) Salvianus /*
/(centurio) leg(ionis) XIII gem(inae) / C II A / ANNSV[-]S[---] / [-----]?

Prijevod natpisa: Jupiteru Najboljem Najvećem i Geniju mjesta, Aurelije Salvijan, centurion XIII. legije *Gemina*.

Datacija spomenika: Brunšmid ovaj spomenik na temelju XIII. legije datira u drugu polovicu 3. st.¹⁸²

Objave: ILJug III, 3122; Brunšmid 1907, str. 92-93, br. 204; Betz 1938, str. 73, br. 242a; Sinobad 2010, str. 206, br. 160; HD 035005.

¹⁸² J. Brunšmid, *Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu*, VHAD 9, Zagreb 1907, str. 92.

21. Nadgrobni natpis sa sarkofaga centuriona Aurelija Saturnina (sl. 28.)

Centurion: *Aurelius Saturninus, centurio ex castris Batavum*

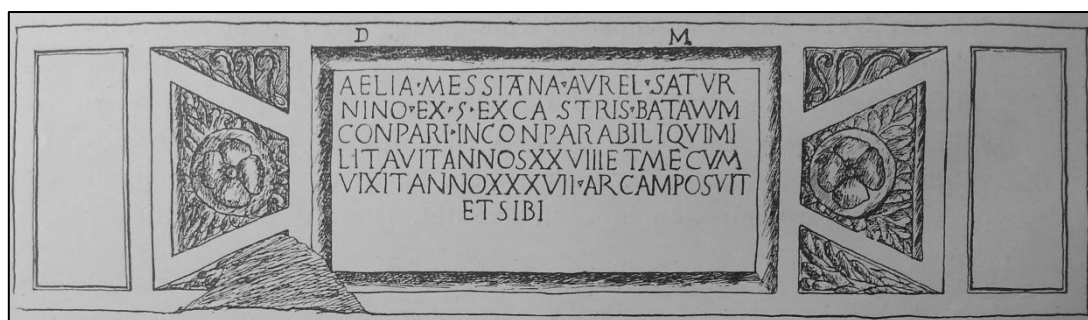
Nalazište: Solin (*Salona*)

Natpis spomenika: *D(is) M(anibus) / Aelia Messiana Aurel(io) Satur/nino ex / (centurione) ex Castris Batavum / co<m=N>pari incomparabili qui mi/litavit annos XXVIII et mecum / vixit anno(s) XXXVII arcam posuit / et sibi*

Prijevod natpisa: Bogovima Manima, Elija Mesijana Aureliju Saturninu, bivšem centurionu iz mjesta *Castra Batavum*, suprugu neusporedivu koji je ratovao 28 godina i sa mnom živio 37 godina, sarkofag podiže (njemu) i sebi.

Datacija spomenika: Spomenik se datira u prvu polovicu 3. st.

Objave: ILJug III, 2102; Bulić 1912, str. 6-7, br. 681 B; AE 1914, 73; HD 028027.

Slika 28. Nadgrobni natpis sa sarkofaga centuriona Aurelija Saturnina, izvor: Bulić 1912, str. 6.

22. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Aurelija Vitalija (sl. 29.)

Centurion: *Aurelius Vitalis, centurio legionis V. Macedonicae*

Nalazište: Klis

Natpis spomenika: *<Co=QV>eli(a)e Calpurniae / qu(a)e vixit an(nos) XXVI / Aur(elius) Vitalis c(enturio) leg(ionis) V / Macedonic(a)e maritus / bene merenti posuit / Coeliae Calpurn/iae sorori in hac / etiam Ae(liae) Pomponi/ae l(ocum) c(oncessit) Iulia Vetti/a amica*

Prijevod natpisa: Celiji(?) Kalpurniji, koja je živjela 26 godina, Aurelije Vitalije, centurion V. legije *Macedonica*, suprug zaslužnoj podiže. Celiji Kalpurniji sestri, u ovaj isti sarkofag, kao i Eliji Pomponiji mjesto je dodijelila prijateljica Julija Vetija.

Datacija spomenika: Spomenik se datira u razdoblje od druge polovice 2. st. do kraja 3. st.

Objave: CIL III, 2046 (p 1509); Betz 1938, str. 72, br. 222; HD 063845.

Slika 29. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Aurelija Vitalija, autor: Ivan Matijević - <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/foto/F036279> (20.6.2017.).

23. Nadgrobni natpis centuriona Marka Avilija Numija (sl. 30.)

Centurion: *Marcus Avilius Nummius, centurio cohortis III. Alpinorum(?)*

Nalazište: Vid (*Narona*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,57 m, šir. 0,61 m, deb. 0,22 m.

Natpis spomenika: *D(is) M(anibus) s(acrum) / M(arco) Avilio / Nummio / (centurioni) / cohortis III / [Alpinorum(?)]*

Prijevod natpisa: Žrtva bogovima Manima, Marku Aviliju Numiju, centurionu kohorte III. Alpinaca(?)

Datacija spomenika: Spomenik se datira od druge polovice 2. st. do početka 3. st.

Objave: CIL III, 1810 (p. 1494); Alföldy 1987, str. 282, br. 24; HD 053399.

Slika 30. Nadgrobni natpis centuriona Marka Avilija Numija, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/24380> (21.6.2017.).

Slika 31. Votivni natpis centuriona Lucija Bebidija Kasija, izvor: Rendić-Miočević 2007, str. 18, sl. 3.

24. Votivni natpis centuriona Lucija Bebidija Kasija (sl. 31.)

Centurion: *Lucius Baebidius Cassius, centurio*

Nalazište: Lovrinac, Split

Dimenzije spomenika: vis. 0,15 m, šir. 0,175 m, deb. 0,055 m.

Natpis spomenika: N<y=I>mphis e[t ---] / L(ucius) Baebidius Cassius /(centurio) et M(arcus) Fl(avius) [

Prijevod natpisa: Nimfama i [---], Lucije Bebidije Kasije centurion i Marko Flavije...

Datacija spomenika: Spomenik se okvirno datira od druge polovice 1. do kraja 2. st.¹⁸³

Objave: AE 2007, 1101. Rendić-Miočević 2007, str. 18, sl. 3; Matijević 2015, str. 30, br. 3; Zović 2015, str. 213, br. 305; HD 056681.

¹⁸³ I. Matijević, *Štovanje božanstava među vojnicima u Saloni tijekom principata*, Tusculum 8, Split 2015, str. 27.

25. Nadgrobni spomenik legionara sa spomenom centuriona Cecilija Sabina (sl. 32.)

Centurion: *Caecilius Sabinus, centurio legionis XI. C.P.F.*

Nalazište: Ivoševci, Kistanje (*Burnum*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,67 m, šir. 0,57 m, deb. 0,15 m.

Natpis spomenika: *C(aius) Coccius / C(ai) f(ilius) Vetur(ia) / [T]ertius Plac(entia) / mil(es) leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) / stip(endiorum) XII |(centuria) Caecil(i) / Sabini benef(iciarius) / tribuni / [h(eres)] f(aciendum) c(uravit)*

Prijevod natpisa: Gaj Kokcije Tercije, Gajev sin, upisan u *tribus Veturia*, iz grada *Placentia*, vojnik XI. legije *C.p.f.*, služio je 12 godina, iz centurije Cecilija Sabina, beneficijarij tribuna, nasljednik se pobrinuo da se učini.

Datacija spomenika: Iz natpisa je vidljivo da je legionar služio u XI. legiji i to u vrijeme nakon što je ona dobila časnu titulu *Claudia Pia Fidelis*. Stoga ga je moguće datirati u razdoblje između 42. i 69. godine, kada XI. legija napušta Dalmaciju.

Objave: CIL III, 14997; Betz 1938, str. 68, br. 112; HD 055081.

Slika 32. Nadgrobni spomenik legionara sa spomenom centuriona Cecilija Sabina, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/23236> (21.6.2017.).

Slika 33. Nadgrobni natpis centuriona Kalpurnija Maksima(?), izvor: Demicheli 2106b, str. 36, sl. 2.

26. Nadgrobni natpis centuriona Kalpurnija Maksima(?) (sl. 33.)

Centurion: *Calpurnius Maximus(?)*, *praefectus cohortis I. Lucensium*, *centurio legionis* [-]

Nalazište: Split (*Spalatum*)

Dimenzije spomenika: vis. 1,10 m, šir. 0,37 m, deb. 8-4 cm.

Natpis spomenika:] *Ca[l]p[urnio ---] / [f(ilio)] Tro(mentina) Ma[ximo] / [pr]aef[e]cto [coh(ortis)] / [I] L[u]cen[sium] / [pr]aef[e]cto [---] / [--- ce]nturi[o]ni le[g(ionis)] / [---] an[nor]um [---] / [---] C[---]TA[---] / [---]EN[---] / [si]bi [et] fi[lio]*

Prijevod natpisa: Kalpurniju Maksimu(?), [---] sinu, upisanu u *tribus Tromentina*, prefektu I. kohorte *Lucensium*, prefektu [---], centurionu legije, [---], godina [---][---] , sebi i sinu.

Datacija spomenika: Natpis se datira u drugu polovicu 1. st.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Demicheli 2016b, str. 36-37.

Objave: CIL III, 8736. AE 1890, 10; Alföldy 1987, str. 288, br. 2, s.v. 16. *Cohors I. Lucensium*; Demicheli 2016b, str. 36-37. br. 2, sl. 2; HD 043447.

27. Nadgrobni(?) natpis centuriona Kvinta(?) Kastricija

Centurion: *Quintus(?) Castricius, primus pilus legionis X[II].*

Nalazište: Zadar (*Iader*), forum.

Dimenzije spomenika: vis. 0,955 m, šir. 0,67 m, deb. 0,71 m.

Natpis spomenika: [--- Ca]stricio Q(uinti) f(ilio) Cam(ilia) / [aed]il(i?) IIIvir(o) auguri Albae / [P]ompeiae prim(o) pil(o) leg(ionis) X[II] a / Ti(berio) Caesare Augusto donato / torquibus armillis phaleris / III et coronis aureis duabus / [d]ecur(ioni) Cremonae decur(ioni) Iade/[ris pr(aefecti)] Liburnor(um) et Iap<i=U>dum / [--- Cast]ricius Severus / [pat]rono

Prijevod natpisa: (Spomenik) [---] Kastriciju, Kvintovu sinu, upisanu u *tribus Camilia*, edilu(?), trijumviru, auguru Albe Pompeje, primipilaru XII. legije, darovan od strane Tiberija Cezara Augusta torkvima, armilama, trima falorama i dvjema zlatnim krunama, dekurionu Kremone, dekurionu Iadera, prefektu Liburna i Japoda, [---] Kastricije Sever, zaštitniku.

Datacija spomenika: Spomenik se, zahvaljujući spomenu cara Tiberija može datirati u vrijeme tijekom i poslije njegove vladavine, od 14. do 50. godine.

Objave: EDCS-63400228; <http://lupa.at/23286> (20.9.2017.)

28. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Cicereja Askanija i Cicereja Leva (sl. 34.)

Centurioni: *Cicereius Ascanius, primipilaris legionis XI.*

Cicereius Laevus, primipilaris legionis XI.

Nalazište: Kistanje (*Burnum*)

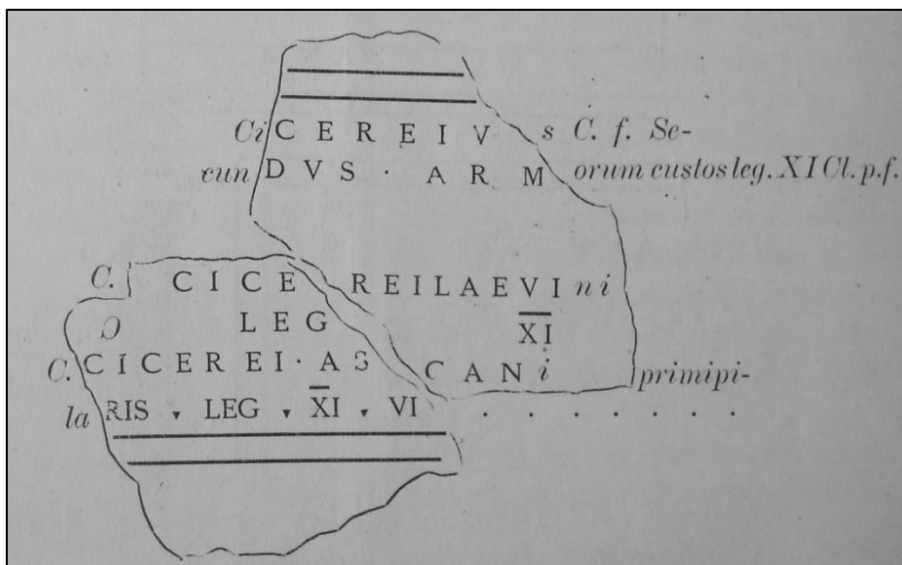
Dimenzije spomenika: vis. 0,35 m, šir. 0,45 m.

Natpis spomenika: *L(ucius) Cicereiu[s - f(ilius) Ani(ensi)] / [F]idus Arim(ino) [---] / Cicerei Laevi p[rimipilaris(?)] / leg(ionis) XI [--- et(?)] / Cicerei Ascan[i primipila]ris leg(ionis) XI vi[vus fecit(?)]*

Prijevod natpisa: Lucije Cicerej Fido, upisan u tribus *Aniensis*, iz grada Arimina, Cicereju Levu primipilaru XI. legije i Cicereju Askaniju primipilaru XI. legije za života je učinio.

Datacija spomenika: Pošto se u natpisu XI. legije ne spominje titula koju je ona dobila poslije 42. godine, i spomenik se treba datirati u vrijeme od njezinog dolaska poslije 9. godine do trenutka dobivanja titule *Claudia pia fidelis*.

Objave: CIL III, 14996; AE 1900, 45; Bulić 1900, str. 6; Betz 1938, str. 67, br. 91, 92; HD 028174.

Slika 34. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Cicereja Askanija i Cicereja Leva, izvor: Bulić 1900, str. 6.

29. Votivni natpis centuriona Klaudija Maksima (sl. 35.)

Centurion: *Claudius Maximus, centurio cohortis I. Belgarum*

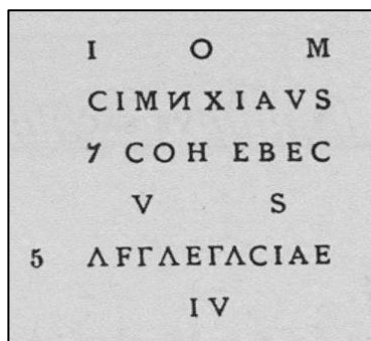
Nalazište: Tepljuh (*Promona*), 1892. god.

Natpis spomenika: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / C<l>(audius) M<a>xi<m>us /
/(centurio) coh(ortis) <I> Be(l)<g>(arum) / v(otum) s(olvit) / [-----] / [-----]*

Prijevod natpisa: Jupiteru Najboljem Najvećem, Klaudije Maksim, centurion I. kohorte Belga, zavjet je ispunio.

Datacija spomenika: Natpis se ne može precizno datirati te je datacija postavljena od 1. do 3. stoljeća.

Objave: CIL III, 13229; Zaninović 1967, str. 48; Alföldy 1987, str. 283, br. 2. Sinobad 2010, str. 194, br. 90; HD 064091.

Slika 35. Votivni natpis centuriona Klaudija Maksima, CIL III 13229.

Slika 36. Detalj s kacige tipa Weisenau. Izvor: Šeparović, Uroda 2009, str. 34, sl. 33a.

30. Rimska kaciga tipa Weisenau sa spomenom centuriona Klaudija Vitalija (sl. 36.)

Centurion: *Claudius Vitalis, centurio legionis(?)*

Nalazište: Ivoševci (*Burnum*), kraj 19. st.

Dimenzije kacige: vis. 18 cm, šir 43. cm, promjer kalote 20,5 cm

Natpis kacige: *(centuria) Cl(audii) Vitalis Auli Fusci // Mestri Suliae*

Prijevod natpisa: Centurija Klaudija Vitalija, (kaciga) Aula Fuska // Mestra Sule

Datacija: Kaciga se datira u drugu polovicu 1. st.

Objave: Radman-Livaja 2001, str. 54-55; Šeparović, Uroda 2009, str. 34, br. 33, sl. 33; Milić 2010, str. 144, br. 1.

31. Nadgrobni natpis centuriona Klaudija(?) Celera (sl. 37.)

Centurion: [---] *Claudius(?) Celer, centurio legionis XI. C.P.F.*

Nalazište: Kistanje, Ivoševci (*Burnum*)

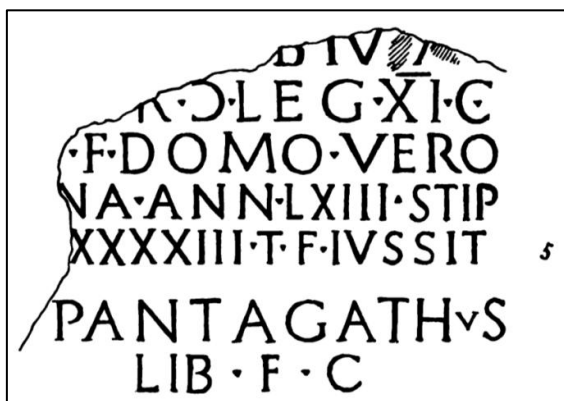
Dimenzije spomenika: vis. 0,89 m, šir. 0,88 m, deb. 0,29 m.

Natpis spomenika: [---] *Cla*udius *A*(uli) [*f*(ilius) *Pob*(lilia)] / [*Cel*]er |(centurio) *leg*(ionis) *XI C*(laudiae) *P*(iae) / *F*(idelis) *domo Vero/na ann*(orum) *LXIII stip*(endiorum) / *XXXXIII t*(estamento) *f*(ieri) *iussit* / *Panthagathus* / *lib*(ertus) *f*(aciendum) *c*(uravit)

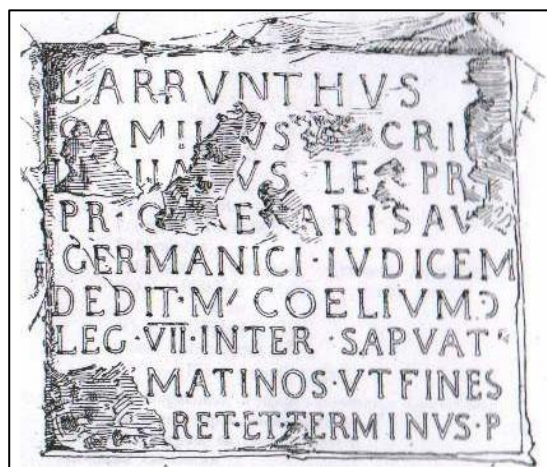
Prijevod natpisa: [---] Klaudije Celer, Aulov sin, upisan u *tribus Poblilia*, centurion XI. legije *C.p.f.*, iz grada Verone, živio je 63, a služio 43 godine, oporukom je naložio da se učini. Oslobođenik Pantagat pobrinuo se da se napravi.

Datacija spomenika: Spomenik se, pošto XI. legija već nosi naziv *C.p.f.*, može datirati od 42. godine, pa do vremena poslije odlaska te legije iz Dalmacije poslije 69. godine.

Objave: CIL III, 2834 (p. 1036, 2328,12) = 9893; Patsch 1897, str. 179-180, br. 4. fig. 4; HD 058137.

Slika 37. Nadgrobni natpis centuriona Klaudija(?) Celera, izvor: Patsch 1897, 179, fig. 4.

Slika 38. Medašni natpis sa spomenom centuriona Manija Celija, izvor: <http://lupa.at/21529> (21.6.2017.).

32. Medašni natpis sa spomenom centuriona Manija Celija (sl. 38.)

Centurion: *Manius Coelius, centurio legionis VII.*

Nalazište: Vaganj, Jajce (BiH)

Natpis spomenika: *L(ucius) Arruntius / Cami[ll]us Scri[b]o[n]ia[n]us le[g]atus] pro / pr(aetore) C(ai) [C]ae[s]aris Aug(usti) / Germanici iudicem / dedit M(anium) Coelium / (centurionem) / leg(ionis) VII inter Sapuates / e[t La]matinos(?) ut fines / [reg]eret et termin<o=V>s po[n]n(eret)]*

Prijevod natpisa: Lucije Aruncije Kamilo Skribonijan, propretorski legat Gaja Cezara Augusta Germanika, postavio je za suca Manija Celija, centuriona Sedme legije da između Sapuata i Lamatina povuče granicu i postavi međaše.

Datacija: Na natpisu su spomenuti Car Kaligula, kao i propretorski legat Lucije Aruncije Kamilo Skribonijan, pa je stoga natpis moguće datirati u vrijeme vladavine Kaligule, do 41. godine.

Objave: CIL III, 9864a (p 2165, 2270); Betz 1938, str. 31, br. 5; Wilkes 1974, str. 267, br. 23; Tončinić 2011, str. 121 br. 97; Mesihović 2011, str. 317; HD 053672.

33. Votivni natpis centuriona Tita Koninija Ursa (sl. 39.)

Centurion: *Titus Coninius Ursus, centurio cohortis VIII. Voluntariorum*

Nalazište: Glamoč, Halapić (*Salviae*), (BiH)

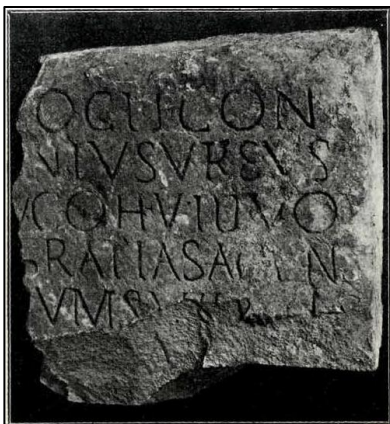
Dimenzije spomenika: vis. 0,36 m, šir. 0,35 m, deb. 0,24 m.

Natpis spomenika: *---] et Genio] / loci T(itus) Coni/nius Ursus / (centurio) coh(ortis) VIII Vol(untariorum) / gratias agens / [c]um suis v(otum) l(ibens) s(olvit)*

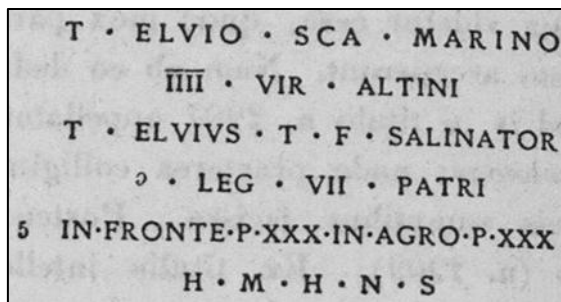
Prijevod natpisa: --] i Geniju mjesta, Tit Koninije Urso, centurion VIII. Dobrovoljačke kohorte, zahvalno sa svojim zavjet je voljno ispunio.

Datacija natpisa: Natpis se datira u razdoblju od 1. do kraja 3. st.

Objave: ILJug III, 1645; Sergejevski 1928, str. 82-83, br. 3, sl. 3; Imamović 1977, str. 382, br. 128, str. 406, br. 167; HD 023324.

Slika 39. Votivni natpis centuriona Tita Koninija
Ursa, izvor: Sergejevski 1928, str. 82, sl. 3.

Slika 40. Nadgrobni natpis oca centuriona Tita Elvija Salinatora, CIL III 2914.

34. Nadgrobni natpis oca centuriona Tita Elvija Salinatora (sl. 40.)

Centurion: *Titus (H)Elvius Salinator, centurio legionis VII.*

Nalazište: Zadar (*Iader*), crkva sv. Mihovila

Natpis spomenika: *T(ito) Elvio Sca(ptia) Marino / IIIIvir(o) Altini / T(itus) Elvius T(iti) f(ilius) Salinator / ((centurio) leg(ionis) VII patri / in fronte p(edes) XXX in agro p(edes) XXX / h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)*

Prijevod natpisa: (Spomenik) Titu Elviju Marinu, upisanu u *tribus Scaptia*, kvatorviru u Altinu, Tit Elvije, Titov sin, Salinator, centurion VII. legije, ocu (podiže). U dužinu 30 stopa, u širinu 30 stopa. Ovaj spomenik nasljedniku ne pripada.

Datacija: S obzirom da Sedma legija u svom nazivu ne nosi titulu *C.p.f.*, može se smatrati da je spomenik nastao prije Skribonijanove pobune, dakle prije 42. godine.

Objave: CIL III, 2914; Betz 1938, str. 65, br. 8; Nedved 1992, str. 151, br. 8; Tončinić 2011, str. 36, br 13; HD 060145.

35. Nadgrobni spomenik legionara sa spomenom centuriona Fabricija Vera (sl. 41.)

Centurion: *Fabricius Verus, centurio legionis XI. C.p.f.*

Nalazište: Kistanje, Ivoševci (*Burnum*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,89 m, šir. 0,64 m, deb. 0,15 m.

Natpis spomenika: *S]atr[ius] / [---] Cam(ilia) Rufus / Ravenna miles / leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) / |(centuria) Fabrici Veri / ann(orum) XXXIII stip(endiorum) XV / t(estamento) f(ieri) i(ussit) / C(aius) Muscius Maternus / et / C(aius) Asuvius Crescens / her(edes) f(aciendum) c(uraverunt)*

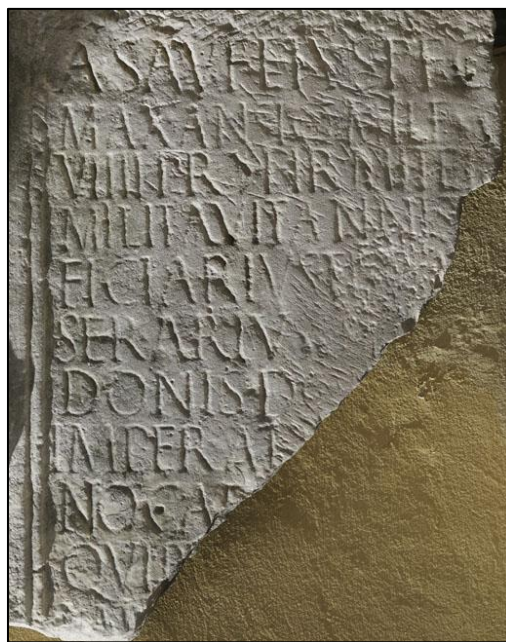
Prijevod natpisa: Satrije [---] Ruf, upisan u *tribus Camilia*, iz grada Ravene, vojnik XI. legije *C.p.f.*, iz centurije Fabricija Vera, živio je 33 godine, služio 15 godina. Oporukom je naložio da se nasljednici Gaj Muskije Materno i Gaj Azuvije Krescent pobrinu da se učini (spomenik).

Datacija natpisa: Pošto je legionar čiji je ovaj nadgrobni spomenik služio u XI. legiji *C.p.f.*, spomenik se može datirati u razdoblje između 42. i 69. godine.

Objave: ILJug III, 2814; AE 1903, 376; Betz, 1938, str. 69, br. 145; HD 031659.

Slika 41. Nadgrobni spomenik legionara sa spomenom centuriona Fabricija Vera, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/22908> (21.6.2107.).

Slika 42. Nadgrobni natpis pretorijanaca sa spomenom centuriona Firmija Tertula, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/23218> (21.6.2017.).

36. Nadgrobni natpis pretorijanaca sa spomenom centuriona Firmija Tertula (sl. 42.)

Centurion: *Firminus Tertullus, centurio cohortis VIII. praetoriae*

Nalazište: crkva u Kruševu, Obrovac (*Corinium*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,88 m, šir. 0,54 m, deb. 0,14 m.

Natpis spomenika: *A(ulus) Saufeius P(ubli) f(ilius) Ca[m(ilia) E]/max Ansio miles c[oh(ortis)] / VIII pr(aetoriae) |(centuria) Firmi Ter[tulli] / militavit annis [---bene]/ficiarius t[rib(uni) tes]/serarius co[rnicular(ius)] / donis do[natus ab] / Imperat[ore ---]/no Cae[sare Aug(usto) tor]/quib[us] / [---]*

Prijevod Natpisa: Aulo Saufej Maksim(?), Publijev sin, upisan u *tribus Camilia*, podrijetlom iz Ansija, vojnik IX. pretorijanske kohorte, iz centurije Firmija Tertula, ratovao je [---] godina, beneficijarij tribuna, tesararij, kornikularij, dobio je darove od cara [---] Cezara Augusta, torkvima [---]

Datacija natpisa: Spomenik se datira od druge polovice 1. st. do kraja prve polovice 2. st.

Objave: CIL III, 2887; ILS 9067; ILJug III, 2887; Miletić 2009, str. 69-72; HD 059982.

37. Nadgrobni spomenik centuriona Tita Flavija Lucilija (sl. 43.)

Centurion: *Titus Flavius Lucilius, centurio cohortis VIII. voluntariourum*

Nalazište: Bilankuša, Solin (*Salona*)

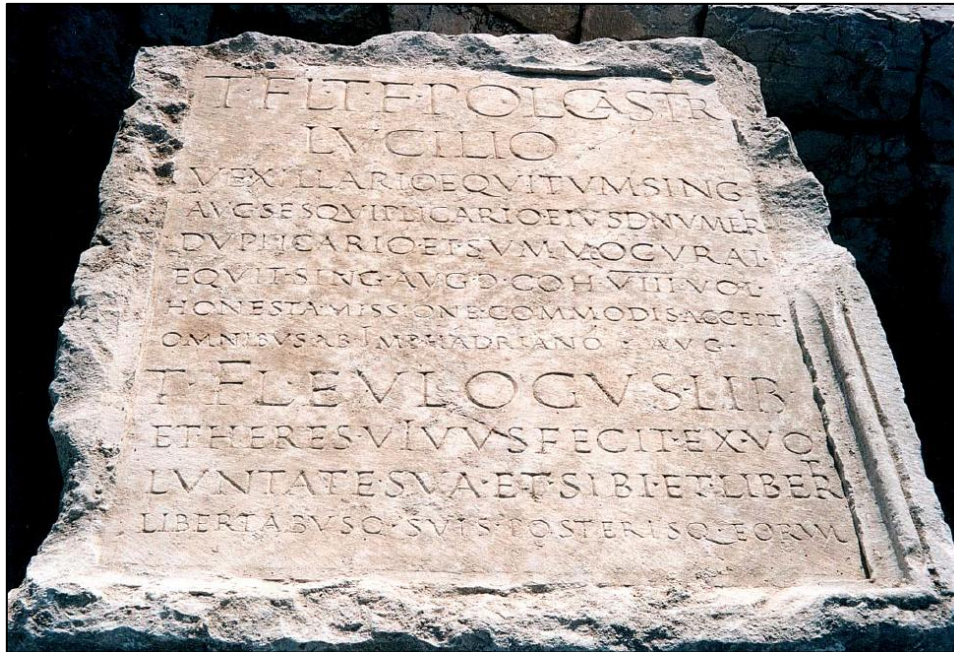
Dimenzije spomenika: vis. 1,38 m, šir. 1,14 m, deb. 0,73 m.

Natpis spomenika: *T(ito) Fl(avio) T(iti) f(ilio) Pol(lia) castr(is) / Lucilio / vexillario equitum sing(ularium) / Aug(usti) sesquiplicario eiusd(em) numeri / duplicario et summo curat(ori) / equit(um) sing(ularium) Aug(usti) /(centurioni) coh(ortis) VIII vol(untariorum) / honesta missione commodis accept(is) / omnibus ab Imp(eratore) Hadriano Aug(usto) / T(itus) Fl(avius) Eulogus lib(ertus) / et heres vivus fecit ex vo/luntate sua et sibi et libert(is) / libertabusq(ue) suis posterisq(ue) eorum*

Prijevod natpisa: (Spomenik) Titu Flaviju Luciliju, Titovu sinu, upisanu u *tribus Pollia*, rođena u logoru, zastavniku carske konjaničke garde s jednim i pol sljedovanjem, u istoj postrojbi s dvostrukim sljedovanjem i vrhovnom kuratoru carske konjaničke garde, centurionu VIII. dobrovoljačke kohorte, časno otpuštenom pošto je primio sve nagrade od cara Augusta Hadrijana. Tit Flavije Eulog oslobođenik i nasljednik načini za života po vlastitoj odluci sebi, oslobođencima i oslobođenicama svojim i njihovim potomcima.

Datacija natpisa: Natpis se datira u vrijeme i nekoliko desetljeća poslije vladavine cara Hadrijana, od 117. do 150. godine.

Objave: AE 2006, 1013; Jeličić-Radonić 2006, str. 123-132, sl. 1-3; Matijević 2009, str. 47; Faure 2010, str. 223-238; AE 2010, 1167; HD 053432.

Slika 43. Nadgrobni spomenik centuriona Tita Flavija Lucilija, izvor: Jeličić-Radonić 2006, str. 129, sl. 3.

38. Votivni natpis centuriona(?) Flavija M[---] (sl. 44.)

Centurion: *Flavius M[---], centurio(?) legionis X[---].*

Nalazište: Skelani, Liješće (BiH), 1896. god.

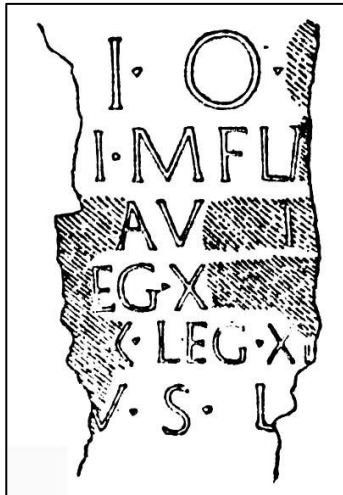
Dimenzije spomenika: vis. 1,03 m, šir. 0,52 m, deb. 0,39 m.

Natpis spomenika: *I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / I(unoni) M(inervae) Fl(avius) M[---]
/ [--]AV[---] b(ene)ff(iciarius)? co(n)s(ularis)? / [l]eg(ionis) X[---] / [--] /(centurio)(?)
leg(ionis) XI[---] / v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito)]*

Prijevod natpisa: Jupiteru Najboljem Najvećem, Junoni, Minervi, Flavije M[---],[---], konzularni(?) beneficijarij(?) legije X[---], centurion(?) XI[---] legije, zavjet je ispunio rado i zaslužno.

Datacija natpisa: Spomenik se datira u 3. st.

Objave: CIL III, 14219, 15; Patsch 1907, str. 436, br. 3, sl. 6; Imamović 1977, str. 380, br. 124; Škegro 1997, str. 105, br. 140; Mesihović 2011, str. 218-219, br. 13; Glavaš 2016, str. 34-35, sl. 33; HD 052438.

Slika 44. Votivni natpis centuriona Flavija M[---],
izvor:

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-32201024 (21.6.2017.).

Slika 45. Votivni natpis centuriona Tita Flavija Pompeja,
izvor: Buovac 2012, str. 93, sl. 8.

39. Votivni natpis centuriona Tita Flavija Pompeja (sl. 45.)

Centurion: *Titus Flavius Pompeius, centurio cohortis III. Alpinorum Antoninianae*

Nalazište: Škrip, otok Brač, 1974. god.

Dimenzije spomenika: vis. 0,69 m, šir. 0,395 m, deb. 0,365 m.

Natpis spomenika: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / T(itus) Fl(avius) Pompeius / I(centurio) coh(ortis) III / Alpinorum / Antoninianae / curam agens / FAB(ricae) AMP(hiteatri) MEN(sor-es?) et / Vibius Vibianus protector / co(n)s(ularis)*

Prijevod Natpisa: Jupiteru Najboljem Najvećem, Tit Flavije Pompej, centurion III. kohorte *Alpinorum Antoninianae*, voditelj brige radionice amfiteatra, mjerac(-i) i Vibije Vibijan konzularni protektor.

Datacija natpisa: Spomenik se datira u razdoblje od 211. do 222. godine.¹⁸⁵

¹⁸⁵ I. Matijević, *Štovanje božanstava među vojnicima u Saloni tijekom principata*, Tusculum 8, Split 2015, str. 28.

Objave: AE 1979, 448 = AE 2012, +1089; Kirigin 1979, str. 129-134; Jeličić-Radonić, Sedlar, 2009, str. 24; Sinobad 2010, str. 184, br. 29; Buovac 2012, str. 91-93, sl. 8; Matijević 2015, str. 31. br. 7; HD 008209.

40. Nadgrobni spomenik centuriona Tita Flavija Pomponijana (sl. 46.)

Centurion: *Titus Flavius Pomponianus, centurio legionis II. Traianae Fortis, centurio legionis IIII. Flaviae, centurio legionis XII. Fulminatae, centurio legionis XVI. Flaviae, centurio legionis XIII. Geminae Martiae.*

Nalazište: Solin (*Salona*), 1846. god.

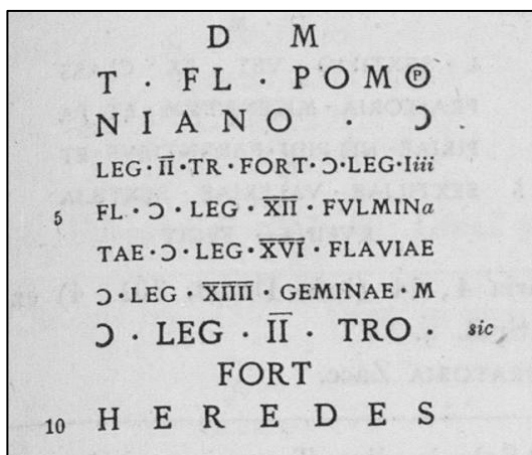
Natpis spomenika: *D(is) M(anibus) / T(ito) Fl(avio) Pompo/niano / (centurioni) / leg(ionis) II Tr(aianae) Fort(is) / (centurioni) leg(ionis) I[IIII] / Fl(aviae) / (centurioni) leg(ionis) XII Fulmin[a]/tae / (centurioni) leg(ionis) XVI Flaviae / (centurioni) leg(ionis) XIII Geminae M(artiae) / (centurioni) leg(ionis) II Tr<a=O>(ianae) / Fort(is) / heredes*

Prijevod natpisa: Bogovima Manima, Titu Flaviju Pomponijanu, centurionu II. legije *Traiana Fortis*, centurionu IV. legije *Flavia*, centurionu XII. legije *Fulminata*, centurionu XVI. legije *Flavia*, centurionu XIII. legije *Gemina Martia*, centurionu II. legije *Traiana Fortis*, nasljednici.

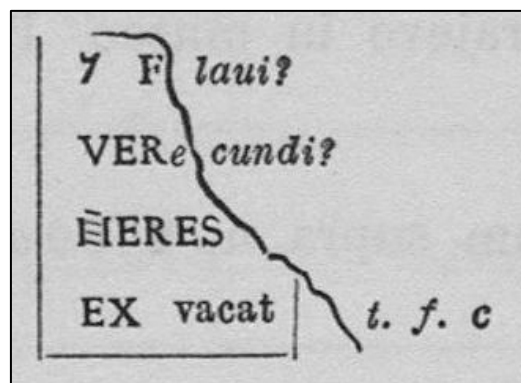
Datacija natpisa: Spomenik se treba datirati poslije 105. godine, pošto je to godina osnivanja II. legije *Traiana Fortis*. Dino Demicheli ga po vojnom putu, onomastici te formulama natpisa datira u vrijeme Hadrijanove vladavine.¹⁸⁶

Objave: CIL III, 2029; Miletić 1990, str. 167; Demicheli 2015, str. 61-64, br. 2, sl. 2; HD 054794;

¹⁸⁶ D. Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (IV) Salonitanci u vojnoj službi (dio prvi)*, Tusculum 8, Split 2015, str. 64.

Slika 46. Nadgrobni spomenik centuriona Tita Flavija Pomponijana, CIL III 2029.

Slika 47. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Flavija Verekunda, CIL III, 13973.

41. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Flavija(?) Verekunda(?) (sl. 47.)

Centurion: *Flavius(?) Verecundus(?), centurio*

Nalazište: Gardun (*Tilurium*)

Natpis spomenika:] |(centuria) F[lavi(?) ---] / Ver[ecundi(?) ---] / heres [---] / ex [t(estamento) f(aciendum) c(uravit)]

Prijevod natpisa: Centurija Flavija(?)[---] Verekunda(?), [---], nasljednik [---] iz oporuke pobrinuo se da se napravi.

Datacija: Spomenik se datira u 1. ili početak 2. st.

Objave: CIL III, 13973; HD 058792.

42. Počasni natpis sa spomenom centuriona Flavija Viktora (sl. 48.)

Centurion: *Flavius Victor, centurio legionis I. Adiutricis Piae Fidelis*

Nalazište: Humac (*Bigeste*) (BiH), kopija na Erešovoj kuli u Vidu

Dimenzije spomenika: vis. 0,48 m, šir. 0,94 m, deb. 0,15 m.

Natpis spomenika: *Templum Liberi / Patris et Liberae vetustate dilapsum restituit / coh(ors) I Bel(garum) adiectis porticibus curam agente / Fl(avio) Victore [(centurione) leg(ionis) I Ad(iutricis) P(iae) [F(idelis)] / Severo et Pompeiano / II co(n)s(ulibus)*

Prijevod natpisa: Hram Libera Oca i Libere, koji je od starosti oštećen, obnovila je I. kohorta Belga dodatnim trijemovima, pod brigom Flavija Viktora, centuriona I. legije *Adiutrix Pia Fidelis*. Za konzulovanja Severa i Pompejana.

Datacija spomenika: Spomenik se uz pomoć imena dvaju konzula te godine datira u 173. godinu.

Objave: CIL III, 1790 = 6362 = 8484; ILS 3381; Betz 1938, str. 70, br 175; Škegro 1997, str. 87. br. 11; Imamović 1977, str. 400, br. 157; Atanacković-Salčić 1981, str. 267-268, br. 7, sl. 7; Alföldy 1987, str. 284, br. 16; Marin, Mayer, Paci, Rodà 1999, str. 141-145, br. 11; sl. 11a, 11b; Dodig 2014, str. 141; Zović 2015, str. 213, br. 314; HD 050262.

Slika 48. Počasni natpis sa spomenom centuriona Flavija Viktora, izvor: Atanacković-Salčić 1981, str. 268, crtež 7.

43. Nadgrobni(?) natpis centuriona Salvija Frebrana Bakula (sl. 49.)

Centurion: *Salvius Frebranus Baculus, hastatus prior legionis XX.*

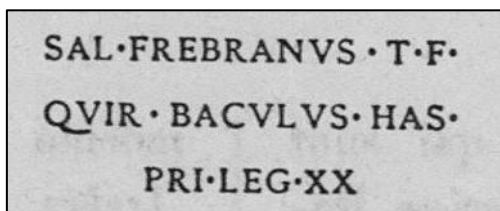
Nalazište: Ivoševci, Kistanje (*Burnum*)

Natpis spomenika: *Sal(vius) Frebranus T(iti) f(ilius) / Quir(ina) Baculus has(tatus) / pri(or) leg(ionis) XX*

Prijevod natpisa: Salvije Frebran Bakul, Titov sin, upisan u *tribus Quirina*, *hastatus prior* XX. legije.

Datacija: Natpis se datira prije 9. god. poslije Krista, pošto je do te godine u Dalmaciji boravila XX. legija, koju nakon toga zamjenjuje XI. legija.¹⁸⁷

Objave: CIL III, 2836, p. 1036; ILS 2651; Betz 1938, str. 73, br. 258. Malone 2005, str. 128, br. 32; HD 061408.

Slika 49. Nadgrobni(?) natpis centuriona Salvija Frebrana Bakula, CIL III 2836.

Slika 50. Nadgrobni spomenik centuriona Gaja Frezija Valentina, izvor:

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-10100853 (21.6.2017.).

44. Nadgrobni spomenik centuriona Gaja Frezija Valentina (sl. 50.)

Centurion: *Caius Fresius Valentinus, centurio cohortis II. milliariae Delmatarum*

Nalazište: Dubrave, Stolac (BiH)

Dimenzije spomenika: vis. 0,6 m, šir. 0,58 m, deb. 0,17 m.

Natpis spomenika: *D(is) M(anibus) s(acrum) / C(aio) Fresio / Valentino / veter(ano) ex / (centurione) / coh(ortis) II mil(liariae)*

¹⁸⁷ Matijašić 2009, str. 187.

Prijevod Natpisa: Žrtva Bogovima Manima, Gaju Freziju Valentinu, veteranu, bivšem centurionu kohorte II. *milliaria* (*Delmatarum*).

Datacija natpisa: Natpis se datira u drugu polovicu 2. st.

Objave: ILJug III, 1907; AE 1934, 205; Alföldy 1987, str. 287, br. 2; Cesarik, Glavaš 2017, str. 217, App. 2, br. 10; HD 027064.

45. Nadgrobni spomenik vojnika sa spomenom centuriona Geminija Flava (sl. 51.)

Centurion: *Geminus Flavius, centurio legionis XI. C.p.f.*

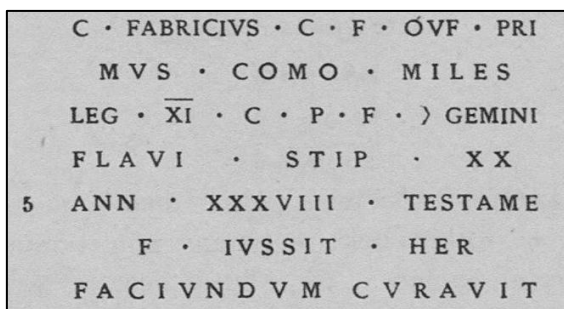
Nalazište: Ivoševci, Kistanje (*Burnum*)

Natpis spomenika: *C(aius) Fabricius C(ai) f(ilius) Ouf(entia) Pri/mus Como miles / leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) /(centuria) Gemini / Flavi stip(endiorum) XX / ann(orum) XXXVIII / testame(nte) / f(ieri) iussit her(es) / faci<e=V>ndum curavit*

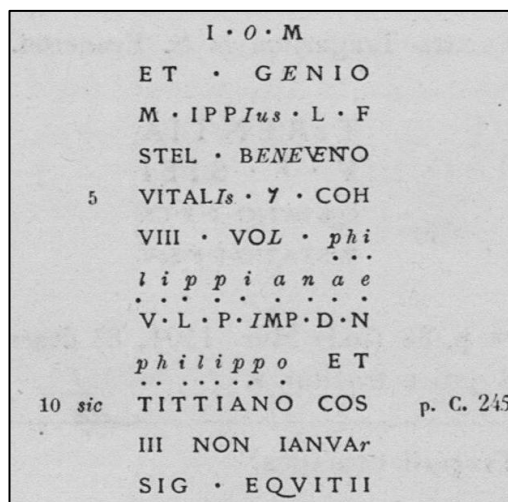
Prijevod natpisa: Gaj Fabricije Prim, Gajev sin, upisan u *tribus Oufentia*, podrijetlom iz Koma, vojnik XI. legije *C.p.f.*, iz centurije Geminija Flava, služio je 20 godina, živio 38 godina. Oporukom je naložio da se napravi. Nasljednik se pobrinuo za postavljanje.

Datacija: Pošto je vojnik Gaj Fabricije služio u XI. legiji *C.p.f.* spomenik se datira između 42. i 69. godine.

Objave: CIL III, 14998; Betz 1938, str. 69, br. 132; HD 061352.

Slika 51. Nadgrobni spomenik vojnika sa spomenom centuriona Geminija Flava, CIL III 14998.

Slika 52. Votivni natpis centuriona Marka Ipija Vitalija, CIL III 2706.

46. Votivni natpis centuriona Marka Ipija Vitalisa (sl. 52.)

Centurion: *Marcus Ippius Vitalis, centurio cohortis VIII. Voluntariorum Philippianae*

Nalazište: Gardun (*Tilurium*)

Natpis spomenika: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et Genio / M(arcus) Ippi[us] L(uci) f(ilius) / Stel(latina) Benevento / Vitalis /(centurio) coh(ortis) / VIII vol(untariorum) [[[Phi]]]/[[[lippianae]]] / v(otum) l(ibens) p(osuit) Imp(eratore) d(omino) n(ostro) / [[[Philippo]]] et / Tittiano co(n)s(ulibus) / III Non(as) Ianua[r(ias)] / sig(no) Equit(ii)*

Prijevod natpisa: Jupiteru Najboljem Najvećem i Geniju, Marko Ipije Vitalis, Lucijev sin, upisan u *tribus Stellatina*, iz grada Beneventa, centurion VIII. Dobrovoljačke kohorte *Philippiana*, zavjet je rado ispunio Caru gospodaru našem. Za konzulstva Cara našeg gospodara Filipa i Ticijana. Trećeg dana prije januarskih nona. none. S imenom Ekvitije(?).

Datacija natpisa: Natpis se uz pomoć VIII. Dobrovoljačke kohorte, kao i imena dvaju konzula može datirati u 245. godinu.

Objave: CIL III, 2706 (p 1034, 2328,154) = 9724; Zaninović 1967, str. 46; Alföldy 1987, str. 289, br. 9; Sinobad 2010, str. 190, br. 66; HD 058589.

47. Votivni natpis centuriona Julija (sl. 53.)

Centurion: [---] *Iulius* [---]*us*, *centurio legionis VII.(?) C.p.f.*

Nalazište: Postinje Gornje kod Muća (*Andetrium*), 1899. god.

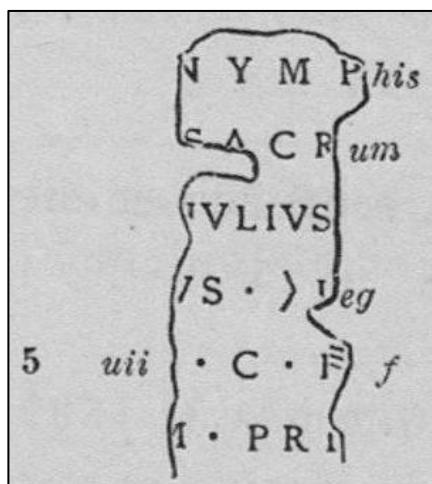
Dimenzije spomenika: vis. 0,45 m, šir 0,15 m.

Natpis spomenika: [---] / *Nymp[his]* / *sacr[um]* / [---] *Iulius* [---]*us* / (*centurio*)
l[eg(ionis)] / *[VII] C(laudiae) P(iae) [F(idelis)]* / *[cu]m Pri[---]*

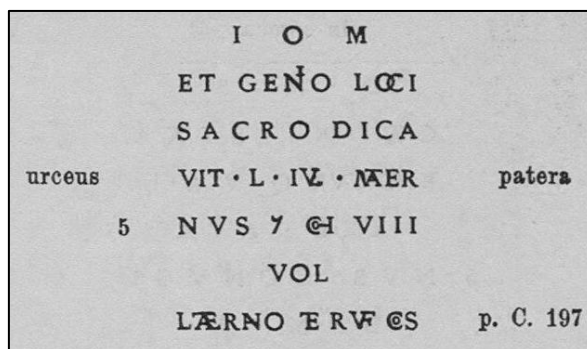
Prijevod natpisa: Nimfama posvećeno, [---] Julije [---], centurion Sedme legije *C. p. f.*

Datacija natpisa: Spomenik se datira u razdoblje od 42. do 100. godine, pošto ime legije kojoj je centurion pripadao nije sačuvano, ali je ostala njezina titula *Claudia pia fidelis*, što pomaže u dataciji spomenika.

Objave: CIL III, 14951; Betz 1938, str. 70, br. 73; Zaninović 1967, str. 47; Tončinić 2011, str. 114, br. 90; HD 060571.

Slika 53. Votivni natpis centuriona Julija, CIL III, 14951.

Slika 54. Votivni natpis centuriona Lucija Julija Materna, CIL III 8336.

48. Votivni natpis centuriona Lucija Julija Materna (sl. 54.)

Centurion: *Lucius Iulius Maternus*, *centurio cohortis VIII. Voluntariorum*

Nalazište: Jezdina, Čačak (RS), (*Municipium Malvesiatium*)

Natpis spomenika: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et Genio loci / sacro(!) dica/vit L(ucius) Iul(ius) Mater/nus / (centurio) coh(ortis) VIII / vol(untariorum) / Laterano et Ruff(ino) co(n)s(ulibus)I*

Prijevod natpisa: Jupiteru Najboljem Najvećem i Geniju mjesta žrtvom posvetio je Julije Materno, centurion VIII. Dobrovoljačke kohorte. Za vrijeme konzulovanja Laterana i Rufina.

Datacija natpisa: Natpis se uz pomoć imena dvaju konzula te godine datira u 197. godinu.

Objave: CIL III 8336 = 6321; ILJug III, 1485; Alföldy 1987, str. 291, br. 37; Holder 2000, str. 214; Mesihović 2011, str. 260, br. 36; Zović 2015, str. 219, br. 414; HD 042956.

49. Nadgrobni natpis centuriona Marka Julija Paterna (sl. 55.)

Centurion: *Marcus Iulius Paternus, centurio legionis VIII. Augustae, centurio legionis XIII. Geminae Martiae Victricis, centurio legionis XI. Claudiae Piaae Fidelis*

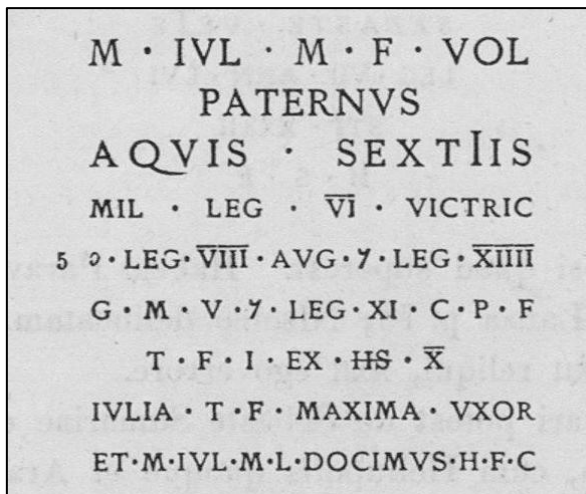
Nalazište: Solin (*Salona*)

Natpis spomenika: *M(arcus) Iul(ius) M(arci) f(ilius) Vol(tinia) / Paternus / Aquis Sextiis / mil(es) leg(ionis) VI Victric(is) / (centurio) leg(ionis) VIII Aug(ustae) / (centurio) leg(ionis) XIII / G(eminae) M(artiae) V(ictricis) / (centurio) leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) / t(estamento) f(ieri) i(ussit) ex HS X(milibus) / Iulia T(iti) f(ilia) Maxima uxor / et M(arcus) Iul(ius) M(arci) l(ibertus) Docimus h(eredes) f(aciendum) c(uraverunt)*

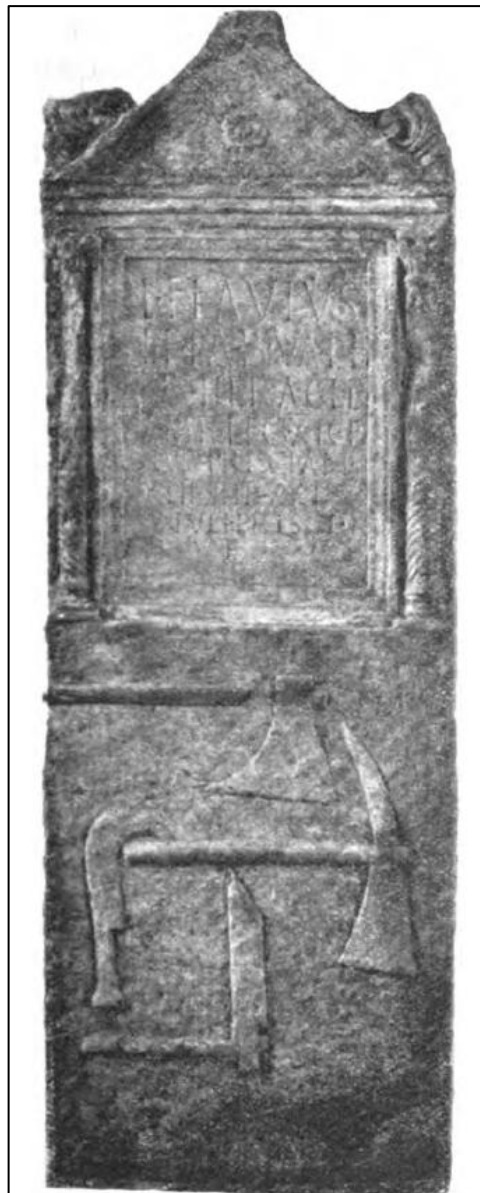
Prijevod natpisa: Marko Julije Paterno, Markov sin, upisan u *tribus Voltinia*, iz grada *Aquae Sextiae*, vojnik VI. legije *Victrix*, centurion VIII. legije *Augusta*, centurion XIII. legije *Gemina Martia Victrix*, centurion XI. legije *C.p.f.* Oporukom je naložio da se napravi (ovaj spomenik) od 10.000 sestercija. Nasljednici Julija Maksima, Titova kćer, supruga i Marko Julije Docim, Markov oslobođenik su se pobrinuli da se učini.

Datacija natpisa: Spomenik se datira od početka druge polovice 1. st. do kraja prve polovice 2. st.

Objave: CIL III, 2035 (p 1030, 1509) = CIL XI, 642*12; Clerc 1916, str. 557, br. 205; HD 054813.

Slika 55. Nadgrobni spomenik centuriona Marka Julija Paterna, CIL III, 2035.

Slika 56. Nadgrobni spomenik legionara sa spomenom centuriona Julija Priska, izvor: Patsch 1900, str. 74-75, br. 4, fig. 46.

50. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Julija Priska (sl. 56.)

Centurion: *Iulius Priscus, centurio legionis XI. C.p.f.*

Nalazište: Ivoševci, Kistanje (*Burnum*)

Dimenzije spomenika: vis. 2,04 m, šir. 0,63 m, deb. 0,18 m.

Natpis spomenika: *L(ucius) Flavius / L(uci) f(ilius) Fab(ia) Vale/ns Heracle/a mil(es) leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) / |(centuria) Iuli Prisci an(norum) / XLII stip(endiorum) XXII / |(centuria) Iuli Prisci / h(eres) f(aciendum) c(uravit)*

Prijevod natpisa: Lucije Flavije Valent, Lucijev sin, upisan u *tribus Fabia*, iz grada Herakleje, vojnik XI. legije *C.p.f.*, iz centurije Julija Priska, živio je 42 godine, služio 22 godine. Iz centurije Julija Priska. Nasljednik se pobrinuo da se napravi.

Datacija spomenika: Spomenik se datira u vrijeme između 42. i 69. godine.

Objave: CIL III, 14999; Patsch 1900, str. 74-75, br. 4, fig. 46; Betz 1938, str. 69, br. 133; HD 058296.

51. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Julija Sekunda (sl. 57.)

Centurion: *Iulius Secundus, centurio legionis XI. C.p.f.*

Nalazište: Kistanje (*Burnum*), 1902. god.

Dimenzije natpisa: vis. 0,94 m, sir. 0,62 m, deb. 0,15 m.

Natpis spomenika: *L(ucius) Bodlius L(uci) f(ilius) / Pol(lia) Genialis / Pollent(ia) mil(es) / leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) / |(centuria) Iuli Secundi / ann(orum) XXX stip(endiorum) X / h(eres) f(aciendum) c(uravit)*

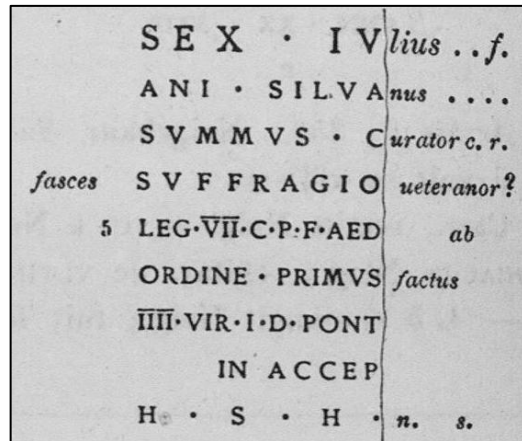
Prijevod natpisa: Lucije Bodlije Genijal, Lucijev sin, upisan u *tribus Pollia*, iz grada *Pollentia*, vojnik XI. legije *C.p.f.*, iz centurije Julija Sekunda, živio je 30 godina, služio 10 godina. Nasljednik se pobrinuo da se napravi.

Datacija spomenika: Spomenik se datira u vrijeme između 42. i 69. godine.

Objave: ILJug III 2812; AE 1903, 303; Liebl 1903, str. 85, br. 1; Kubitschek 1924, str. 216, br 10; AE 1925, 131; Betz 1938, str. 68. br. 123; HD 025909.

Slika 57. Nadgrobni spomenik legionara sa spomenom centuriona Julija Sekunda, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/23234> (22.6.2017.).

Slika 58. Nadgrobni natpis centuriona Seksta Julija Silvana, CIL III, 2733.

52. Nadgrobni natpis centuriona Seksta Julija Silvana (sl. 58.)

Centurion: *Sextus Iulius Silvanus, centurio(?) legionis VII. C.p.f.*

Nalazište: Čitluk kod Sinja (*Aequum*)

Natpis spomenika: *Sex(tus) Iulius Luc(i) f(ilius) / Ani(ensis) Silva[nus Foro Iuli(i)] / summus c[urat(or) c(ivium) R(omanorum) prov(inciae) Dalm(atiae)] / suffragio [eorum factus ex cent(urione)] / leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) aed[ilis col(oniae) Claudiae Aequi ab] / ordine primus [post col(oniam) deduct(am) creatus] / IIIIvir i(ure) d(icundo) pont(ifex) [in col(onia) Salonitan(orum)] / in ag<ro> p(edes) [--- in fronte p(edes) ---] / h(oc) s(epulcrum) h(eredem) [n(on) s(equetur)]*

Prijevod natpisa: Seksto Julije Silvan, Lucijev sin, upisan u *tribus Aniensis*, iz grada *Forum Iulii*, je vrhovni kurator rimskih građana provincije Dalmacije, uz njihovu je pomoć kao nekadašni centurion legije VII. *C.p.f.* postavljen za edila prvog reda kolonije

Claudia Aequeum, a nakon uspostavljanja kolonije postao je kvatuorvir sa sudbenim ovlastima i pontifik u koloniji Salonitanaca. U dužinu [---] stopa, u širinu [---] stopa. Ovaj spomenik nasljednik ne nasljeđuje.

Datacija spomenika: Spomenik se datira poslije 42. godine.

Objave: CIL III, 2733; Betz 1938, str. 67, br 72; Galsterer 1971, str. 79-91; AE 1977, 613; Tončinić 2012, str. 102-103, br. 73; HD 005641.

53. Nadgrobni natpis centuriona Kvinta Julija Verekundinija (sl. 59.)

Centurion: *Quintus Iulius Verecundinius(?)*, *centurio cohortis VIII. Voluntariorum*

Nalazište: Proboj, Ljubuški (*Bigeste*)

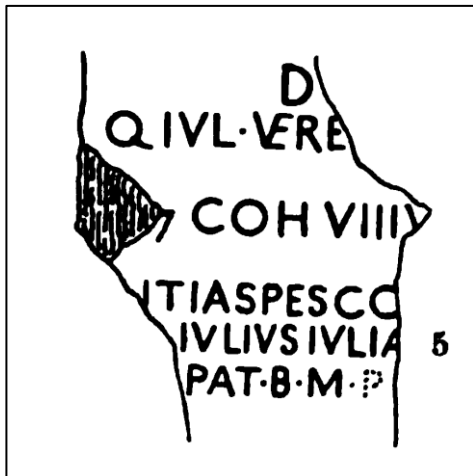
Dimenzije spomenika: vis. 0,45 m, šir. 0,35 m, deb. 0,135 m.

Natpis spomenika: *D(is) [M(anibus)] / Q(uintus) Iul(ius) Vere[cundinius] / [(centurio) coh(ortis) VIII v[olunt(ariorum) ---] / [T]itia(?) Spes co[---] / [-] Iulius Iulia[nus ---] / [---] pa(ren)t(ibus) b(ene) m(erentibus) p(osuit*

Prijevod natpisa: Bogovima Manima, Kvint Julije Verekundinije(?), centurion VIII. Dobrovoljačke kohorte [---], Titija(?) Speja supruga(?), Julije Julijan [---], roditeljima dobro zaslužnim podiže.

Datacija natpisa: Natpis se datira u vrijeme 3. st.

Objave: CIL III, 13875; Fiala, Patsch 1895, str. 282; br. 110, fig. 110; Alföldy 1987, str. 290, br. 31; HD 054781.

Slika 59. Nadgrobni natpis centuriona Kvinta Julija Verekundinija, izvor: Patsch 1895, str. 282; br. 110, fig. 110.

Slika 60. Nadgrobni spomenik centuriona Gaja Julija Verekunda, izvor: Marić 2016, str. 107, sl. 1.

54. Nadgrobni spomenik centuriona Gaja Julija Verekunda (sl. 60.)

Centurion: *Caius Iulius Verecundus, centurio cohortis I. Belgarum*

Nalazište: Hardomilje kod Ljubuškog (BiH) (*Bigeste*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,58 m, šir. 0,88 m, deb. 0,46 m.

Natpis spomenika: *D(is) M(anibus) / C(aio) Iulio Ve/recundo / I(centurioni) coh(ortis) / I Belg(arum) vix(it) / ann(os) XXXVIII(stip) / XXI testamen/to fieri iussit ex / HS m(ille) n(ummum) Postimia / Restituta uxor / pientissimo fi/eri cur(avit) ex HS MDC / n(ummum)*

Prijevod natpisa: Bogovima Manima, Gaju Juliju Verekundu, centurionu Prve kohorte Belga, koji je živio 40 godina, služio 21 godinu. Oporukom je naložio da se napravi (spomenik) od 1000 sestercija. Postimija Restituta supruga, pobrinulsa se da se napravi najpobožnijemu za 1600 sestercija.

Datacija natpisa: Spomenik se datira u 2. st.

Objave: ILJug III, 1925; Alföldy 1987, str. 284, br. 18; Ivleva 2012, str. 483; Marić 2016, str. 106-108, sl. 1; HD 034244.

55. Nadgrobni(?) natpis centuriona Tita Lelija Severa (sl. 61.)

Centurion: *Titus Laelius Severus, centurio legionis III. Cyrenaicae*

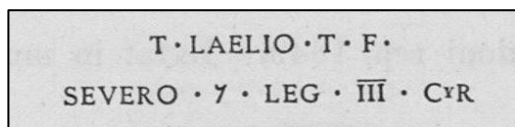
Nalazište: Solin (*Salona*)

Natpis spomenika: *T(ito) Laelio T(iti) f(ilio) / Severo /(centurioni) leg(ionis) III Cyr(enaicae)*

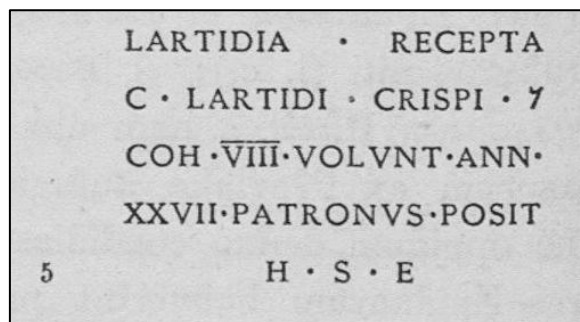
Prijevod natpisa: Titu Leliju Severu, Titovu sinu, centurionu III. legije *Cyrenaica*

Datacija natpisa: Spomenik se datira između početka 1. st. do kraja prve polovice 2. st.

Objave: CIL III, 2038; Betz 1938, str. 72, br. 215; HD 063322.

Slika 61. Nadgrobni(?) spomenik centuriona Tita Lelija Severa, CIL III 2038.

Slika 62. Nadgrobni spomenik oslobođenice sa spomenom centuriona Gaja Lartidija Krispa, CIL III 1742.

56. Nadgrobni natpis oslobođenice sa spomenom centuriona Gaja Lartidija Krispa (sl. 62.)

Centurion: *Caius Lartidius Crispus, centurio cohortis VIII. voluntariorum*

Nalazište: Uvala Tiha, Cavtat (*Epidaurum*)

Natpis spomenika: *Lartidia Recepta / C(ai) Lartidi Crispi |(centurionis) / coh(ortis) VIII volunt(iariorum) ann(orum) / XXVII patronus pos(u)it / h(ic) s(ita) e(st)*

Prijevod natpisa: Lartidija Recepta, Gaja Lartidija Krispa, centuriona VIII. Dobrovoljačke kohorte, živjela je 27 godina. Patron je učinio. Ovdje je položena.

Datacija natpisa: Natpis se datira u 1. st.

Objave: CIL III, 1742 (p 1492); Novak 1967, str. 42; Alföldy 1987, str. 291, br. 34; Šegvić 1998, str. 13, 18; Glavičić 2008, str. 56; Galović 2014, str. 86-87; HD 053296.

57. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Kvinta Ligarija(?) (sl. 63.)

Centurion: *Quintus Ligarius(?), centurio legionis(?) [---]*

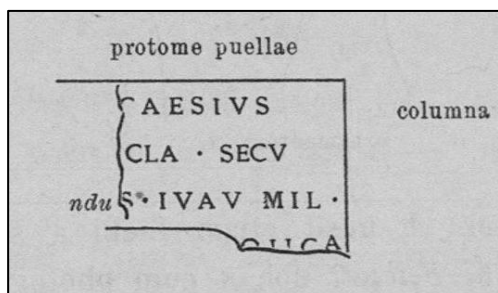
Nalazište: Kistanje (*Burnum*)

Natpis spomenika: *[---] Caesius / [---] cla Secu/[ndu]s I(u)vav(o) mil(es) / [leg(ionis) [---] |(centuria)] Q(uinti) Liga/[ri*

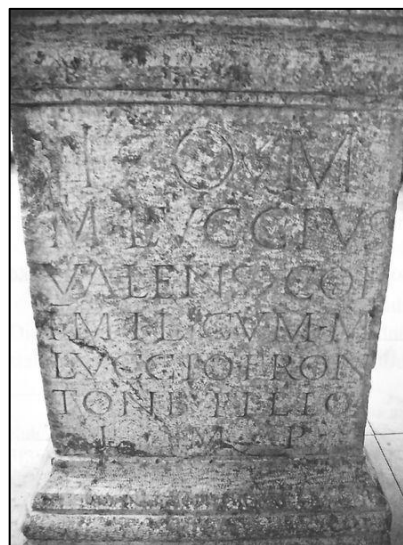
Prijevod natpisa: [---] Cezije [---] Sekundo, iz grada *Iuvavum*, vojnik legije [---], iz centurije Kvinta Ligara(?)

Datacija spomenika: Spomenik se datira u 1. st.

Objave: CIL III, 14994; HD 061335.

Slika 63. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Kvinta Ligarija(?), CIL III 14994.

Slika 64. Votivni natpis centuriona Marka Lukija Valenta, izvor: Ferjančić, Babić 2009, str. 247.

58. Votivni natpis centuriona Marka Lukija Valenta (sl. 64.)

Centurion: *Marcus Luccius Valens, centurio cohortis I. milliariae Delmatarum*

Nalazište: Skelani (*Domavium*), 2000. god.

Dimenzije spomenika: vis. 0,975 m, šir. 0,515 m, deb. 0,34 m.

Natpis spomenika: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / M(arcus) Luccius / Valens / (centurio) coh(ortis) / I mil(liariae) cum M(arco) / Luccio Fron/ton filio / l(ibens) m(erito) p(osuit)*

Prijevod natpisa: Jupiteru Najboljem Najvećem, Marko Lukije Valent, centurion kohorte I. *milliaria* (*Delmatarum*), sa sinom Markom Lukijem Frontonom, rado zasluženno postavlja.

Datacija: Ara se datira u razdoblje između 171. i 300. godine

Objave: AE 2009, 1009; Ferjančić, Babić 2009, str. 247-248, br. 3; Cesarik, Glavaš 2017, str. 216, App. 1, br. 6; HD 057372.

59. Počasni/nadgrobni natpis centuriona Marka Magija Opsekventa

Centurion: *Marcus Magius Opsequens, centurio legionis XI. C.p.f.*

Nalazište: Zadar (*Iader*)

Dimenzije spomenika: vis. 1,18 m, šir. 0,9 m, deb 0,65 m. – baza kipa.

Natpis spomenika: *M(arco) Magio [---] f(ilio) / Pom(ptina) Opsequenti(!) /
/(centurioni) leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) praef(ecto) / coh(ortis) prim(ae)
Hispan(orum) / huic ordo Iadestin(orum) / ornamenta Ilvir(alia) et quinquennal(icia) /
decrevit / Eutychus i(ussit) fieri // L[---] / M[---] / hui*

Prijevod natpisa: (Spomenik) Marku Magiju Opsekventu, [---] sinu, upisanu u *tribus Pomptina*, centurionu XI. legije *C.p.f.*, prefektu I. kohorte Hispanaca. Njemu je stalež Jadesina odlučio dodijeliti duumvirske i kvinkvenalske počasti. Eutih je naložio da se učini.

Datacija: Spomenik se datira od 42. do 69. godine.

Objave: EDCS-63400227; <http://lupa.at/23284> (20.9.2017.).

60. Nadgrobni natpis pretorijanca sa spomenom centuriona Gaja Marcija Gemelina (sl. 65.)

Centurion: *Caius Marcius Gemellinus, centurio cohortis VIII praetoriae*

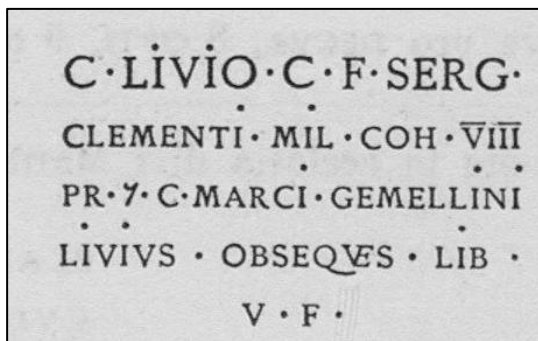
Nalazište: Trsat (*Tarsatica*)

Natpis spomenika: *C(aio) Livio C(ai) f(ilio) Serg(ia) / Clementi mil(iti) coh(ortis) VIII
/ pr(aetoriae) /(centuria) C(ai) Marci Gemellini / Livius Obseque(n)s lib(ertus) / v(ivus)
f(ecit)*

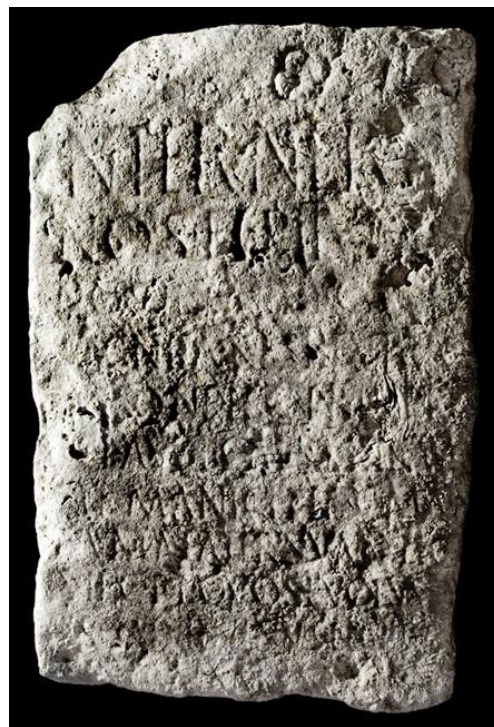
Prijevod natpisa: Gaju Liviju Klementu, Gajevu sinu, upisanu u *tribus Sergia*, vojniku VIII. pretorijanske kohorte, iz centurije Gaja Marcija Gemelina, Livije Opsekvent oslobođenik za života je napravio.

Datacija: Spomenik se datira od početka 1. st. do kraja prve polovice 2. st.

Objave: CIL III, 3027 (p 2328,114); ILJug I, 252; AE 1981, 700; HD 057305.

Slika 65. Nadgrobni natpis pretorijanca sa spomenom centuriona Gaja Marcija Gemelina, CIL III 3027.

Slika 66. Medašni natpis sa spomenom centuriona Gaja Marija Materna, izvor: Tončinić 2012, str. 122, sl. 98.

61. Medašni natpis sa spomenom centuriona Gaja Marija Materna (sl. 66.)

Centurion: *Caius Marius Maternus, centurio legionis VII. Claudiae piae fidelis*

Nalazište: Gorica kod Dubrave u Poljicima (*Oneum*), prije 1890. god.

Dimenzije: vis. 0,86 m, šir. 0,56 m, deb. 0,15 m.

Natpis spomenika: [--- i]nter Ner[a]/[sti]nos et Pitunti/nos termini r[ec]/[o]gniti et restitu[ti] a / [P]isone leg(ato) pro pr(a)etore / [Ti(beri)] Claudi Caesaris [Aug(usti)] / Germanici per C(aium) Ma[r]/ium Maternum /(centurionem) leg(ionis) / VII C(laudiae) P(iae) F(idelis) quos L(ucius) Volus/[ius] Saturninus

Prijevod natpisa: Između Nerastina i Pituntina međaši su pregledani i obnovljeni od strane Pizona, propretorskog legata Tiberija Klaudija Cezara Augusta Germanika. (Obnovljeni su) po Gaju Mariju Maternu, centurionu VII. legije *C.p.f.*, koje je Lucije Voluzije Saturnin [ovlastio].

Datacija: Spomenik se datira u razdoblje između 42. i 50. godine.¹⁸⁸

Objave: CIL III, 12794; Bulić 1890, str. 145; AE 1891, 17; ILS 5952; Betz 1938, str. 31-32, br. 6; Jagenteufel 1958, str. 19, br. 9; Wilkes 1974, str. 266, br. 19; Suić 2003, str. 454; Tončinić 2012, str. 122-123, br. 98; HD 053585.

62. Votivni natpis centuriona Maksimija Maksimijana (sl. 67.)

Centurion: *Maximius Maximianus, centurio cohortis IIII.*

Nalazište: Japirko, Solin (*Salona*)

Dimenzije: vis. 0,83 m, šir. 0,34 m, deb. 0,28 m.

Natpis spomenika: *J / et Sil(vano) deo / Cons(ervatori) sac(rum) / pro s(alute) Maxi(mi) Or[---]/mitus [---] / et Maximi / Maximiani / a mil(itiis) /(centurionis) IIII c(ohorte) / [ex] vot(o) su<s=c>ce(pto)*

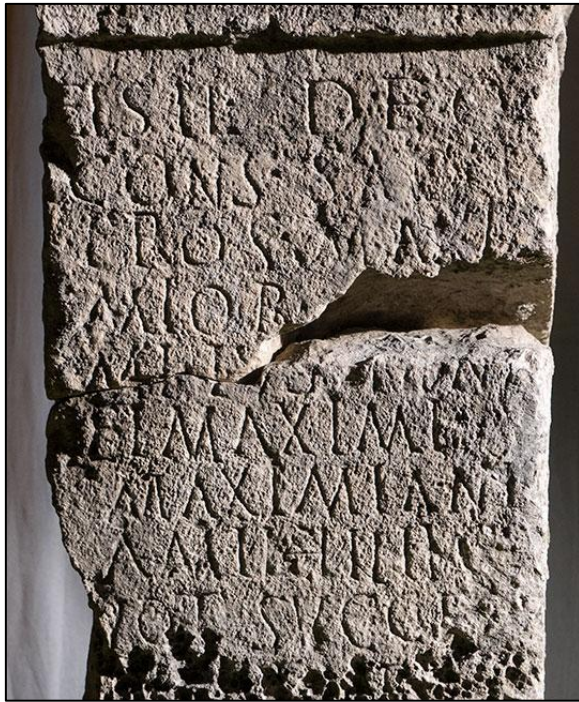
Prijevod natpisa: Posvećeno [---] i bogu Silvanu koji nosi naziv *Conservator*, za zdravlje Maksima Or[---]mita [---] i Maksima Maksimijana od vojnika centuriona IV. kohorte od ispunjenog zavjeta.

Datacija: Spomenik se datira u sredinu 3. st.¹⁸⁹

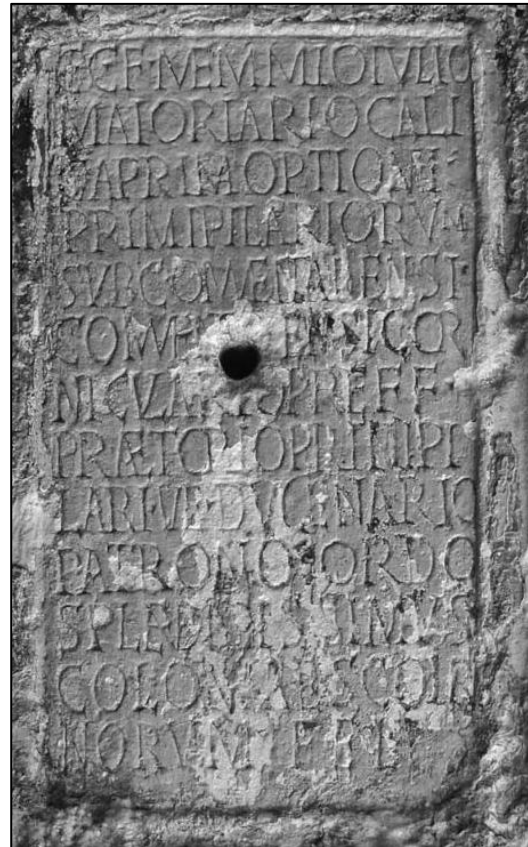
Objave: AE 1997, 1230; Maršić 1998, 45-52; Kurilić 2006, str. 140, br. 46; Matijević 2015, str. 27, 31, br. 8; Zović 2015, str. 206, br. 181; HD 039904.

¹⁸⁸ Betz 1938, str. 31-32 br. 6; Wilkes 1969, str. 441-442; Tončinić 2012, str. 122-123, br. 98.

¹⁸⁹ D. Maršić, *Tri Silvanova žrtvenika iz Salone*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, razdio povijesnih znanosti 23, Zadar 1998, str. 51-52.

Slika 67. Votivni natpis centuriona Maksimija Maksimijana, autor: Marko Matijević - <http://lupa.at/24122> (22.6.2017.).

Slika 68. Počasni spomenik centuriona Gaja Memija Julija, izvor: Łajtar, Żelazowski 2014, str. 276, fig. 2.

63. Počasni natpis centuriona Gaja Memija Julija (sl. 68.)

Centurion: *Caius Memmianus Iulius, primipilaris, optio primipilariorum*

Nalazište: Skadar (*Scodra*), Albanija, 2011. god.

Dimenzije spomenika: vis. 0,9 m, šir. 0,6 m, deb. 0,6m.

Natpis spomenika: *C(aio) C(ai) f(ilio) Memmianus Iulius / Maioriaris caligae prima optionis / primipilariorum / subcommentariensis / comment[ar]iensis corniculario praefectorum / praetorio primipilari viro egregio ducenario / patrono ordo / splendidissimus / coloniae Scodranorum feliciter*

Prijevod Natpisa: Gaju, Gajevu sinu, Memiju Juliju Majorijanu, a služio je kao *optio primipilariorum*, *subcommentariensis* komentariensis, kornikularij prefekta pretorijanaca, primipilar, vitez ducenarij, patron, najviši stalež kolonije Skodrana je podigao sretno.

Datacija: Spomenik se datira u drugu polovicu 3. st.¹⁹⁰

Objave: Dyczek, Shpuza 2013, str. 387-399; Łajtar, Żelazowski 2014, str. 273–283.

64. Natpis sa spomenom centuriona Oktavija F[---] (sl. 69.)

Centurion: *Octavius F[---], centurio*

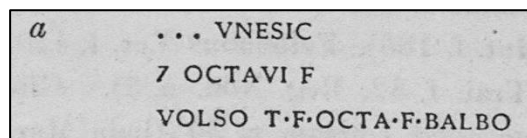
Nalazište: Nadin (*Nedinum*)

Natpis spomenika: JVNESIC / |(centuria) Octavi F[---] / Volso T(iti) f(ilio) Octa(vio) f(ilio) Balbo

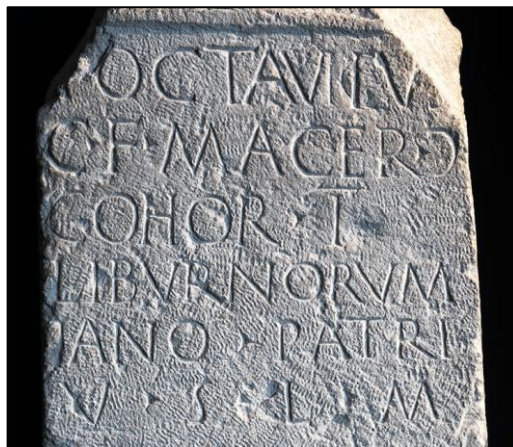
Prijevod natpisa: JVNESIC, iz centurije Oktavija F[---], Volzon, Titov sin, sinu Oktaviju Oktaviju Balbu.

Datacija: Spomenik se datira u 1. st.

Objave: CIL III, 2968a; HD 060294.

Slika 69. Natpis sa spomenom centuriona Oktavija F[---], CIL III 2968a.

Slika 70. Votivni natpis centuriona Tita Oktavija Macera, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/24133> (22.6.2017.).

65. Votivni natpis centuriona Tita Oktavija Makra (sl. 70.)

Centurion: *Titus Octavius Macer, centurio cohortis I. Liburnorum*

¹⁹⁰ A. Łajtar, J. Żelazowski, *Le nuove iscrizioni provenienti da Scodra (Albania): E Il nuovo V(IR) E(GREGIUS) DUCENARIUS*, ZPE 192, Bonn 2014, str. 279-281.

Nalazište: Nadin kod Benkovca (*Nedinum*), 1908.

Dimenzije spomenika: vis. 0,73 m, šir. 0,32 m, deb. 0,225 m.

Natpis spomenika: *T(itus) Octavius / C(ai) f(ilius) Macer / (centurio) / coh(oris) I / Liburnorum / Iano Patri / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Prijevod natpisa: Tit Oktavije Makro, Gajev sin, centurion kohorte I. *Liburnorum*, Janu Ocu zavjet je ispunio rado i zaslužno.

Datacija: Spomenik se datira u prvu polovicu 1. st.

Objave: ILJug I, 208; AE 1950, 111; Wilkes 1969, str. 473; Kurilić 1999, kat. br. 2619; Zović, Kurilić 2015, str. 433, kat. br. 93; Sanader 2015, str. 141; Glavaš 2015, str. 61; Sanader 2016, str. 127, br. 4, sl. 3; HD 021805.

66. Počasni natpis centuriona Kvinta Pizenija Severina (sl. 71.)

Centurion: *Quintus Pisenius Severinus, centurio legionis XI. Claudiae*

Nalazište: Humac, Ljubuški (*Bigeste*), kopija na Erešovoj kuli u Vidu

Dimenzije spomenika: vis 0,41 m, šir. 0,56 m, deb. 0,15 m.

Natpis spomenika: *Q(uintus) Piseni{i}us Se/verinus / (centurio) leg(ionis) XI Cl(audiae) / templum Lib(eri) Pat(ris) / vetustate corrup/tum porticib(us) adiect(is) / restituit*

Prijevod natpisa: Kvint Pizenije Severin, centurion XI. legije *Claudia*, hram Libera Oca, koji je starošću bio oštećen, trijemovima dodatnim je obnovio.

Datacija: Spomenik se datira poslije 42. godine. Tada je XI. legija dobila svoj počasni naziv. Krajnja datacija spomenika bila bi prva polovica 2. st.¹⁹¹

Objave: CIL III, 1789 = 6363 = 8485; Hoernes 1880, str. 39; Imamović 1977, str. 398, br. 154; Atanacković-Salčić 1981, 267-268, br. 6, sl. 6; Škegro 1997, str. 86, br. 5; AE

¹⁹¹ V. Atanacković-Salčić, *Kameni spomenici u arheološkoj zbirci na Humcu*, Naše starine 14/15, Sarajevo 1981, str. 266.

1999, 1221; Marin, Mayer, Paci, Rodà 1999, 149-152, br. 14; sl. 14a, 14b. Dodig 2014, str. 142, sl. 2; HD 050265.

Slika 71. Počasni natpis centuriona Kvinta Pisenija Severina, izvor: Dodig 2014, str. 142, sl. 2.

67. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Publija Plocija (sl. 72.)

Centurion: *Publius Plotius, centurio legionis VII. C.p.f.*

Nalazište: Kapljuč kod Solina (*Salona*)

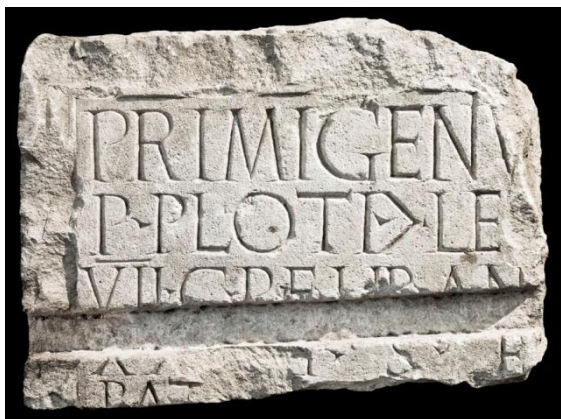
Dimenzije spomenika: vis. 0,31 m, šir. 0,43 m, deb. 0,18 m.

Natpis spomenika: *Primigeniu[s] / P(ubli) Ploti [(centurionis) leg(ionis) / VII C(laudiae) P(iae) F(idelis) lib(ertus) an[n(orum)] / XX[---] h(ic) s(itus) e(st) / pat[ronus]*

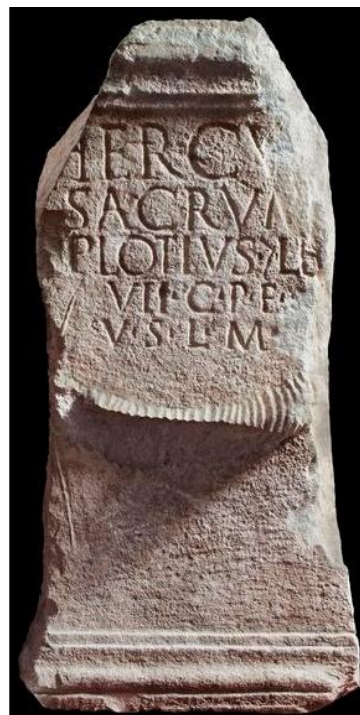
Prijevod natpisa: Ovdje počiva Primigenije, oslobođenik Publija Plocija, centuriona VII. legije *C.p.f.*, koji je živio (barem 20) godina. Patron (je napravio).

Datacija: Natpis se datira poslije 42. godine.

Objave: ILJug III, 2601; Egger 1932, str. 13; Betz 1938, str. 65, br. 10; Miletić 1989, str. 105; Miletić 1990, str. 179; Tončinić 2012, str. 81, br. 51; HD 035037.

Slika 72. Nadgrobni spomenik sa spomenom centuriona Publija Plocija, autor: Ante Verzotti - <http://lupa.at/21473> (23.6.2017.).

Slika 73. Votivni spomenik centuriona Publija Plocija, autor: Ante Verzotti - <http://lupa.at/21498> (23.6.2017.).

68. Votivni natpis centuriona Publija Plocija (sl. 73.)

Centurion: *Publius Plotius, centurio legionis VII. Claudiae piae fidelis*

Nalazište: Seget Donji kod Trogira (*Tragurium*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,7 m, šir. 0,32 m, deb. 0,27m – žrtvenik

Natpis spomenika: *Hercu(li) / sacrum / [P(ublius)] Plotius /(centurio) leg(ionis) / VII C(laudiae) P(iae) F(idelis) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Prijevod natpisa: Herkulu posvećeno, Publije Plocije, centurion VII. legije *C.p.f.*.
Zavjet je ispunio rado i zaslužen.

Datacija spomenika: Spomenik se datira poslije 42. godine.

Objave: AE 1981, 699; AE 1985, 712; Tončinić 2012, str. 113-114, br. 89; HD 003120.

69. Počasni natpis centuriona Lucija Precilija Klementa Julijana (sl. 74.)

Centurion: *Lucius Praecilius Clemens Iulianus, primipilaris legionis V. Macedonicae, praefectus castrorum legionis eiusdem*

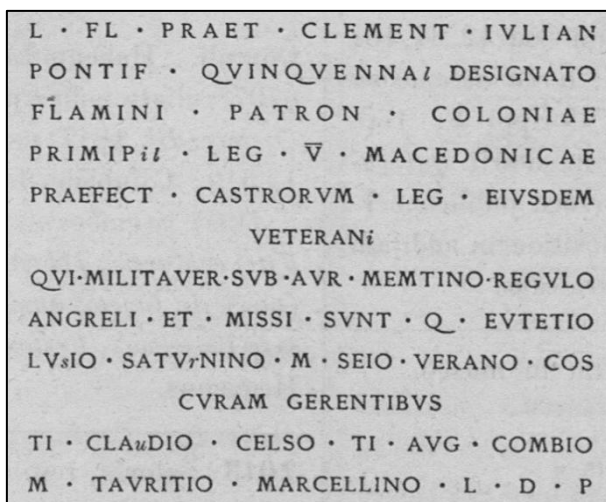
Nalazište: Solin (*Salona*)

Natpis spomenika: *L(ucio) Praec[i]l[i]o L(uci) f(ilio) Clementi / Iuliano / pontif(ici) quinquennal(i) desig(nato) / flamine patrono coloniae / primipilari leg(ionis) V Macedonicae / praefecto castrorum / leg(ionis) eiusdem veterani qui / militaver(unt) sub P(ublio) Me<mm=NT>i{n}o Re/gulo legato August{al}i et mis/si sunt Q(uinto) <F=E>u{te}tio Lusio Saturni/no M(arco) Seio Verano co(n)s(ulibus) curam geren/tibus Ti(berio) Claudio Celso Ti(beri) Aug(usti) [l(iberto?)] / COMBIO M(arco) Tauritio Marcellino / l(ocus) d(atus) p(ublice)*

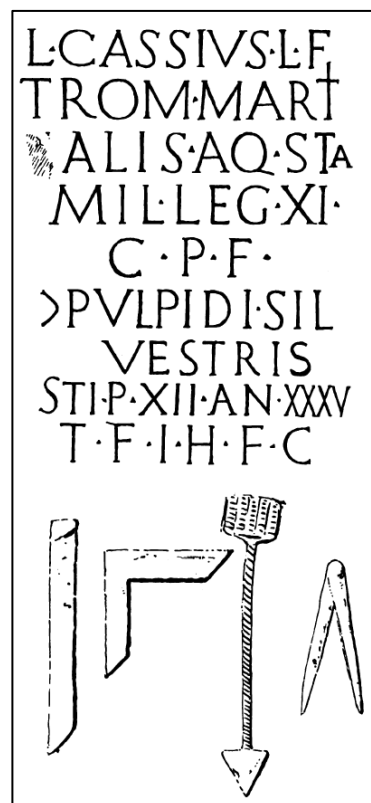
Prijevod natpisa: Luciju Preciliju, Lucijevu sinu, Klementu Julijanu, svećeniku kvinkvenalu, određenim flaminom, patronu kolonije, primipilaru legije V. *Macedonica*, prefektu logora iste legije. Veterani koji su ratovali pod Publijem Memijem Regulom, carskim legatom te su bili poslani za konzulovanja Kvinta Futija Luzija Saturnina i Marka Seja Verana. za to su se pobrinuli Tiberije Klaudije Celzo, oslobođenik Tiberije August, *COMBIO* Marku Tauriciju Marcelinu, mjesto je javno dodijeljeno.

Datacija spomenika: Spomenik se po konzulima datira u 41. godinu.

Objave: CIL III, 2028 (p. 1030) = 8753; Dukić 2015, str. 43-48; Demicheli 2016b, str. 50, bilj. 117; HD 054776.

Slika 74. Počasni natpis centuriona Lucija Precilija Klementa Julijana, CIL III 2028.

Slika 75. Nadgrobni spomenik vojnika sa spomenom centuriona Pulpidija Silvestra, izvor: Patsch 1897, str. 189, br. 23, fig. 22.

70. Nadgrobni spomenik vojnika sa spomenom centuriona Pulpidija Silvestra (sl. 75.)

Centurion: *Pulpidius Silvester, centurio legionis XI. C.p.f.*

Nalazište: Ivoševci (*Burnum*)

Dimenzije spomenika: vis. 2,28 m, šir. 0,77 m, deb. 0,2 m

Natpis spomenika: *L(ucius) Cassius L(uci) f(ilius) / Trom(entina) Marti/al(is) Aq(uae) Sta(tiellae) / mil(es) leg(ionis) XI / C(laudiae) P(iae) F(idelis) / |(centuria) / Pulpidi <S=F>il/vestris stip(endiorum) XII an(norum) XXXV / t(estamento) f(ieri) i(ussit) h(eres) f(aciendum) c(uravit)*

Prijevod natpisa: Lucije Kasije Marcijal, Lucijev sin, upisan u *tribus Tromentina*, iz grada *Aquae Statiellae*, vojnik XI. legije *C.p.f.*, iz centurije Pulpidija Silvestra, služio je 12 godina, a živio 35. Da se to izvrši, nasljednik se pobrinuo da se napravi.

Datacija natpisa: Spomenik se datira poslije 42. godine.

Objave: CIL III, 2833 (p 1036, 1627, 2328,161); Patsch 1897, str. 189, br. 23, fig. 22; Betz 1938, str. 69, br. 125; HD 058165.

71. Nadgrobni natpis kćeri centuriona Kvintija Germana (sl. 76.)

Centurion: *Quintius Germanus, primipilaris*

Nalazište: Manastirine, Solin (*Salona*)

Dimenzije natpisa: natpis na sargofagu, vis. 0,75 m, dulj. 2,10 m.

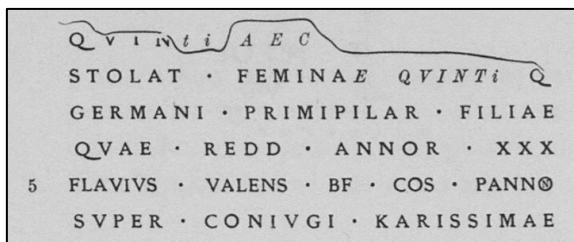
Natpis spomenika: *Quintiae C[---] / stolat(ae) feminae Quinti q(uondam) / Germani primipilar(is) filiae / quae redd(idit) annor(um) XXX / Flavius Valens b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) Pannon(iae) / super(ioris) coniugi karissimae*

Prijevod natpisa: Kvintiji K[---], uglednoj ženi, kćeri Kvintija Germanija, nekadašnjeg primipilara, koja je umrla u dobi od 30 godina. Flavije Valent, konzularni beneficijarij Gornje Panonije supruzi najdražoj.

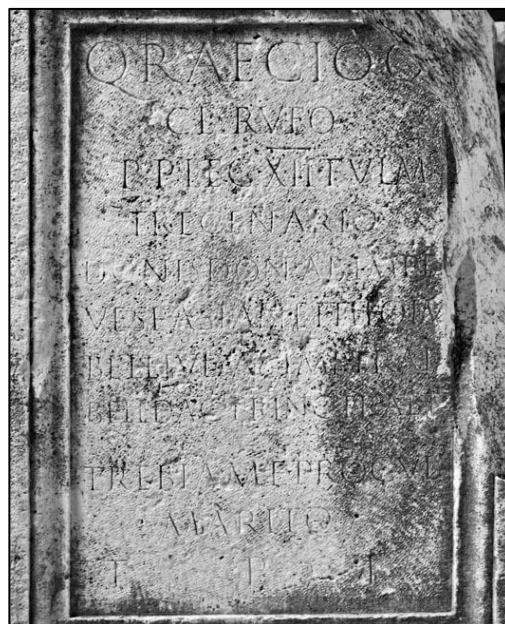
Datacija natpisa: Spomenik se datira u drugu polovicu 3. st.¹⁹²

Objave: CIL III, 8754 (p 1510); ILJug III, 2358; Gauthier, Marin, Prévot 2010, str. 123; HD 034747.

¹⁹² N. Gauthier, E. Marin, F. Prévot, *Salona 4. Inscriptions de Salone chrétienne, IVe-VIIe siècles I*, Rim – Split 2010, str. 123.

Slika 76. Nadgrobni spomenik kćeri centuriona Kvintija Germana, CIL III, 8754.

Slika 77. Nadgrobni natpis centuriona Kvinta Recija Rufa, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/20422> (23.6.2017.).

72. Nadgrobni natpis centuriona Kvinta Recija Rufa (sl. 77.)

Centurion: *Quintus Raecius Rufus, primus pilus legionis XII. Fulminatae*

Nalazište: Zadar (*Iader*)

Dimenzije spomenika: vis. 1,03 m, šir. 0,75 m, deb. 0,62 m.

Natpis spomenika: *Q(uito) Raecio Q(uinti) f(ilio) / Cl(audia) Rufo / p(rimo) p(ilo) leg(ionis) XII Fulm(inatae) / trecenario / donis don(ato) ab Imper(atore) / Vespasian(o) et Tito Imp(eratore) / bell(o) Iud(aico) ab imp(eratore) Trai(ano) / bell(o) Dac(ico) princ(ipi) praet(orii) / Trebia M(arci) f(ilia) Procul(a) / marito / t(estamento) p(oni) i(ussit)*

Prijevod natpisa: (Spomenik) Kvintu Reciju Rufu, Kvintovu sinu, upisanu u *tribus Claudia*, primipilu XII. legije *Fulminata*, trecenariju, od careva Vespazijana i Tita nagrađenom u Judejskom ratu, od cara Trajana u Dačkom ratu, principu pretorija. Trebija Prokula, Markova kći (postavila je), supruzi oporukom naložio je da se postavi.

Datacija natpisa: Po carevima koji se spominju u natpisu, spomenik se može datirati u u prva dva ili tri desetljeća 2. st.

Objave: CIL III, 2917 = 9985; ILS 2647; IDRE II 291; Dobson 1955, 326-328; Wilkes, 1969, str. 309, 333; Birley 1999, str. 245; Cesarik 2014, str. 93-115, HD 058477.

73. Medašni natpis sa spomenom centuriona Lucija Salvija i Marka Svetona (sl. 78.)

Centurioni: *Lucius Salvius et Marcus Sueto, centuriones legionis XI.*

Nalazište: Razvođe pokraj Drniša (*Promona*), 1889. god.

Dimenzije spomenika: vis. 0,82 m šir. 0,55 m, deb. 0,19 m

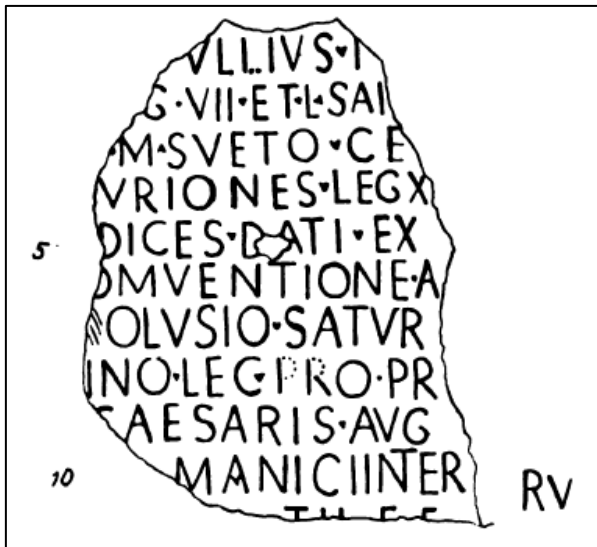
Natpis spomenika: *Vib]ullius t[rib(unus?)] / [le]g(ionis) VII et L(ucius) Sa[l]/[vius] M(arcus) Sueto ce[n]/[t]uriones leg(ionis) X[I] / [iu]dices d[a]ti ex / [co]<n=M>ventione a / [L(ucio) V]olusio Satur/[ni]no leg(ato) pro pr(aetore) / [C(ai) C]aesaris Aug(usti) / [Ger]manici inter / [---]tine[s] e[t ---]*

Prijevod natpisa: Vibulije, tribun(?), VII. legije te Lucije Salvije i Marko Sveton, centurioni XI. legije, postavljeni su kao suci iz sporazuma Lucija Voluzija Saturnina, propretorskog legata Gaja Cezara Augusta Germanika između [---]ina i [---].

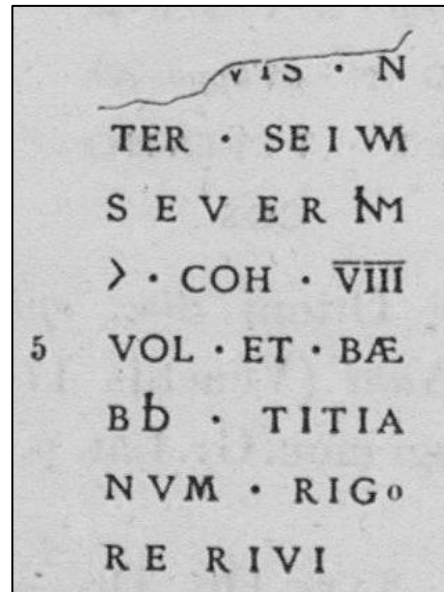
Datacija natpisa: Spomenik se datira u vrijeme vladavine cara Kaligule, između 37. i 41. godine.¹⁹³

Objave: CIL III, 9832; Bulić 1889, str. 97; AE 1890, 11; Hula 1890, str. 102; Patsch 1895, str. 415. br. 77, sl. 76; Patsch 1897, str. 212-213, br. 77, fig. 76; ILS 5949; Betz 1938, str. 64, br. 5; Jagenteufel 1958, str. 18, br. 6; Wilkes 1974, str. 263, br. 12; Elliot 2004, str. 74, br. 9.1; Tončinić 2012, str. 120-121, br. 96, sl. 96; Morris 2016, str. 57, br. 3.10; HD 041949.

¹⁹³ Betz 1938, str. 30, br. 2; Wilkes 1969, str. 442-443; Tončinić 2012, str. 121, br. 96.

Slika 78. Medašni natpis sa spomenom centuriona Lucija Salvija i Marka Svetona, izvor: Patsch 1897, str. 212, br. 77, fig. 76.

Slika 79. Medašni natpis sa spomenom centuriona Seja Severina, CIL III, 03163.

74. Medašni natpis sa spomenom centuriona Seja Severina (sl. 79.)

Centurion: *Seius Severinus, centurio cohortis VIII. voluntariorum*

Nalazište: Dalmacija (nepoznata lokacija)

Natpis spomenika: [---] / [fi]nis [i]n/ter Seium / Severinum / |(centurionem) coh(ortis) VIII / vol(untariorum) et Bae/bid(ium) Titia/num rigo/re rivi

Prijevod natpisa: [---] granica između Seja Severina, centuriona VIII. Dobrovoljačke kohorte i Bebitija Titijana, uz tok rijeke.

Datacija natpisa: Spomenik se najvjerojatnije datira u 3. st.¹⁹⁴

Objave: CIL III, 3163; Wilkes 1974, str. 268, br. 27; Alföldy 1987, str. 291, br. 39; Elliot 2004, str. 14-15, bilj. 31; Morris 2016, str. 55, br. 3.6; HD 059979.

75. Nadgrobnni natpis centuriona Gaja Sergija Julijana (sl. 80.)

Centurion: *Caius Sergius Iulianus, centurio cohortis I. milliariae Delmatarum*

¹⁹⁴ J. Morris, *Shaping the Empire: Agrimensores, Emperors and the Creation of the Roman Provincial Identities; volume 2: appendices*, doktorska disertacija, Leicester 2016, str. 55, br. 3.6.

Nalazište: Skelani pokraj Srebrenice (BiH) (*Municipium Malvesatium*), 1897. god.

Dimenzije: vis. 0,375 m, šir. 0,325 m.

Natpis spomenika: *D(is) M(anibus) / C(aio) Serg(io) Iu[li]ano / ((centurioni?) / [co]h(ortis) I mil(liariae) / [vix(it) ann(os)] XXV[//]ii / He[---]onia / Vera con/[iu]gi p(ientissimo) p(osuit)*

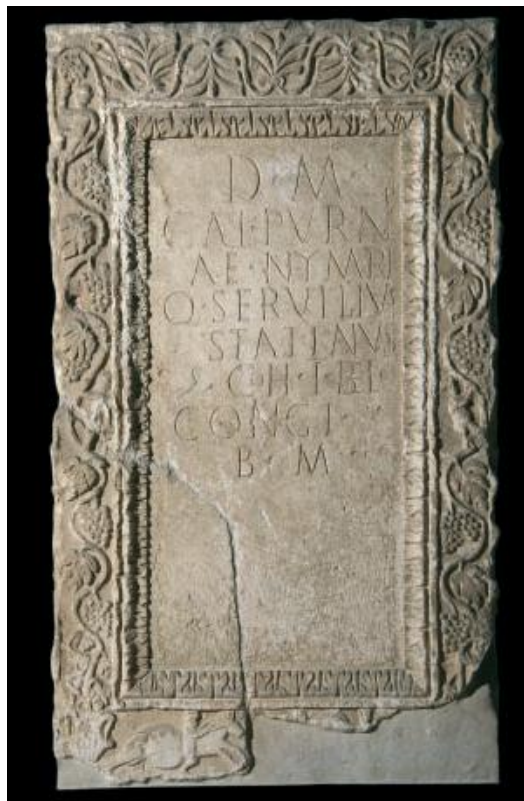
Prijevod natpisa: Bogovima Manima, Gaju Sergiju Julijanu, centurionu(?) I. kohorte *milliaria* (*Delmatarum*), koji je živio 25 godina. He[---]onija Vera suprugu najpobožnijem postavi.

Datacija natpisa: Spomenik se datira od početka 2. st. do kraja prve polovice 3. st.

Objave: ILJug III, 1543; Patsch 1907, str. 446-447, br. 24, sl. 30; Patsch 1909, str. 157, br. 24, sl. 67; Bojanovski 1988, str. 188, bilj. 63; AE 2010, 1159; Mesihović 2011, str. 233-234, br. 28; Cesarik, Glavaš 2017, str. 216, App. 1, br. 5; HD 033794.

Slika 80. Nadgrobni natpis centuriona Gaja Sergija Julijana, izvor: Patsch 1909, str. 157, br. 24, sl. 67.

Slika 81. Nadgrobni natpis supruge centuriona Kvinta Servilija Statijana, izvor: Matijević 2011, str. 193-194, sl. 2.

76. Nadgrobni natpis supruge centuriona Kvinta Servilija Stacijana (sl. 81.)

Centurion: *Quintus Servilius Statianus, centurio cohortis I. Belgarum*

Nalazište: Salona (*Salona*), 1873. god.

Natpis spomenika: *D(is) M(anibus) / Calpurni/ae Nymphae / Q(uintus) Servilius / Statianus / ((centurio) coh(ortis) I Belg(arum) / coniugi / b(ene) m(erenti)*

Prijevod natpisa: Bogovima Manima, Kalpurniji Nimfi, Kvint Servilije Stacijan, centurion I. kohorte Belga, supruzi dobro zaslužnoj.

Datacija: Matijević spomenik na temelju ukrasa datira u sredinu 2. st.¹⁹⁵

Objave: CIL III, 8756; Glavinić 1881, str. 18-19; Wilkes 1969, str. 325-326; Alföldy 1987, str. 283, br. 8; Matijević 2011, str. 193-194, sl. 2, 2a; HD 062541.

77. Votivni natpis centuriona Kvinta Silvija Sperata (sl. 82.)

Centurion: *Quintus Silvius Speratus, centurio cohortis I. Belgarum*

Nalazište: Škrip na otoku Braču

Natpis spomenika: *Nymphis s(acrum) / Q(uintus) Silvius Spe(ratus) / cent(urio) coh(ortis) I Belg(arum) / curagens theat(ri) / d(onum) d(edit)*

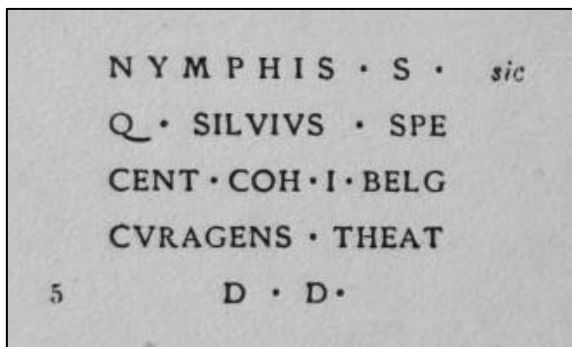
Prijevod natpisa: Nimfama, Kvint Silvije Sperat, centurion I. kohorte Belga, nadzornik gradnje teatra, dar je prinio.

Datacija spomenika: Spomenik se datira u 2. st.¹⁹⁶

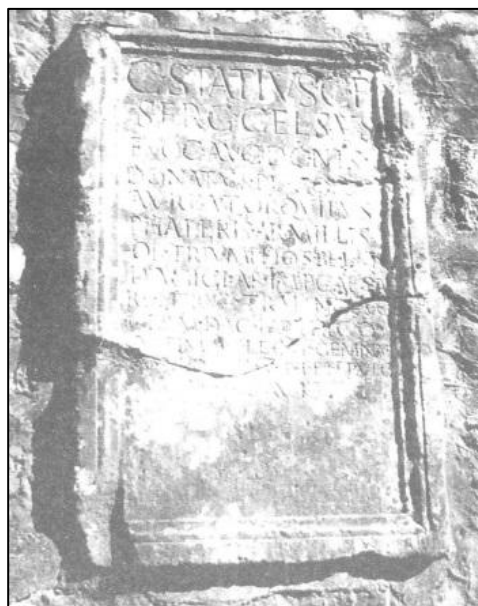
Objave: CIL III, 3096 (p 1038); Gabričević 1952, str. 158-161; Rendić-Miočević 1967, str. 342, bilj. 10; Zaninović 1967, str. 55; Wilkes 1969, str. 229; Rendić-Miočević 1981, str. 81; Alföldy 1987, str. 283, br. 12; Matijević 2011, str. 194-195, sl. 3; Matijević 2015, str. 27; AE 2012, 1089, HD 061109.

¹⁹⁵ I. Matijević, *Natpisi Prve kohorte Belga iz Salone*, VAPD 104, Split, 2011, str. 194.

¹⁹⁶ B. Gabričević, *Dva priloga poznavanju urbanističkog razvoje antikne Salone*, VAPD 53, Split 1952, str. 161; Matijević 2011, str. 194.

Slika 82. Votivni natpis centuriona Kvinta Silvija Sperata, CIL III, 03096.

Slika 83. Počasni natpis centuriona Gaja Statija Celza, izvor:

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-30600140 (24.6.2017.).

78. Počasni natpis centuriona Gaja Statija Celza (sl. 83.)

Centurion: *Caius Statius Celsus, centurio legionis VII. Geminae*

Nalazište: Risan (*Risinium*), Crna Gora, 1867. god.

Dimenzije spomenika: vis. 0,91 m, šir. 0,58 m.

Natpis spomenika: *C(aius) Statius C(ai) fil(ius) / Serg(ia) Celsus / evoc(at)us Aug(usti) / donis / donatus bis corona / aurea torquibus / phaleris armillis / ob triumphos belli / Dacici ab Imp(eratore) Caesa(re) Nerva Traiano Aug(usto) / Germ(anico) Dac(ico) / Parthico / Optimo [(centurio) leg(ionis) VII Geminae / in Hispania t(estamento) p(oni) / i(ussit) et epulo / dedicavit*

Prijevod natpisa: Gaj Statije Celzo, Gajev sin, upisan u tribus *Sergia*, carev evokat, darove je dobio, dvostruku zlatnu krunu, torkve, falere i armile iz trijumfa u Dačkom ratu od Cara Cezara Nerve Trajana Augusta Germanika Dačkog Partskog Najboljeg. Centurion VII. legije *Gemina* u Hispaniji. Oporukom je naložio da se podigne i gozba posveti.

Datacija spomenika: Prema Trajanovim počasnim nazivima, natpis se može datirati u vrijeme od 114. do 117. godine, ali i u period od nekoliko godina kasnije.¹⁹⁷

Objave: CIL III, 6359 (p 1491); ILS 2665; Le Roux 1972, str. 125, br. 8; Maxfield 1972, str. 175-176; Scherrer 2010, str. 176; AE 2013, 1188; Šašel-Kos 2017, str. 176, br. 2; HD 058509.

79. Votivni natpis centuriona Sulpicija Kalviona (sl. 84.)

Centurion: *Sulpicius Calvius, centurio legionis I. Minervae*

Nalazište: Vrgorac, 1793. god.

Natpis spomenika: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Sulpicius Cal/vio c(enturio) leg(ionis) I M(inervae) pr/aepositus c(o)h(o)rtis) I Belg(arum) hoc in / loco maiesta/te et Numin(e) / eius servat/us*

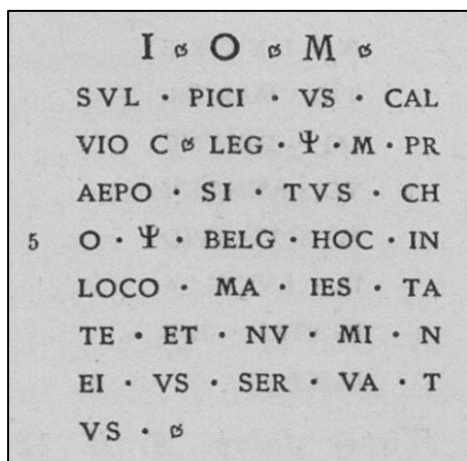
Prijevod natpisa: Jupiteru Najboljem Najvećem, Sulpicije Kalvion, centurion I. legije *Minerva*, privremeni zapovjednik I. kohorte Belga. Na ovom mjestu zaštićen njegovim veličanstvom i božanstvom.

Datacija natpisa: Natpis se datira u drugu polovicu 2. st., a Wilkes predlaže 173. godinu.¹⁹⁸

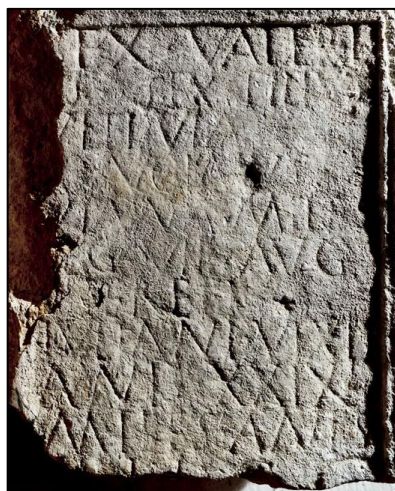
Objave: CIL III, 1918; Wilkes 1969, str. 117-118; Alföldy 1987, str. 284, br. 13; Sinobad 2010, str. 158, 181, br. 12; Glavaš 2015, str. 91-92; HD 053697.

¹⁹⁷ M. Šašel –Kos, *The Statii of Risinium*. U: D. Demicheli (ur.), *Illyrica Antiqua, in honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb 2017, str. 176, br. 2.

¹⁹⁸ Wilkes 1969, str. 117.

Slika 84. Votivni natpis centuriona Sulpikija Kalvija, CIL III, 1918.

Slika 85. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Terencija Julijana, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/22869> (24.6.2017.).

80. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Terencija Julijana (sl. 85.)

Centurion: *Terentius Iulianus, centurio legionis VIII. Augustae*

Nalazište: Ivoševci (*Burnum*)

Natpis spomenika: *[S]ex(tus) Valeri[us] Sex(ti) filius V(o)ltinia [L]uci[n]us(?) [V]iana miles [l]eg(ionis) VIII Aug(ustae) [(centuria) Terent(i) Iuliani vixit an(n)is XXIX miles an(n)is [V]IIII(?)*

Prijevod natpisa: Seksto Valerije Lucin, Sekstov sin, upisan u *tribus Voltinia*, iz grada *Viana*, vojnik VIII. legije *Augusta*, iz centurije Terencija Julijana. Živio je 29 godina, služio 9(?).

Datacija spomenika: Spomenik se datira od 31. do 70. godine.

Objave: ILJug III, 2818; Betz 1938, str. 50, 72, br. 228; Alföldy 1982, str. 202; Glavaš 2015, str. 27, bilj. 138; Zović 2015, str. 199, br. 30: HD 035401.

81. Nadgrobni natpis oca centuriona Tita Titizena Valentina (sl. 86.)

Centurion: *Titus Titisenus Valentinus, centurio legionis*

Nalazište: Solin (*Salona*), prije 1757.

Natpis spomenika: *T(iti) Titiseni / Convicto/riani dec(urionis) col(oniae) Salon(itanae) sacerd(otis) / T(itus) Titisenus / Valentinus / (centurio) leg(ionis) filius*

Prijevod natpisa: (Spomenik) Tita Titizena Konviktorijana, dekuriona i svećenika Salonitanske kolonije, Tit Titizen Valentin, centurion legije, sin.

Datacija spomenika: Spomenik se datira od početka 1. st. do kraja prve polovice 2. st.

Objave: CIL III, 2055; HD 063270.

Slika 86. Nadgrobni spomenik oca centuriona Tita Titizena Valentina, autor: M. Clauss - http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-27601603 (24.6.2017.).

82. Votivni natpis centuriona Lucija Titija [---]na

Centurion: *Lucius Titius [---]nus, centurio cohortis I. milliariae Delmatarum*

Nalazište: Gornja Crvica (RS)

Dimenzije: vis. 1,10 m, šir. 0,35 m, deb. 0,40 m.

Natpis spomenika: *[Si]lvano / [---] / L(ucius) Titi[us ---]/nus (centurio) c(ohortis) [-] / mil(liariae) l(ibens) p(osuit)*

Prijevod natpisa: Silvanu [---], Lucije Titije [---]no, centurion I(I?) kohorte *milliaria* (*Delmatarum*) postavlja rado.

Datacija spomenika: Spomenik se datira u 2. st.

Objave: AE 1989, 612; AE 2010, 1157; Cesarik, Glavaš 2017, str. 216, App. 1, br. 4; HD 018342.

83. Međošni natpis sa spomenom centuriona Gaja Titija Gemina (sl. 87.)

Centurion: *Caius Titius Geminus, centurio legionis VII.*

Nalazište: Gornji Karin (*Corinium*)

Dimenzije: vis. 1,04 m, šir. 0,72 m, deb. 0,32 m.

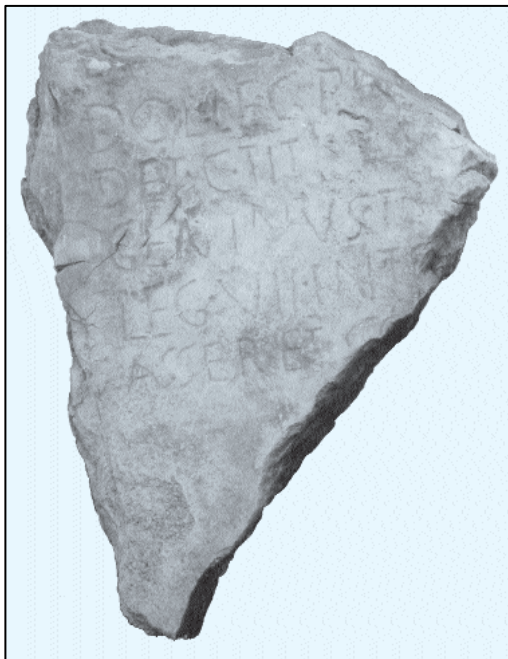
Natpis spomenika: *Ex [dec(reto) P(ubli) Corn(eli)] / Dol(abellae) leg(ati) pr(o) [pr(aetore)] / det(erminavit) C(aius) Titius / Geminus /(centurio) / leg(ionis) VII inte[r] / Asser(iates) et C[or(nienses)]*

Prijevod natpisa: Iz proglasa Publija Kornelija Dolabele, propretorskog legata, razgraničio je Gaj Titije Gemin, centurion VII. legije, između Aserijata i Korinijana.

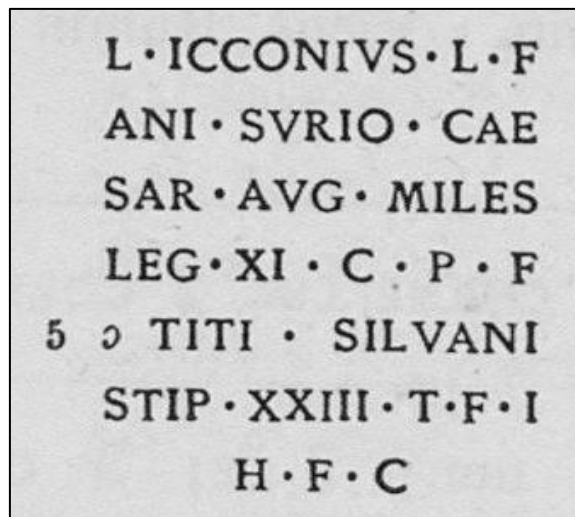
Datacija: Spomenik se može datirati po namjesništvu Publija Kornelija Dolabele, koje je trajalo od 14. do 19./20. god.¹⁹⁹

Objave: AE 2003, 1332; Čače 2003, str. 19-21; Tončinić 2012, str. 123, br. 99; HD 045056.

¹⁹⁹ Tončinić 2012, str. 123, br. 99.

Slika 87. Medašni natpis sa spomenom centuriona Gaja Titija Gemina, izvor: Čače 2003, str. 20.

Slika 88. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Titija Silvana, CIL III, 06417.

84. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Titija Silvana (sl. 88.)

Centurion: *Titius Silvanus, centurio legionis XI. C.p.f.*

Nalazište: Strmica kod Knina (*Burnum*), 1859. god.

Natpis spomenika: *L(ucius) Iconius L(uci) f(ilius) / Ani(ensis) Surio Cae/saraug(usta) miles / leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) / [(centuria)] Titi Silvani / stip(endiorum) XXIII t(estamento) f(ieri) i(ussit) / h(eres) f(aciendum) c(uravit)*

Prijevod natpisa: Lucije Ikonije Surion, Lucijev sin, upisan u *tribus Aniensis*, iz grada *Caesaraugusta*, vojnik XI. legije *C.p.f.*, iz centurije Titija Silvana. Služio je 23 godine. Oporukom je naložio da se napravi, a nasljednik se pobrinuo za izvršenje.

Datacija natpisa: S obzirom da je legija Lucija Ikonija Surijska bila XI. *C.p.f.*, spomenik se može datirati od 42. do 69. god.

Objave: CIL III, 6417; HD 061543.

85. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Trinija (sl. 89.)

Centurion: *Trinius, centurio legionis VII.*

Nalazište: Solin (*Salona*), 1888. god.

Dimenzije spomenika: vis 0,81 m, šir. 0,6 m, deb. 0,23 m.

Natpis spomenika: *C(aius) Asurius mil(es) / leg(ionis) VII /(centuria) Trini / ann(orum) XXXV stip(endiorum) XIV / domo Florentia / Severa lib(erta) / pos(u)it*

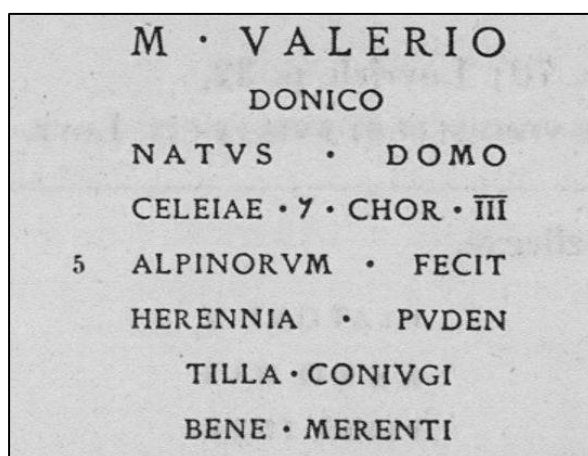
Prijevod natpisa: Gaj Azurije, vojnik VII. legije, iz centurije Trinija, živio je 35 godina, a služio 14, porijeklom iz grada *Florentia*. Severa oslobođenica je postavila.

Datacija: Spomenik se datira prije 42. godine, pošto VII. legija na spomeniku nema počasni naziv.

Objave: CIL III, 8723; Bulić 1888, str. 145; Betz 1938, str. 65, br. 22; Miletić 1989, str. 71; Miletić 1992, str. 33-34; Tončinić 2012, str. 27, br. 5; HD 062488.

Slika 89. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Trinija, autor: Ante Verzotti - <http://lupa.at/21436> (24.6.2017.).

Slika 90. Nadgrobni natpis centuriona Marka Valerija Donika, CIL III, 2746.

86. Nadgrobni natpis centuriona Marka Valerija Donika (sl. 90.)

Centurion: *Marcus Valerius Donicus, centurio cohortis III. Alpinorum*

Nalazište: Muć (*Andetrium*)

Natpis spomenika: *M(arco) Valerio / Donico / natus(!) domo / Celeiae /(centurioni) c(o)hor(tis) III / Alpinorum fecit / Herennia Pudentilla coniugi / bene merenti*

Prijevod natpisa: Marku Valeriju Doniku, rođenu u gradu Celeji, centurionu III. kohorte Alpinaca. Učinila je Herenija Pudentila suprugu zaslužnom.

Datacija: Spomenik se datira u sredinu 2. st.

Objave: CIL III, 2746 (p 1616); Alföldy 1987, str. 280, br. 4; Visočnik 2012, str. 239, br. 16; HD 061926.

87. Votivni natpis centuriona Valerija Menofila (sl. 91.)

Centurion: *[---] Valerius Menophilus, centurio cohortis I milliariae Delmatarum*

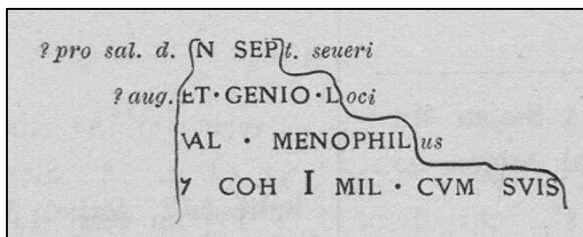
Nalazište: Tepljuh kod Drniša (*Promona*)

Natpis spomenika: *[Pro sal(ute) d(omini)] n(ostri) Sep[t(imi) Severi] / [Aug(usti) et] Genio l[oci] / [---] Val(erius) Menophil[us] / [---] /(centurio) coh(ortis) I mil(liariae) cum suis [*

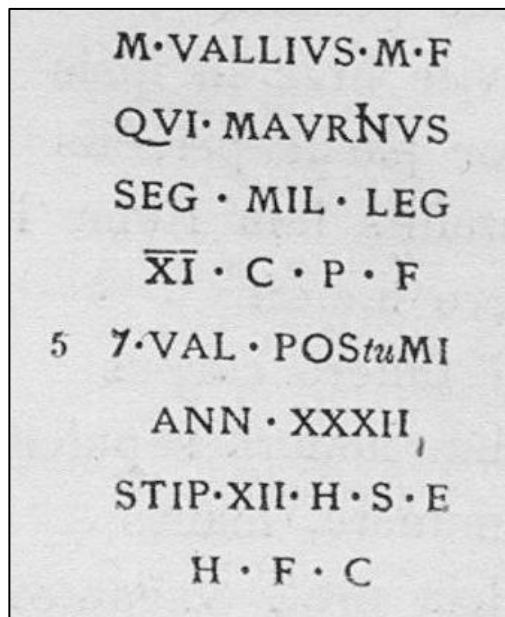
Prijevod natpisa: Za zdravlje gospodara našega Septimija Severa Augusta i Geniju mjesta, [---] Valerije Menofil, [---] centurion I. kohorte *milliaria* (*Delmatarum*) sa svojim [--

Datacija: Spomenik se datira od druge polovice 2. st. do kraja prve polovice 3. st.

Objave: CIL III, 9829; Alföldy 1987, str. 286, br. 1. s.v. 12. *Cohors I. milliaria Delmatarum*; Glavaš 2015, str. 248-249, sl. 116; Cesarik, Glavaš 2017, str. 216, App. 1, br. 11; HD 061907.

Slika 91. Votivni natpis centuriona Valerija Menofila, CIL III, 9829.

Slika 92. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Valerija Postuma, CIL III, 6419.

88. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Valerija Postuma (sl. 92.)

Centurion: *Valerius Postumus, centurio legionis XI. C.p.f.*

Nalazište: Ivoševci (*Burnum*)

Natpis spomenika: *M(arcus) Vallius M(arci) f(ilius) / Qui(rina) Maurinus / Seg(ontia) mil(es) leg(ionis) / XI C(laudiae) p(iae) f(idelis) / (centuria) Val(eri) Postumi / ann(or)um XXXII / stip(endiorum) XII h(ic) s(itus) e(st) / h(eres) f(aciendum) c(uravit)*

Prijevod natpisa: Marko Valije Maurin, upisan u *tribus Quirina*, iz grada *Segontia*, vojnik XI. legije *C.p.f.*, iz centurije Valerija Postuma. Živio je 32 godine, služio 12 godina. Ovdje je pokopan. Nasljednik su se pobrinuo da se napravi.

Datacija spomenika: Spomenik se datira u razdoblje od 42. do 69. godine.

Objave: CIL III, 6419 = 9897; HD 061473.

89. Nadgrobni(?) natpis centuriona Kvinta Valerija (sl. 93.)

Centurion: *Quintus Valerius, centurio legionis (?)*

Nalazište: Mokro Polje kod Knina (*Burnum*), 1887. god.

Dimenzije spomenika: vis. 0,21 m, šir. 0,16 m, deb. 0,085 m.

Natpis spomenika: -----] *Q(uint--)* *Val(eri--)* [---] / [*Q(uinti)? f(ili--)? Tro?*] *m(entina)*
Sta[---] / [---] */(centurio) leg(ionis)* [-----

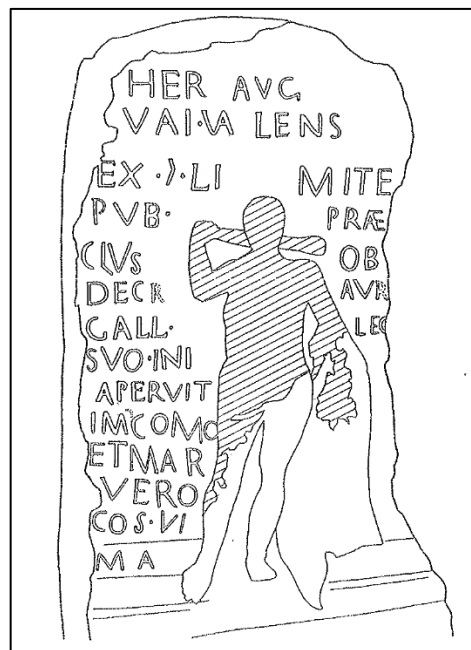
Prijevod natpisa: -----] Kvint Valerije, Kvintov(?) sin(?), upisan u *tribus Tromentina(?)* Sta[---], centurion legije [-----

Datacija: Na spomeniku nema elemenata koji bi mogli pomoći u preciznijem datiranju pa se ona okvirno može postaviti od 1. do kraja 3. st.

Objave: CIL III, 9905 (p 2167, p 2328,12); Patsch 1897, str. 193, br. 28, sl. 27; HD 058174.

Slika 93. Nadgrobni(?) natpis centuriona Kvinta Valerija, izvor: Patsch 1897, str. 193, br. 28, sl. 27.

Slika 94. Votivni natpis centuriona Valerija Valenta, izvor: Wilkes 1974, str. 264, fig. 6.

90. Votivni natpis centuriona Valerija Valenta (sl. 94.)

Centurion: *Valerius Valens, centurio*

Nalazište: Solin (*Salona*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,95 m, šir. 0,52 m, deb. 0,19 m.

Natpis spomenika: *Her(culi) Aug(usto) [s]ac(rum) / Val(erius) Valens v[eter(anus)] / ex [(centurione) limite(m) / pub(licum) praeclus(um) / cu(i) ob / dece(ssum) Aur(eli) / Gall(i) leg(ati) / suo i<m=N>p[ensa] / aperuit [---] / I<m=N>p(eratore) Com(m)o[do] II] / et Mar[tio] / Vero II] / co(n)s(ulibus) VI [Kal(endas)] / Ma[i(as)]*

Prijevod natpisa: Žrtva Herkulu Augustu, Valerije Valent, veteran, bivši centurion, o svom trošku je otvorio javnu cestu koja je bila zatvorena odlukom Aurelija Gala legata. Za vrijeme drugog konzulovanja cara Komoda i Marcija Vera. Šesti dan prije Majskih Kalendi.

Datacija: Spomenik se točno datira u 26. aprila 179. godine.

Objave: CIL III, 8663 = 3157 = 14239, 4; Jagenteufel 1958, str. 47-48, br. 24; Wilkes 1974, str. 265, br. 16, sl. 6; Isaac 1988, str. 128, br. 6; Šašel Kos 1994, str. 205, br. 6; AE 1994, 1346; Elliot 2004, str. 153, br. 49.1; Matijević 2015, str. 26-27, 30, br. 4; HD 051915.

91. Nadgrobní spomenik centuriona Lucija Varija (sl. 95.)

Centurion: *Lucius Varius [---], centurio(?) legionis XI. Claudiae piae fidelis, centurio cohortis VI. vigilum(?)*

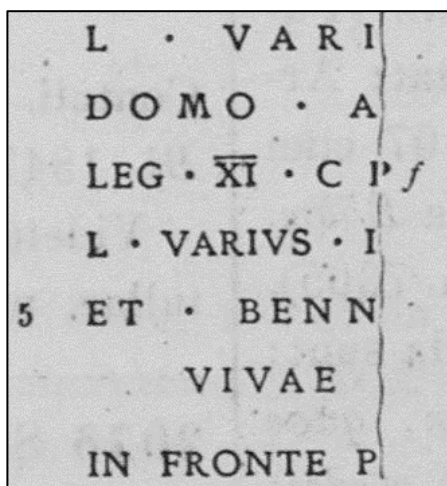
Nalazište: Solin (*Salona*)

Natpis spomenika: *L(ucio) Vario L(uci) f(ilio) Ser(gia) [---] / domo Aug(usta) Praeto[r(ia) ---] / leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) [(centurio) coh(ortis) VI v[igilum ---] / L(ucius) Varius Laetus PV[---] / et Benn[i]ae Sabin[ae ---] / vivae [---] / in fronte p[edes]*

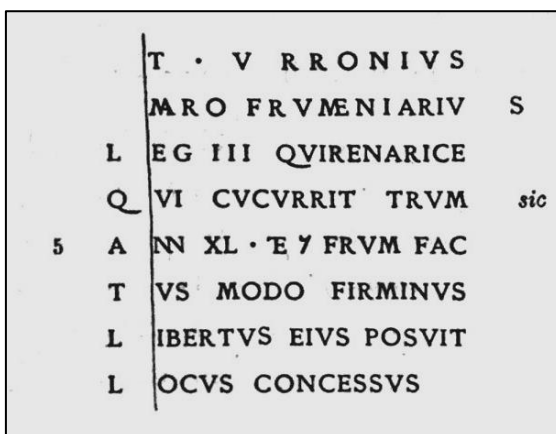
Prijevod natpisa: Luciju Variju, Lucijevu sinu, upisanu u *tribus Sergia* [---], iz grada *Augusta Praetoria*, centurion(?) XI. legije *Claudiae piae fidelis*, centurion kohorte VI. vigila(?). Lucije Varije Leto, pv[---], i Beniji Sabini [---], živoj [---], duljine [---]

Datacija: Spomenik se datira od 71. do 100. godine.

Objave: CIL III, 2062 = 2069 = 8747; CIL V, 2164; ILJug III, 2098; Betz 1938, str. 67, br. 98; Matijević 2017, str. 199-210; HD 034439.

Slika 95. Nadgrobni spomenik centuriona Lucija Varija, CIL V, 2062 = 2164.

Slika 96. Nadgrobni natpis centuriona Tita Varonija Marona, CIL III, 2063.

92. Nadgrobni natpis centuriona Tita Varonija Marona (sl. 96.)

Centurion: *Titus Varronius Maro, frumentarius legionis III. Cyrenaicae, centurio frumentariorum*

Nalazište: Solin (*Salona*), amfiteatar, u sekundarnoj upotrebi

Natpis spomenika: *T(itus) V[a]rronius / Maro frumen[t]arius / leg(ionis) III <Cy=QVI>rena{r}ic(a)e / qui cucurrit <f=T>rum(entarius) / ann(os) XI²⁰⁰ et c(enturio) frum(entariorum) fac/tus mod(o) /(centurio) Firminus / libertus eius posuit / locus concessus*

²⁰⁰ Ispravak vremena službe frumentarija donosi Ivan Matijević u članku *Qui cucurrit frumentarius annos XI*. On je ponovnim pregledavanjem spomenika ustanovio da se radi o 11 godina službe, a ne 40, kao što je prvotno čitanje natpisa kazivalo. (Matijević 2014, str. 69)

Prijevod natpisa: Tit Varonije Maron, frumentarij III. legije *Cyrenaica*, koji je kao frumentarij trčao 11 godina i učinjen je centurionom frumentarija. Firmin, njegov oslobođenik je postavio. Mjesto je dopušteno.

Datacija: Spomenik se datira u kraj 2. st. ili početak 3. st.²⁰¹

Objave: CIL III, 2063 = 8581; ILS 2370; Matijević 2014, str. 67-74; HD 063266.

93. Nadgrobni spomenik vojnika sa spomenom centuriona Vi[---] Severa (sl. 97.)

Centurion: Vi[---] Severus, centurio cohortis I. Belgarum

Nalazište: Kapljuč kod Solina (*Salona*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,54 m, šir. 0,6 m, deb. 0,17 m.

Natpis spomenika: *Licinius Ca[---] / miles co[h(ortis) I] / Bel(garum) /(centuria) Vi[---] / Severi s[---] / [---]unato [*

Prijevod natpisa: Licinije Ka[---], vojnik I. kohorte Belga, iz centurije Vi[---] Severa [---][---]natu.

Datacija natpisa: Spomenik se datira od sredine 2. st. do kraja 3. st.

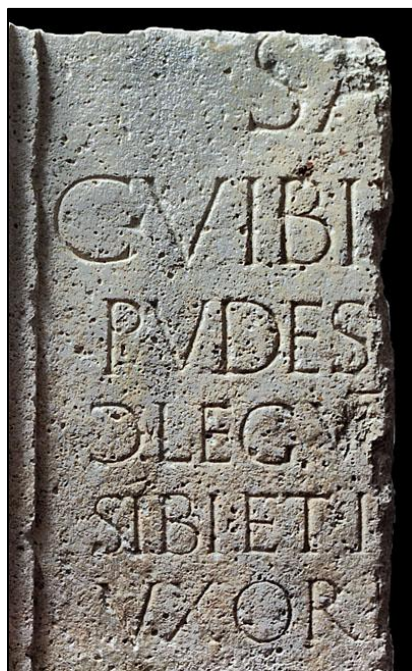
Objave: ILJug III, 2603; Egger 1932, str. 13-14; Matijević 2011, str. 199-200, sl. 7; AE 2011, 0887; HD 035039.

²⁰¹ I. Matijević, *Qui cucurrit frumentarius annos XI*, Tusculum 7, Split, 2014, str. 71.

Slika 97. Nadgrobni spomenik vojnika sa spomenom centuriona Vi[---] Severa, izvor:

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-10101622 (25.6.2017.).

Slika 98. Votivni natpis centuriona Gaja Vibija Pudeta, autor: Ante Verzotti -

<http://lupa.at/21486> (25.6.2017.).

94. Votivni natpis centuriona Gaja Vibija Pudeta (sl. 98.)

Centurion: *Caius Vibius Pudes, centurio legionis VII. C.p.f.*

Nalazište: Trogir (*Tragurium*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,82 m, šir. 0,45 m, deb. 0,665 m.

Natpis spomenika: *Dis Manibus / sacrum / C(aius) V(ibius) C(ai) f(ilius) Pom<p=I>t(ina) / Pudes dom(o) Arret(io) / |(centurio) leg(ionis) VII C(laudiae) P(iae) F(idelis) viv<u=O>s fec(it) / sibi et Iuliae C(ai) f(iliae) Pollae / uxori*

Prijevod natpisa: Posvećeno bogovima Manima, Gaj Vibije Pudet, Gajev sin, upisan u *tribus Pomptina*, iz grada Aretija, centurion VII. legije *C.p.f.* Za života je učinio sebi i supruzi Juliji, Gajevoj kćeri Poli.

Datacija: Spomenik se datira poslije 42. god.

Objave: CIL III, 2678 = 9699; Betz 1938, str. 65, br. 11; Tončinić 2012, str. 97-98, br. 67; HD 058437.

95. Rimska brončana kaciga tipa Weisenau sa spomenom centuriona Virija Marcijala (sl. 99.)

Centurion: *Virius Martialis, centurio legionis(?)*

Nalazište: Ivoševci (*Burnum*)

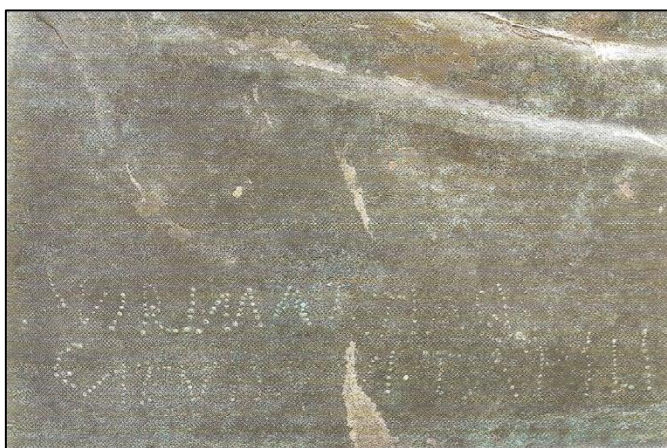
Dimenzije kacige: vis. 18 cm, šir. 38 cm.

Natpis kacige: (*centuria*) *Viri Martialis / Catvroni · Tapili // Val · F · / Cucubi · / Rufi*

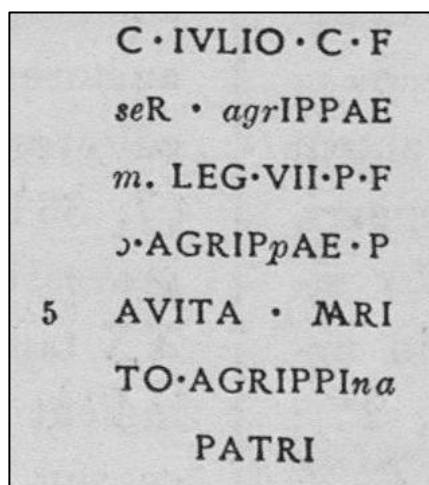
Prijevod natpisa: Centurija Virija Marcijala, (kaciga) Katurona Tapila, Valerijeva sina
// (kaciga) Kukubija Rufa

Datacija: Kaciga se datira u drugu polovicu 1. st.

Objave: Šeparović, Uroda 2009, str. 36, br. 34, sl. 34; Miletić 2010, str. 144, br. 2.

Slika 99. Detalj s kacige tipa Weisenau. Izvor: Šeparović, Uroda 2009, str. 37, sl. 34c.

Slika 100. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Agripe, CIL III 2885.

96. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Agripe (sl. 100.)

Centurion: *Agrippa, centurio legionis VII. (C).p.f.*

Nalazište: Karin (*Corinium*)

Natpis spomenika: *C(aio) Iulio C(ai) f(ilio) / [Se]r(gia) [Agr]ippae / [---] leg(ionis)*
VII (!) P(iae) F(idelis) / |(centuria) Agrip[p]ae p[---] / Avita mari/to Agrippi[na] / patri

Prijevod natpisa: Gaju Juliju Agripi, Gajevu sinu, upisanu u *tribus Sergia*, [---] VII. legije (*Claudia*) *p.f.*, iz centurije Agripe p[---]. Avita mužu i Agripina ocu.

Datacija: Spomenik se datira poslije 42. god.

Objave: CIL III, 2885; Betz 1938, str. 65, br. 29; Wilkes 1969, str. 467; Tončinić 2012, str. 47, br. 23; HD 060048.

97. Votivni natpis centuriona Artina (sl. 101.)

Centurion: *Arthinus*, *centurio(?) cohortis(?) milliariae(?) (Delmatarum)*

Nalazište: Telašćica, Sali, 1992. god.

Dimenzije spomenika: vis. 0,30 m, šir. 0,23 m, deb. 0,18 m.

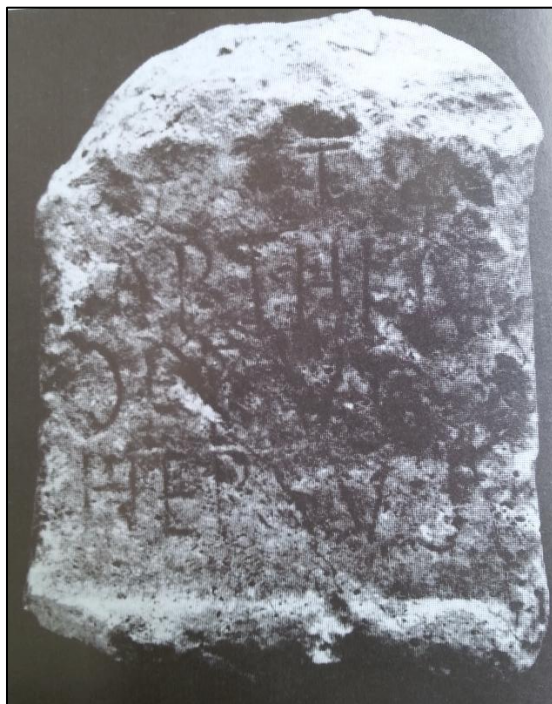
Natpis spomenika: *IT[---] / Arthin(us) / (centurio?) (cohortis?) (milliariae?) v(oto?) s(uscepto?) / Her(culi) v(otum) s(olvit)*

Prijevod natpisa: *It[---] Artin, centurion(?) kohorte(?) milliaria(?), učinivši(?) zavjet(?) Herkulu je zavjet ispunio.*

Datacija: Spomenik se datira od kraja 2. do početka 3. st.²⁰²

Objave: Uglešić 1993, str. 164, T. 8, sl. 1; AE 1994, 1371; Kurilić 1994, str. 234-235, br. 42; Kurilić 1999, kat. br. 2817; Zović, Kurilić 2015, str. 429, br. 69.

²⁰²A. Kurilić, *Latinski natpisi antičkog, kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja na otoku Pagu i Zadarsko-šibenskom otočju*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 36, Zadar 1994, str. 234, br. 42.

Slika 101. Votivni natpis centuriona Artina, izvor:
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-00380815 (26.6.2017.).

98. Nadgrobni(?) natpis sa spomenom centuriona Betua

Centurion: *Betuus, centurio*

Nalazište: Rudele u Polju kod Kistanja (*Burnum*)

Dimenzije natpisa: vis. 0,30 m, šir., 1,37 m, deb. 0,16 m.

Natpis spomenika:] / /(centuria) Betui / [

Prijevod natpisa: Centurija Betua

Datacija: Od početka 1. st.

Objave: ILJug III, 2805; HD 035389.

99. Građevinski natpis sa spomenom centuriona Klodija (sl. 102.)

Centurion: *Clodius, centurio*

Nalazište: Zadar (*Iader*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,19 m, šir. 0,27 m, deb. 0,34 m.

Natpis spomenika: /(*Centuria*) *Clodi* / *op(eris) p(edes) X*

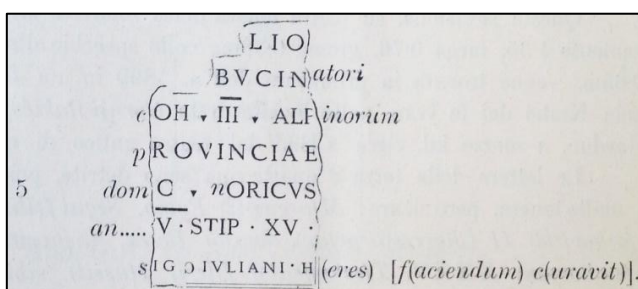
Prijevod natpisa: Centurija Klodija, posao u duljini od 10 stopa.

Datacija: /

Objave: EDCS-63400059; <http://lupa.at/23028> (20.9.2017.)

Slika 102. Građevinski natpis sa spomenom centuriona Klodija, autor: Ortoľ Harl
http://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?bild=lu_23028
(26.6.2017.).

Slika 103. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Julijana, izvor: Bulić 1900, str. 9.

100. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Julijana (sl. 103.)

Centurion: *Iulianus, centurio cohortis III. Alpinorum*

Nalazište: Gardun (*Tilurium*)

Dimenzije spomenika: vis. 1,20 m, šir. 0,4 m, deb. 0,12 m.

Natpis spomenika: [---]lio [---] / [---] bucin[ator] / [c]oh(ortis) III Alp[inorum] / [---] p[ro]vinciae / [--- dom]o [N]oricus(!) / [an(norum) ---]V stip(endiorum) XV[---] / [---] s[ig]ig(nifer) / (centuria) Iuliani h(eres) [f(aciendum) c(uravit)]

Prijevod natpisa: [---]liju, [---], [---] trubaču kohorte III. Alpinaca, [---] provincije, iz Norika, živio je [---], služio (15-19 godina), signifer, iz centurije Julijana. Nasljednik se pobrinuo da se napravi.

Datacija: Spomenik se datira od početka 1. st. do kraja prve polovice 2. st.

Objave: CIL III, 14935; AE 1900, 47; Bulić 1900, str. 9; Alföldy 1987, str. 280, br. 7; HD 028180.

101. Međašni natpis sa spomenom centuriona Lakona (sl. 104.)

Centurion: [---] *Laco, centurio legionis VII.*

Nalazište: Gornji Karin (*Corinium*)?

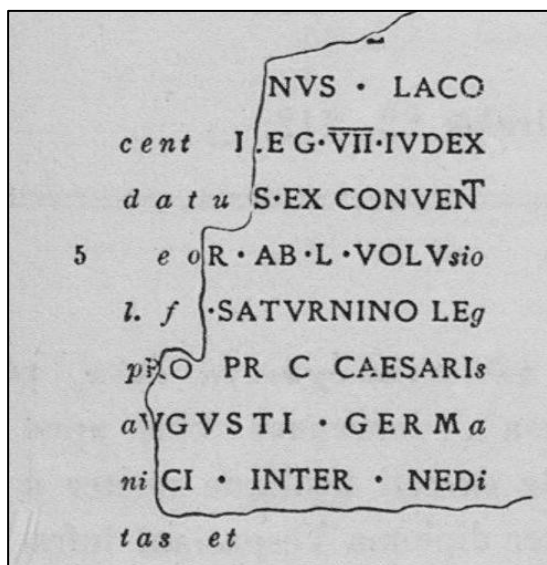
Dimenzije spomenika: vis. 0,76 m, šir. 0,36 m, deb. nepoz.

Natpis spomenika: *L[---] / [---]nus Laco / [cent(urio?)] leg(ionis) VII iudex / [---] datu]s ex convent[ione eo]r(um) ab L(ucio) Volu[sio] / Saturnino le[g(ato)] / [p]ro pr(aetore) C(ai) Caesari[s] / [A]ugusti Germ[a]/[ni]ci inter Ned[i]/[tas et*

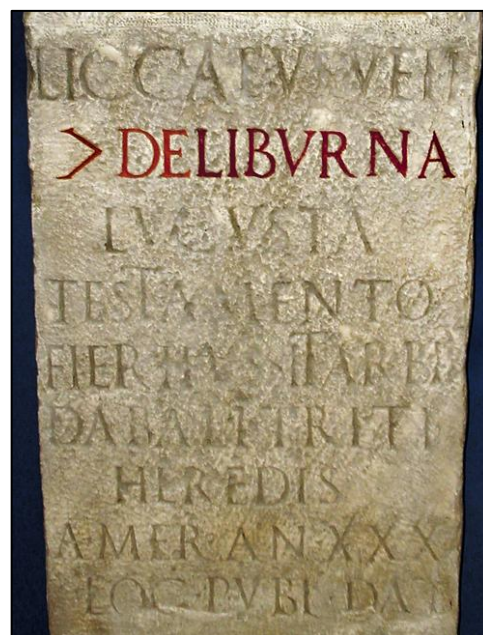
Prijevod natpisa: L[---] [---]nije Lakon, centurion VII legije, postavljen je za suca prema njihovom sporazumu od strane Lucija Voluzija Saturnina, propretorskog legata Gaja Cezara Augusta Germanika između Nedita i [---].

Datacija natpisa: Spomenik se datira u vrijeme cara Kaligule, dakle između 37. i 41. god.

Objave: CIL III, 2882; Bulić, 1878, str. 87-88, br. 1; Hula 1890, str. 103; Betz 1938, str. 30, br. 2, str. 65, br. 12; Jagenteufel 1958; str. 17, br. 4,1; Wilkes 1974, str. 259-260, br. 4; Elliot 2004, str. 73, br. 8.1; Tončinić 2012, str. 118-119, br. 94; Morris 2016, str. 54, br. 3.4; HD 053670.

Slika 104. Medašni natpis sa spomenom centuriona Lakona, CIL III, 2882.

Slika 105. Nadgrobni natpis centuriona Likeja, autor: Krešimir Matijević - <http://lupa.at/20688> (26.6.2017.).

102. Nadgrobni natpis centuriona Likeja (sl. 105.)

Centurion: *Liccaeus, centurio de liburna Lucusta*

Nalazište: Osor, Cres, 1903. god.

Dimenzije spomenika: vis. 1,49 m, šir. 0,45 m, deb. 0,06 m.

Natpis spomenika: *Liccaeus Vei f(ilius) / (centurio) de liburna / Lucusta / testamento / fieri iussit arbit(ratu) / Dabali Triti / heredis / a(mico) mer(enti) an(norum) XXX / loc(o) publ(ice) dat(o)*

Prijevod natpisa: Likej, Vejev sin, centurion liburne Lukuste, oporukom je naložio da se učini po presudi Dabala, Tritova sina, nasljednika. Prijatelju zaslužnom koji je živio 30 godina. Na mjestu koje je javno darovano.

Datacija: Spomenik se datira u 1. st.

Objave: ILJug III, 2956; AE 1980, 00689 = AE 2012, +01086; Petris 1905, str. 294-296, sl. 65; Domic Kunić 1996, str. 109, br. 38; Demicheli 2012a, str. 395, br. 4; Kurilić 2012, str. 117-119, sl. 4; HD 004919.

103.Vojnička diploma centuriona Platora Mezeja (sl. 106.)

Centurion: *Plator, Veneti filius, Maezeius, centurio classis Ravennatis*

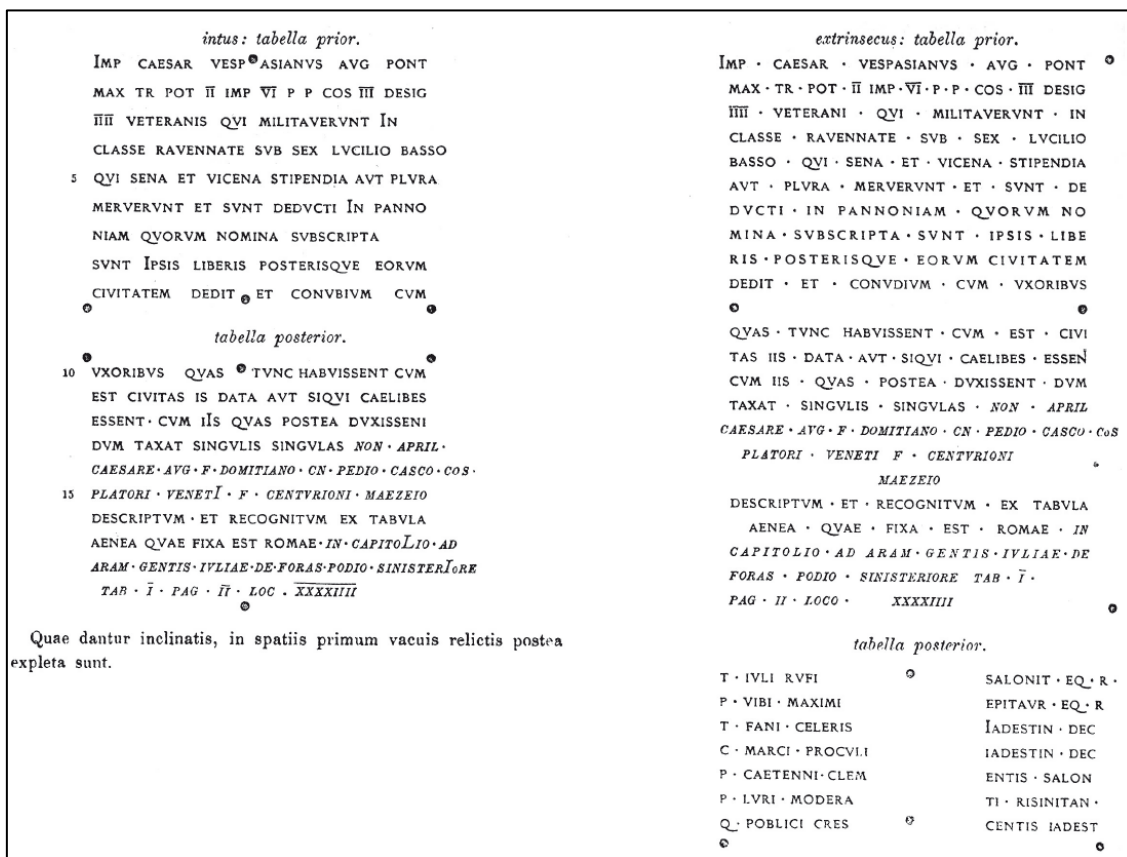
Nalazište: Solin (*Salona*)

Tekst diplome: *Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus) pont(ifex) / max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) III desig(natus) / IIII veteranis qui militaverunt in / classe Ravennate sub Sex(to) Lucilio Basso / qui sena et vicena stipendia aut plura / meruerunt et sunt deducti in Panno/niam quorum nomina subscripta / sunt ipsis liberis posterisque eorum / civitatem dedit et conubium cum // uxoribus quas tunc habuissent cum / est civitas i(i)s data aut si qui caelibes / essent cum iis quas postea duxissen<t=I> / dumtaxat singuli{s} singulas Non(is) April(ibus) / Caesare Aug(usti) f(ilio) Domitiano Cn(aeo) Pedio Casco co(n)s(ulibus) / Platori Veneti f(ilio) centurioni Maezeio / descriptum et recognitum ex tabula / aenea quae fixa est Romae in Capitolio ad / aram gentis Iuliae de foras podio sinisteriore / tab(ula) I pag(ina) II loc(o) XXXXIIII // Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus) pont(ifex) / max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) III desig(natus) / IIII veterani(s) qui militaverunt in / classe Ravennate sub Sex(to) Lucilio / Basso qui sena et vicena stipendia / aut plura meruerunt et sunt de/ducti in Pannoniam quorum no/mina subscripta sunt ipsis libe/ris posterisque eorum civitatem / dedit et conubium cum uxoribus / quas tunc habuissent cum / est civi/tas iis data aut si qui caelibes essent / cum iis quas postea duxissent dum/taxat singuli{s} singulas Non(is) April(ibus) / Caesare Aug(usti) f(ilio) Domitiano Cn(aeo) Pedio Casco co(n)s(ulibus) / Platori Veneti f(ilio) centurioni / Maezeio / descriptum et recognitum ex tabula / aenea quae fixa est Romae in / Capitolio ad aram gentis Iuliae de / foras podio sinisteriore tab(ula) I / pag(ina) II loc(o) XXXXIIII // T(iti) Iuli Rufi Salonit(ani) eq(uitis) R(omanis) / P(ubli) Vibi Maximi Epitaur(i) eq(uitis) R(omani) / T(iti) Fani Celeris Iadestin(i) dec(urionis) / C(ai) Marci Proculi Iadestin(i) dec(urionis) / P(ubli) Caetenni Clementis Salon(itani) / P(ubli) Luri Moderati Risinitan(i) / Q(uinti) Poblici Crescentis Iadest(ini)*

Sadržaj diplome: Plator, Venetov sin, Mezej, bio je centurion u službi Ravenatske mornarice. On i ostali veterani te mornarice dobili su građansko pravo od cara Vespazijana, kao i zemlju u Panoniji.

Datacija: Diploma se datira u vrijeme Vespazijanove vladavine, točnije u 71. god.

Objave: CIL XVI, 14; CIL III, p 850 (p 1959); ILS 1991; Patsch 1898, str. 359-361; Bojanovski 1988, str. 269-270, bilj. 19-20; Domić Kunić 1996, str. 108-109, br. 34; Mesihović 2011, str. 306-307, br. 2; Demicheli 2012b, str. 49-51.

Slika 106. Vojnička diploma centuriona Platora Mezeja, izvor: Demicheli 2012b, str. 50, sl. 1. (CIL III, str. 850).

104. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Marcela (sl. 107.)

Centurion: *Marcellus, centurio cohortis III. Alpinorum*

Nalazište: Solin (*Salona*), 1950. god.

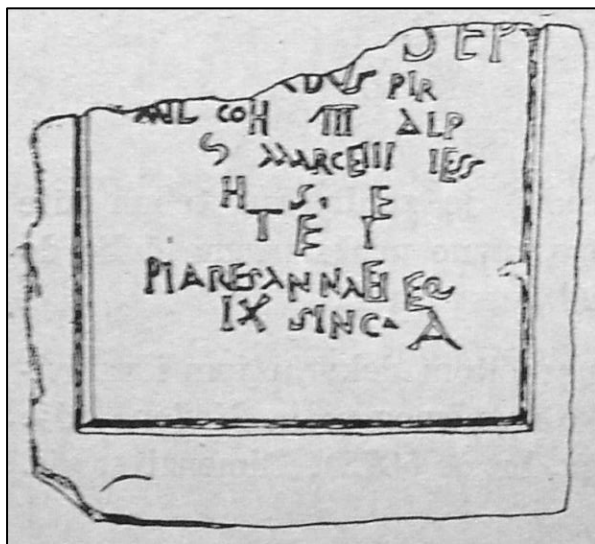
Dimenzije spomenika: vis. 0,22 m, šir. 0,225 m, deb. 0,09 m.

Natpis spomenika:] Sep(timius) / [---]dus Pir(ami?) / mil(es) coh(ortis) III Alp(inorum) / /(centuria) Marcelli Iess() / h(ic) s(itus) e(st) / t(estamento) f(ieri) i(ussit) / Plares Annaei eq(ues) ex sing(ularibus) A(ugusti)

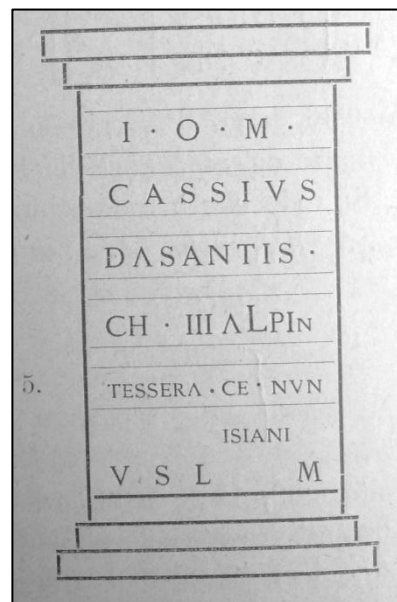
Prijevod natpisa:] Septimije [---]do Pirama(?), vojnik III. kohorte Alpinaca, iz centurije Marcela, Iess(?), ovdje je smješten, oporukom je naložio da se učini Plarent, Anejev sin, konjanik iz redova carskih singulara.

Datacija: Spomenik se datira od druge polovice 1. st. do kraja prve polovice 2. st.

Objave: ILJug II, 681; Rendić-Miočević 1952, str. 226, br. 35, sl 6; Alföldy 1987, str. 281, br. 14; Demicheli 2015, str. 72, bilj. 87; Matijević 2016, str. 219, br. 1; HD 034093.

Slika 107. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Marcela, izvor: Rendić-Miočević 1952, str. 226, br. 35, sl 6.

Slika 108. Votivni natpis vojnika sa spomenom centuriona Nunisijana, izvor: Bulić 1899, str. 88.

105. Votivni natpis vojnika sa spomenom centuriona Numisijana / Nunijsa Isijana (sl. 108.)

Centurion: *Numisianus / Nunnus Isianus, centurio cohortis III. Alpinorum*

Nalazište: Gornje Postinje kod Muća (*Andetrium*), 1899. god.

Dimenzije spomenika: vis. 0,34 m, šir. 0,16 m.

Natpis spomenika: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Cassius / Dasantis / c(o)h(ortis) III Alpin(orum) / tessera(rius) ce(nturia) Num(isiani) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Prijevod spomenika: Jupiteru Najboljem Najvećem, Kasije, Dasantov sin, teserarij III. kohorte Alpinaca, iz centurije Numisijana, zavjet je ispunio rado i zaslužno.

Datacija: Spomenik se datira od druge polovice 1. st. do kraja prve polovice 2. st.

Objave: CIL III, 14950; AE 1899, 158; Bulić 1899, str. 88-89; Zaninović 1967, str. 47; Alföldy 1987, str. 280, br. 5; Sinobad 2010, str. 193, br. 82; HD 008787.

106. Građevinski natpis na kamenom polustupu sa spomenom centuriona Pompeja

Centurion: *Pompeius, centurio*

Nalazište: Ivoševci (*Burnum*)

Natpis spomenika: */(Centuria) Pompei*

Prijevod natpisa: Pompejeva centurija

Datacija: Pošto je amfiteatar u Burnu izgrađen za vrijeme vladavine cara Vespazijana, i ovaj natpis bi se mogao datirati u to razdoblje.

Objave: AE 2009, 1033; Miletić, Glavičić 2007, str. 80-81; HD 067380.

107. Srebrni medaljon sa spomenom centuriona Prokula (sl. 109.)

Centurion: *Proculus, centurio*

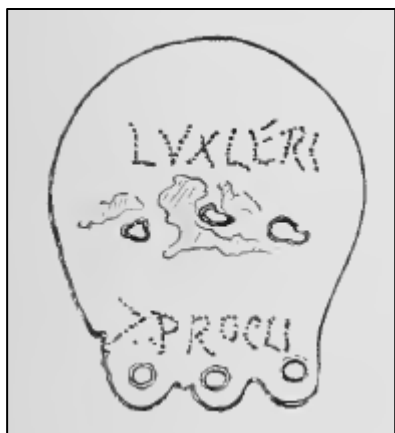
Nalazište: Starigrad (*Argyrunum*)

Natpis: *L(uci) Valeri / /(centuria) Proculi*

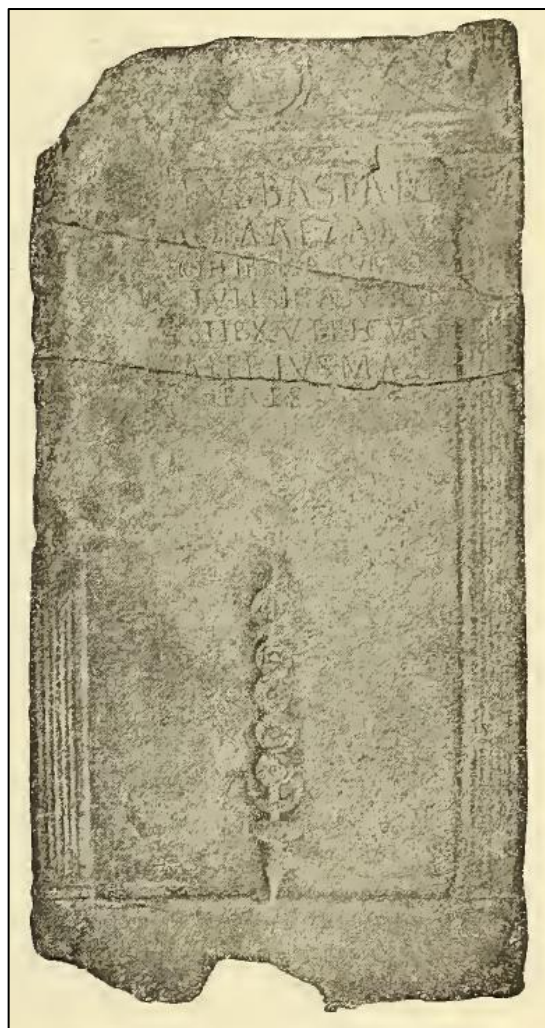
Prijevod natpisa: Lucija Valerija, centurija Prokula

Datacija: Medaljon se datira u 2. st.

Objave: ILJug III, 2896; Abramić, Colnago 1909, str. 104-106; sl. 75; sl. 76; HD 035677.

Slika 109. Srebrni medaljon sa spomenom centuriona Prokula, izvor: Abramić, Colnago 1909, str. 104-106; sl. 76.

Slika 110. Nadgrobni spomenik vojnika sa spomenom centuriona Restituta, izvor: Patsch 1912, str. 133-136, br. 2; fig. 61.

108. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Restituta (sl. 110.)

Centurion: *Restitutus, centurio cohortis I. Belgarum*

Nalazište: Hardomilje (*Bigeste*) (BiH)

Dimenzije spomenika: vis. 1,49 m, šir. 0,77 m, deb. 0,17 m.

Natpis spomenika: *[Das]sius Bastarni / [f(ilius) do]mo Maezaeus / [mile]s coh(ortis) I Belgarum /(centuria) / [Rest]ituti sig(nifer) annor(um) / [---] stip(endiorum) XV t(estamento) f(ieri) i(ussit) cura/[vit] Valerius Maxi/[min]us heres*

Prijevod natpisa: Dasije, sin Bastarna, porijeklom Mezej, vojnik I. kohorte Belga, iz centurije Restituta, služio kao signifer, živio je [---] godina, služio 15 godina. Oporukom je naložio da se to napravi, a za to se pobrinuo nasljednik Valerije Maksimin.

Datacija: Spomenik se datira u prvu polovicu 2. st.

Objave: ILJug III, 1927; Patsch 1910, str. 180; Patsch 1912, str. 133-136, br. 2, fig. 61; AE 1913, 0138; Alföldy 1987, str. 284, br. 19; Mesihović 2011, str. 309-310, br. 7; Marić 2016, str. 109-110; HD 027216.

109.Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Serv[---] (sl. 111.)

Centurion: *Serv[---], centurio*

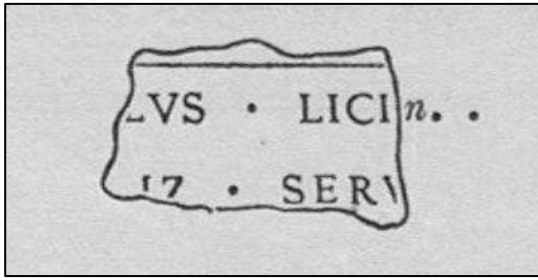
Nalazište: Solin (*Salona*), 1891. god.

Natpis spomenika: *-----]ius Lici[nianus?] / [---]i /(centuria) Serv[----- // -----] dulcis[sim---] / [---] XIII et [-----*

Prijevod natpisa: ---] Licinijan(?), iz centurije Serv[---], // -----] najdraži [---] 14. i [---]

Datacija: Spomenik se okvirno datira od druge polovice 2. do kraja 3. st.

Objave: CIL III, 12901 (p 2328,127); HD 063889.

Slika 111. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Serv[---], CIL III, 12901.

Slika 112. Građevinski natpis kohorte sa spomenom centuriona Tukijana, autor: Ortoľ Harl - http://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?bild=lu_23083 (26.6.2017.).

110. Građevinski natpis kohorte sa spomenom centuriona Tukijana (sl. 112.)

Centurion: *Tuccianus, centurio cohortis IIII.*

Nalazište: Zadar (*Iader*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,55 m, šir. 0,36 m, deb. 0,09 m

Natpis spomenika: *Coh(ortis) IIII / /(centuria) Tucciani*

Prijevod natpisa: (vlasništvo) kohorte IV. centurija Tukijana

Datacija: Natpis se datira u 1. ili 2. st.

Objave: EDCS-63400085; <http://lupa.at/23083> (20.9.2017.).

111. Nadgrobni natpis pretorijanca sa spomenom centuriona Valenta (sl. 113.)

Centurion: *Valens, centurio cohortis praetoriae*

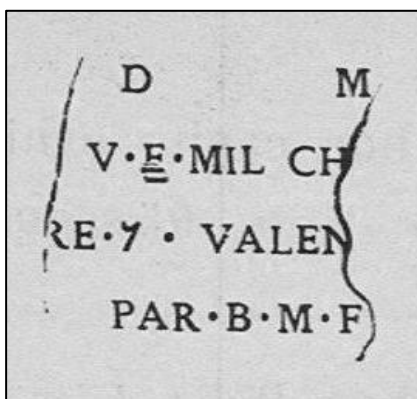
Nalazište: Danilo Gornje (*Rider*), 1884. god.

Natpis spomenika: *D(is) M(anibus) / [---] V(aleri?) f(ilius) mil(es) c(o)h[ortis] --- prae]/[to]r(ia)e /(centuria) Valen[tis] / par(entes) b(ene) m(erenti) f(ecerunt) [*

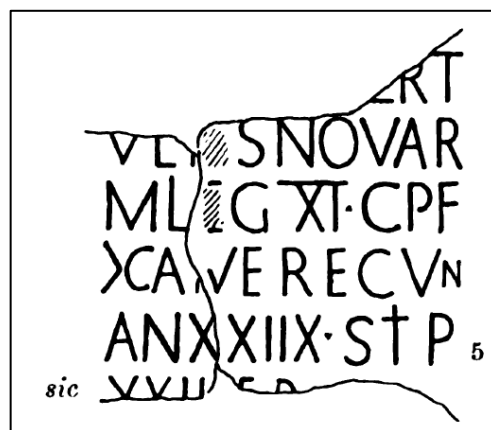
Prijevod natpisa: Bogovima Manima, [---] Valerije(?) sin, vojnik [---] pretorijanske kohorte, iz centurije Valenta, roditelji dobro zaslužni su učinili.

Datacija: Spomenik se datira u 3. st.

Objave: CIL III, 9870; HD 061858.

Slika 113. Nadgrobni natpis pretorijanca sa spomenom centuriona Valenta, CIL III, 09870.

Slika 114. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Gaja Verekunda, izvor: Patsch 1897, str. 196, sl. 33.

112. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Gaja Verekunda (sl. 114.)

Centurion: *Caius Verecundus, centurio legionis XI. C.p.f.*

Nalazište: Kapitul, Knin (*Burnum*), 1886. god.

Dimenzije spomenika: vis. 0,42 m, šir. 0,66 m, deb. 0,12 m.

Natpis spomenika: *[ERT/VLI[---]S Novar(ia) / mi[les] leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) / (centuria) Cai Verecun(di) / an(norum) XXIIIX stip(endiorum) / XXII[---]]*

Prijevod natpisa: Jertulije, iz grada *Novaria*, vojnik XI. legije *C.p.f.*, iz centurije Gaja Verekunda, živio je 28 godina, služio (?) godina

Datacija natpisa: Spomenik se datira poslije 42. godine.

Objave: CIL III, 9906 (p 1475) = 14321, 4; Patsch 1897, str. 195-196, br. 34, sl. 33; HD 058258.

113. Građevinski natpis kohorte sa spomenom centuriona [---]ipra (sl. 115.)

Centurion: [---]iprus, *centurio cohortis* [-]II

Nalazište: Zadar (*Iader*)

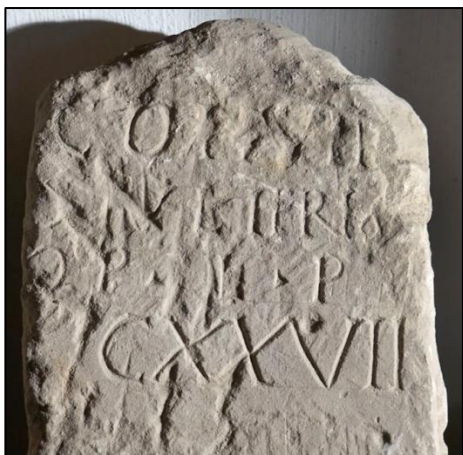
Dimenzije spomenika: vis. 0,46 m, šir. 0,24 m, deb. 0,16 m.

Natpis spomenika: *Coh(ortis) [-]II / [(centuria) [---]ipri / o(peris) p(edes) / CXXVII*

Prijevod natpisa: Djelo kohorte [---]ipra, u duljini od 127 stopa

Datacija: Natpis se datira u 1. ili 2. st.

Objave: EDCS-63400081; <http://lupa.at/23077> (20.9.2017.).

Slika 115. Građevinski natpis kohorte sa spomenom centuriona [---]ipra, autor: Frederike Harl -

http://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?bild=lu_2307 (26.6.2017.).

Slika 116. Nadgrobni natpis centuriona iz Vida, izvor:

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=E_DCS-31500392 (26.6.2017.).

114. Nadgrobni natpis centuriona iz Vida (sl. 116.)

Nalazište: Vid (*Narona*), 1877. god.

Dimenzije spomenika: vis. 0,73 m, šir. 0,86 m, deb. 0,8 m.

Natpis spomenika: *dom]o Arimin(o) / mil(es) leg(ionis) XIII donat(us) torq(uibus) / armil(lis) phal(eris) et [(centurio) coh(ortis) I / Camp(anorum) an(norum) LX*

t(estamento) f(ieri) i(ussit) Posidonius / et Prunicus lib(erti) posuer(unt) / et ali ne(mini) h(ic) s(itus) e(st)

Prijevod natpisa: iz Ariminija, vojnik XIII. legije, koji je dobio *torques*, *armillae* i *phalerae*, centurion I. kohorte *Campanorum*, živio je 60 godina. Oporukom je naložio da se napravi, a Posidonije i Prunik oslobođenici su postavili njemu i nikome drugome. Ovdje je pokopan.

Datacija: Spomenik se datira u prvu polovicu 1. st, vjerojatno u Augustovu vladavinu.²⁰³

Objave: CIL III, 8438; ILS, 2597; Alföldy 1987, str. 285, br. 4, s.v. 10. *Cohors I Campana*; Patsch 1996, str. 30; Glavaš 2015, str. 45; HD 060635.

115.Nadgrobni natpis centuriona iz Solina (sl. 117.)

Nalazište: Solin (*Salona*), 1886. god.

Dimenzije spomenika: vis. 0,30 m, šir. 0,32 m, deb. 0,06 m.

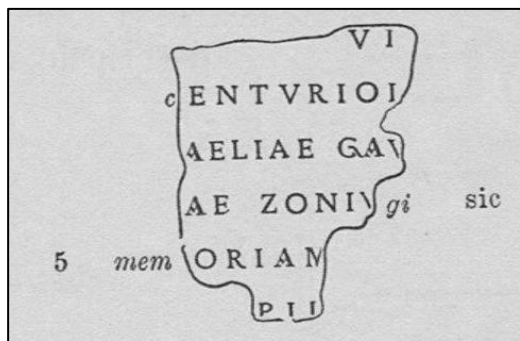
Natpis spomenika: *]cavius Us[---] / [---] centurio I[---] / [---] Aeliae Gau[dentiae(?) - --] / [---]ae(?) coniu[gi ---] / [--- mem]oriam [---] / [et] sib[i*

Prijevod natpisa:]kavije Us[---] centurion I[---][---], Eliji Gaudenciji(?)[---] supruzi [--] uspomenu [---] i sebi.

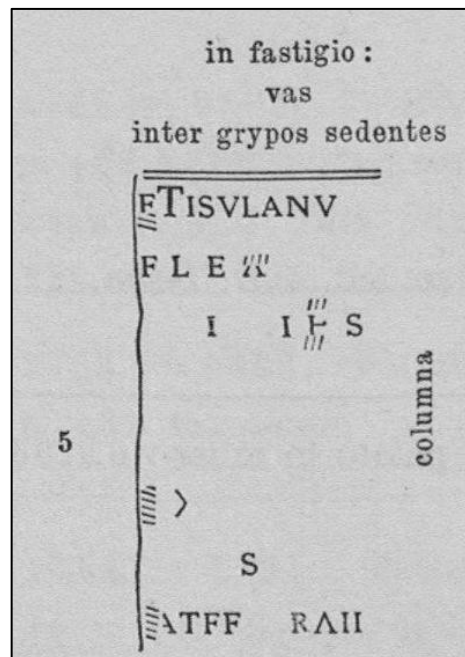
Datacija natpisa: Natpis se datira od početka 4. st.

Objave: CIL III, 9109 = 14694 = 12894; Gauthier, Marin, Prévot 2010, str. 1026-1028, br. 649; HD 061557.

²⁰³ I. Glavaš, *Vojno značenje cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji za principata*, doktorska disertacija, Zadar 2015, str 45.

Slika 117. Nadgrobni natpis centuriona iz Solina, CIL III, 12894.

Slika 118. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona iz Trilja, CIL III, 14937.

116. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona iz Trilja (sl. 118.)

Nalazište: Trilj (*Tilurium*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,87 m, šir. 0,39 m, deb. /

Natpis spomenika: [---]etsiulanu[s ---] / [---] f(ilius) Le[m(onia)] [---] / [---]I
[mi]<l=I>es / [-----] / [-----] / [---] |(centuria?) [---] / [---]S[---] / [--- fr]at<er=FF>
[f]ra<tri=II>

Prijevod natpisa: [---]eculijan, [---] sin, upisan u *tribus Lemonia*, [---] vojnik [---], iz centurije(?) [---][---] brat bratu.

Datacija: Spomenik se datira od 1. st. do kraja prve polovice 2. st.

Objave: CIL III, 14937; HD 058774.

117. Nadgrobni natpis centuriona iz Manastirina

Nalazište: Manastirine, Solin (*Salona*)

Dimenzije spomenika: vis. 0,31 m, šir. 0,16 m, deb. 0,11 m.

Natpis spomenika:] ERM[---] / [--- h]asta[tus(?) ---] / [--- l]eg(ionis) XIII
[G(eminae?)

Prijevod natpisa:] erm[---] hastat(?) [---] legije XIII *Gemina*

Datacija: Spomenik se datira u 2. st.

Objave: ILJug III, 2287; Betz 1938, str. 73, br. 244; HD 059862.

118. Votivni natpis centuriona iz Garduna (sl. 119.)

Nalazište: Gardun (*Tilurium*), 1997. god.

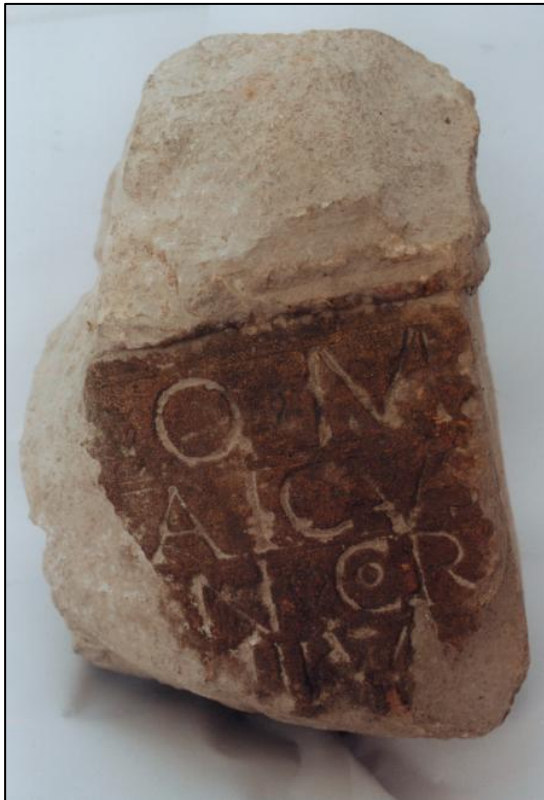
Dimenzije spomenika: vis. 0,35 m, šir. 0,225 m, deb. 0,20 m.

Natpis spomenika: [I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) / [---]aicus / [ce]n(turio) co(ho)r/[tis
V]III v[ol(untariorum)] / [

Prijevod natpisa: Jupiteru Najboljem Najvećem, [---]aik, centurion VIII.
Dobrovoljačke kohorte.

Datacija: Od sredine 2. st. do polovice 3. st.

Objave: Tončinić 2004, str. 147-157; AE 2004, 1104; Sinobad 2010, str. 190, br. 69;
AE 2010, 1216; HD 050511.

Slika 119. Votivni natpis centuriona iz Garduna, autor: Ante Kutleša, Tončinić 2004, str. 151, sl. 1.

Slika 120. Votivni natpis centuriona iz Dikovače kod Runovića, izvor: Patsch 1902, str. 94-95, br. 3, sl. 27.

119. Votivni natpis centuriona iz Dikovače kod Runovića (sl. 120.)

Nalazište: Dikovača kod Runovića (*Novae*), 1897. god.

Dimenzije spomenika: vis. 0,22 m, šir. 0,18 m, deb 0,05 m.

Natpis spomenika: *[I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et] ge[nio m(unicipii) N(ovensium) ---] / [---]ELVA[---] / [---]I(?)us |(centurio) [---] / [v(otum)] sol(vit)(?) [l(ibens) m(erito)]*

Prijevod natpisa: Jupiteru Najboljem Najvećem i geniju municipija *Novae* [---][---], [---]elva[---] [---]ije, centurion [---], zavjet je ispunio rado i zaslužno.

Datacija: Natpis se datira između 150. i. 300. god.

Objave: CIL III, 14635; Patsch 1902, str. 94-95, br. 3, sl. 27; HD 056687.

120. Natpis centuriona iz Garduna (sl. 121.)

Nalazište: Gardun (*Tilurium*), 1963. god.

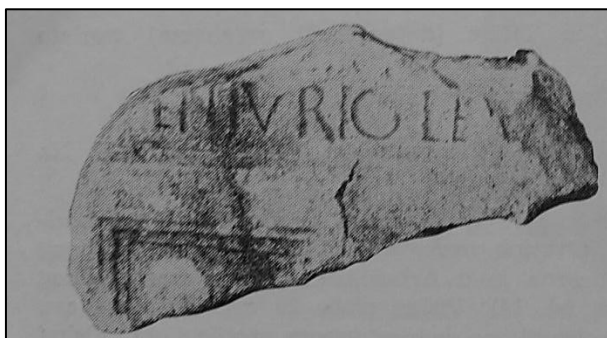
Dimenzije spomenika: vis. 0,25 m, šir, 0,57 m, deb. 0,2 m.

Natpis spomenika: *[c]enturio le[g(ionis)]*

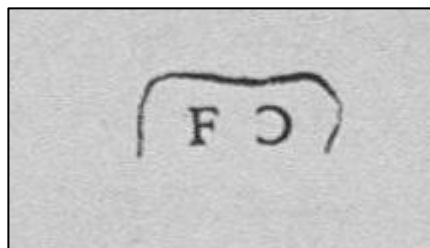
Prijevod natpisa: Centurion legije.

Datacija: Spomenik se datira u 1. st.

Objave: ILJug II, 733; Gabričević 1969, str. 236-237, br. 15, sl. 15; Fadić 1997, str. 112, br. 21; Tončinić 2012, str. 112, br. 87; HD 034182.

Slika 121. Natpis centuriona iz Garduna, izvor: Gabričević 1969, str. 236, br. 15, sl. 15.

Slika 122. Natpis centuriona(?) iz Ivoševaca CIL III, 15015.

121. Natpis centuriona(?) iz Ivoševaca (sl. 122.)

Nalazište: Ivoševci (*Burnum*)

Natpis spomenika: -----]F [(centurio?) [-----

Prijevod natpisa: -----]F centurion(?) [-----

Datacija natpisa: 1. - 300. god.

Objave: CIL III, 15015; HD 061398.

5. Rasprava

U katalogu spomenika centuriona koji su potvrđeni u rimskoj provinciji Dalmaciji obrađen je 121 spomenik na kojem je zabilježena oznaka centurionskog položaja. Tijekom obrade potvrđeno je 119 različitih centuriona koji su obavljali tu dužnost. Šest centuriona je potvrđeno na više spomenika: centurioni Kvint Ebucije Liberal (kat. br. 1, 2, 3 i 4), Publije Elije Amintijan (kat. br. 5 i 6), Lucije Artorije Kast (kat. br. 13 i 14), Publije Plocije (kat. br. 67 i 68), Aulo Rezije Maksim (kat. br. 2, 3 i 4) i Seksto/Gaj Titije Gemin (kat. br. 2 i 83). Isto tako, na šest spomenika zabilježen je slučaj da je spomenuto više od jednog centuriona u istom natpisu (kat. br. 2, 3, 4, 12, 28 i 73). Centurioni će u raspravi biti podijeljeni po vrsti službe, bila ona legijska ili u pomoćnim postrojbama, a zatim individualno po postrojbama u kojima su služili. Iduća će podjela donijeti namjenu spomenika u kojima su se obrađivani centurioni spominjali. Zatim slijedi analiza natpisa centuriona gdje će biti obrađena njihova imena, karijere, obitelji i službe nakon umirovljenja. Posljednja podjela spomenika bit će prema mjestu nalaza.

5.1. Podjela centuriona po vrsti službe

Od 121 obrađenog spomenika, njih 18 ne sadrži obilježje postrojbe u kojoj je navedeni centurion služio, nego samo potvrdu da je navedena osoba negdje služila kao centurion. Na ostala 103 spomenika zabilježena je vrsta službe centuriona.

5.1.1. Legijski centurioni

Između 103 obrađena spomenika na kojima je moguće utvrditi vrstu centurionske službe, zabilježen je 61 spomenik na kojem je potvrđen centurionski položaj u legiji. Na dva dodatna spomenika (kat. br. 57 i 63) pretpostavljena je služba u nekoj legiji iako ona nije spomenuta u natpisu. Uzevši u obzir i centurione s ta dva natpisa, 63 spomenika pripadala su legijskom centurionatu, a na ta 63 spomenika zabilježeno je 60 različitih legijskih centuriona.

Centurioni XI. legije

Najveći broj legijskih centuriona, njih 21, služio je u XI. legiji, koja je u natpisima zabilježena na više načina. Ti centurioni su i zabilježeni na 21 različitom spomeniku. Najviše centuriona služio je u XI. legiji *Claudia pia fidelis*. Potvrđeno je 14 centuriona koji su služili u XI. legiji kada je nosila taj naziv. Od tih 14 centuriona, dva centuriona, Aulo Rezije Maksim i Kvint Ebucije Liberal na spomeniku kat. br. 2. upisani su u XI. legiju *Claudia pia fidelis*, dok se na spomenicima kat. br. 1., 3. i 4. spominju samo kao centurioni XI. legije. Moguće je i da se radi samo o kopijama natpisa na kojima su ispušteni počasni nazivi XI. legije. Drugo ime XI. legije po brojnosti centuriona je ono bez počasnog naziva. Ako broju centuriona XI. legije dodamo centurione Aula Rezija Maksima i Kvinta Ebucija Liberala iz prethodne skupine, broj centuriona u XI. legiji bez počasnog naziva podiže se na 6 centuriona. Spomenik pod kat. br. 7. pripadao je centurionu Emiliju Viktoru, koji je služio u XI. legiji, ali ondje nije sačuvana počasna titula, premda je vjerojatno bila zapisana na spomeniku. Počasni spomenik centuriona Kvinta Pizenija Severina (kat. br. 66.) sadrži naziv XI. legije u kojem ona nosi samo počasni naziv *Claudia*. Centurion pod kat. br. 49, Marko Julije Paterno, služio je u više legija, među kojima je i XI. legija *C.p.f.*, a centurion Lucije Varije (kat. br. 91) mogući je centurion XI. legije *C.p.f.*, ali, budući da taj dio natpisa nije sačuvan, bit će uvršten kao centurion kohorte vigila, pošto je taj dio teksta natpisa ostao sačuvan.

Tablica 2. Prikaz centuriona XI. legije

Kat. br.	Ime centuriona	Ime legije	Služba	Vrsta spomenika
1,2,3,4	<i>Q. Aebutius Liberalis</i>	<i>Legio XI. C.p.f. / Legio XI.</i>	<i>hastatus posterior cohortis I. / centurio</i>	Međašni
2,3,4	<i>A. Resius Maximus</i>	<i>Legio XI. C.p.f. / Legio XI.</i>	<i>princeps posterior cohortis I.</i>	Međašni
7.	<i>Aemilius Victor</i>	<i>Legio XI. (C.p.f.)</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobni
11.	<i>Aquilius Fronto</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobni
25	<i>Caecilius Sabinus</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobni
28.	<i>Cicereius Ascanius</i>	<i>legio XI.</i>	<i>primipilaris</i>	Nadgrobni
28.	<i>Cicereius Laevus</i>	<i>legio XI.</i>	<i>primipilaris</i>	Nadgrobni
31.	<i>A. Claudius A.f.</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobni

	<i>Severus</i>			
35.	<i>Fabricius Verus</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobnni
45.	<i>Geminus Flavius</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobnni
49.	<i>M. Iulius M.f.</i> <i>Paternus</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobnni
50.	<i>Iulius Priscus</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobnni
51.	<i>Iulius Secundus</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobnni
59.	<i>M. Magius M.f.</i> <i>Opsequens</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Počasni?
66.	<i>Q. Pisenius Severinus</i>	<i>Legio XI.</i> <i>Claudia</i>	<i>centurio legionis</i>	Počasni
70.	<i>Pulpidius Silvester</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobnni
73.	<i>L. Salvius</i>	<i>Legio XI.</i>	<i>centurio legionis</i>	Međašni
73.	<i>M. Sueto</i>	<i>Legio XI.</i>	<i>centurio legionis</i>	Međašni
84.	<i>Titius Silvanus</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobnni
88.	<i>Valerius Postumus</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobnni
112.	<i>C. Verecundus</i>	<i>Legio XI. C.p.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobnni

Spomenici VII. legije

Najviše legijskih centuriona poslije XI. legije nalazio se u VII. legiji. I ovdje su centurioni Sedme legije prije i poslije Skribonijanove pobune svrstani u istu skupinu radi lakše obrade. Spomenicima VII. legije tako pripada 11 spomenika i 9 centuriona, kao i 3 spomenika na kojima su vjerojatno bili zabilježeni centurioni VII. legije. Od 9 centuriona koji su sigurno služili u VII. legiji, 5 ih je ondje služilo za vrijeme kada nije nosila počasni naziv *C.p.f.* (kat. br. 2, 83, 32, 34, 85 i 101). Četiri centuriona su služila u VII. legiji *C.p.f.* (kat. br. 61, 67, 68, 94 i 96), ali na jednom od spomenika (kat. br. 96.) počasni naziv glasi *Pia fidelis*, bez punog naziva. Na preostala dva natpisa (kat. br. 47 i 120), ponajviše zbog mjesta pronalaska se smatra da su pripadali VII. legiji. Na njima pismeni dokaz pripadnosti VII. legiji nije sačuvan. Centurion pod kat. br. 52, Seksto Julije Silvan vjerojatno je služio u VII. legiji, ali je upitno je li ondje imao položaj centuriona ili je obavljao neku drugu funkciju. Centurion Publije Plocije (kat. br. 67 i 68) zabilježen je na dva spomenika. Jedan je votivnog, a drugi nadgrobnog karaktera.

Centurioni Seksto i Gaj Titije Gemino su vjerojatno bili ista osoba, pošto se spomenici datiraju u isto razdoblje. Moguće je da se radi o grešci u prijepisu.²⁰⁴

Tablica 3. Prikaz centuriona VII. legije

Kat. br.	Ime centuriona	Ime legije	Služba	Vrsta spomenika
2., 83.	<i>S./C. Titius Geminus</i>	<i>Legio VII.</i>	<i>Princeps posterior / Centurio</i>	Međašni
32.	<i>M. Coelius</i>	<i>Legio VII.</i>	<i>Centurio</i>	Međašni
34.	<i>T. Elvius T.f. Salinator</i>	<i>Legio VII.</i>	<i>Centurio</i>	Nadgrobni
47.	<i>Iulius</i>	<i>Legio (VII.) C.p.f.</i>	<i>Centurio</i>	Votivni
52.	<i>S. Iulius L.f. Silvanus</i>	<i>Legio VII.(?) C.p.f.(?)</i>	<i>Centurio(?)</i>	Nadgrobni
61.	<i>C. Marius Maternus</i>	<i>Legio VII. C.p.f.</i>	<i>Centurio</i>	Međašni
67., 68.	<i>P. Plotius</i>	<i>Legio VII. C.p.f.</i>	<i>Centurio</i>	Votivni/Nadgrobni
85.	<i>Trinius</i>	<i>Legio VII.</i>	<i>Centurio</i>	Nadgrobni
94.	<i>C. Vibius C.f. Pudes</i>	<i>Legio VII. C.p.f.</i>	<i>Centurio</i>	Votivni
96.	<i>Agrippa</i>	<i>Legio VII. (C.)p.f.</i>	<i>Centurio</i>	Nadgrobni
101.	<i>[---] Laco</i>	<i>Legio VII.</i>	<i>Centurio</i>	Međašni
120.	/	<i>Legio VII.(?)</i>	<i>Centurio</i>	?

Spomenici centuriona iz ostalih legija

Uz dvije prethodno navedene rimske legije čiji su spomenici najbrojniji u Dalmaciji, još je najmanje 15 različitih legija potvrđeno po natpisima centuriona. U taj broj nisu ubrojeni centurioni koji su tijekom svoje karijere služili u više legija. Na dva spomenika zbog oštećenosti nije moguće saznati kojoj su točno legiji centurioni pripadali, ali poznat je dio imena legije (kat. br. 27 i 38). Sačuvano je 18 spomenika, a na njima zabilježeno 17 različitih centuriona.

²⁰⁴ Čače, 2003, str. 21.

Tablica 4. Spomenici centuriona ostalih legija

Kat. br.	Ime centuriona	Ime Legije	služba	Vrsta spomenika
5, 6.	<i>P. Aelius Amynthianus</i>	<i>Legio II. Traiana</i>	<i>centurio frumentarius</i>	Počasni
9.	<i>Appinius Quadratus</i>	<i>Legio IV. Macedonica</i>	<i>centurio veteranorum</i>	Nadgrobni
19.	<i>Aurelius Maximus</i>	<i>Legio II. Adiutrix</i>	<i>centurio</i>	Votivni
22.	<i>Aurelius Vitalis</i>	<i>Legio V. Macedonica</i>	<i>centurio</i>	Nadgrobni
20.	<i>Aurelius Salvianus</i>	<i>Legio XIII. Gemina</i>	<i>centurio</i>	Votivni
27.	<i>Q.(?) Castricius Q.f.</i>	<i>Legio X[II]? </i>	<i>primus pilus</i>	Nadgrobni(?)
42.	<i>Flavius Victor</i>	<i>Legio I. Adiutrix p.f.</i>	<i>centurio</i>	Počasni
38.	<i>Flavius M[---]</i>	<i>Legio X[---].</i>	<i>centurio</i>	Votivni
43.	<i>S. Frebranus T.f. Baculus</i>	<i>Legio XX.</i>	<i>hastatus prior</i>	Nadgrobni(?)
55.	<i>T. Laelius T.f. Severus</i>	<i>Legio III. Cyrenaica</i>	<i>centurio</i>	Nadgrobni(?)
69.	<i>L. Praecilius L.f. Clemens Iulianus</i>	<i>Legio V. Macedonica</i>	<i>primipilaris, praefectus castrorum legionis eiusdem</i>	Počasni
72.	<i>Q. Raecius Q.f. Rufus</i>	<i>Legio XII. Fulminata</i>	<i>primus pilus</i>	Nadgrobni
78.	<i>C. Stadius C.f. Celsus</i>	<i>Legio VII. Gemina</i>	<i>centurio</i>	Počasni
79.	<i>Sulpicius Calvio</i>	<i>Legio I. Minervae</i>	<i>centurio</i>	Votivni
80.	<i>Terentius Iulianus</i>	<i>Legio VIII. Augusta</i>	<i>centurio</i>	Nadgrobni
92.	<i>T. Varronius Maro</i>	<i>Legio III. Cyrenaica</i>	<i>centurio frumentarius</i>	Nadgrobni
117.	/	<i>Legio XIV. Gemina(?)</i>	<i>hastatus(?)</i>	Nadgrobni

Spomenici centuriona koji su služili u više legija

Karijera legijskih centuriona nije bila strogo usmjerena na jednu legiju. Tako su se centurioni koji su napredovali u karijeri nerijetko služili u više od jedne legije, pokušavajući na taj način stići do više pozicije unutar same legije, sve do položaja primipila. Od spomenika koji su obrađeni u ovom radu, na 4 spomenika legijskih centuriona sačuvan je dokaz o služenju u više legija (kat. br. 13, 14, 40 i 49). U kataloškim brojevima 13 i 14 spominje se isti centurion, Lucije Artorije Kast.

Tablica 5. Prikaz centuriona koji su služili u više legija tijekom svoje karijere

Kat. br.	Ime centuriona	Imena legija i služba unutar legije	Vrsta spomenika
13, 14	<i>L. Artorius Castus</i>	<i>centurio legionis III. Gallicae</i> <i>centurio legionis VI. Ferratae</i> <i>centurio legionis II. Adiutricis</i> <i>centurio legionis V. Macedonicae</i> <i>primus pilus legionis V. Macedonicae</i> <i>praefectus legionis VI. Victricis</i>	Nadgrobni
40.	<i>T. Flavius Pomponianus</i>	<i>centurio legionis II. Traianae Fortis</i> <i>centurio legionis IIII. Flaviae</i> <i>centurio legionis XII. Fulminatae</i> <i>centurio legionis XVI. Flaviae</i> <i>centurio legionis XIII. Geminae Martiae</i>	Nadgrobni
49.	<i>M. Iulius Paternus</i>	<i>miles legionis VI. Victricis</i> <i>centurio legionis VIII. Augustae</i> <i>centurio legionis XIII. Geminae Martiae</i> <i>Victricis</i> <i>centurio legionis XI. Claudiae Piaae Fidelis</i>	Nadgrobni

Spomenici bez poznatog imena legije centuriona

Sačuvano je ukupno 6 spomenika u kojima je zabilježen centurionski položaj u legiji ali nije poznato ime legije. Uz njih su dodana još dva natpisa za koje je moguće pretpostaviti da su centurioni spomenuti u njima služili u nekoj legiji iako to nije spomenuto u natpisu (kat. br. 57 i 63.)

Tablica 6. Prikaz centuriona bez poznatog imena legije

Kat. br.	Ime centuriona	Služba	Vrsta spomenika
26.	<i>Calpurnius [---].f. Maximus</i>	<i>praefectus cohortis I. Lucensium centurio legionis</i>	Nadgrobni
30.	<i>Claudius Vitalis</i>	<i>centurio legionis</i>	Natpis na legionarskoj kacigi
57.	<i>Q. Ligarius(?)</i>	<i>centurio legionis(?)</i>	Nadgrobni
63.	<i>C. Memmius C.f. Iulius</i>	<i>maiorarius optio primipilariorum subcommentariensis comentariensis praefectus cornicularius praetorio primipilaris</i>	Počasni
71.	<i>Quintius Germanus</i>	<i>primipilaris</i>	Nadgrobni
81.	<i>T. Titisenus Valentinus</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobni
89.	<i>Q. Valerius Q.f.</i>	<i>centurio legionis</i>	Nadgrobni(?)
95.	<i>Virius Martialis</i>	<i>centurio legionis</i>	Natpis na legionarskoj kacigi

5.1.2. Spomenici centuriona pomoćnih postrojbi

Centurioni rimskih pomoćnih postrojbi u Dalmaciji su zastupljeni s 34 spomenika, na kojima je 35 različitih centuriona. Najzastupljenija je VIII. kohorta *Voluntariorum civium Romanorum*, a slijede ju I. kohorta Belga te III. kohorta *Alpinorum*. Na nadgrobnom spomeniku kat. br. 12 zabilježena su dva centuriona VIII. kohorte *Voluntariorum*: Nonije Valent i Artan Marcel.

Spomenici VIII. kohorte *Voluntariorum civium Romanorum*

Osma kohorta je najzastupljenija kohorta s potvrđenim centurionima. Postoji 8 spomenika na kojima je ta kohorta zabilježena s pridjevom *Voluntariourum*. Na tri dodatna spomenika može se smatrati da su navedeni centurioni služili u Osmoj kohorti. Na prvom (kat. br. 16) nije zabilježen pridjev *Voluntariorum*, na drugom je vjerojatno

bio zapisan ali se nije sačuvao (kat. br. 8), dok na trećem kohorta nosi još jedan dodatni počasni naziv *Philippiana* (kat. br. 46).

Tablica 7. Centurioni VIII. kohorte *Voluntariorum civium Romanorum*

Kat. br.	Ime centuriona	Ime postrojbe	Vrsta spomenika
8.	<i>C. Alasinius C.f. Valentinus</i>	<i>Cohors VIII. (Voluntariorum)</i>	Nadgrobn
12.	<i>Artanus Marcellus</i>	<i>Cohors VIII. Voluntariorum</i>	Nadgrobn
12.	<i>Nonius Valens</i>	<i>Cohors VIII. Voluntariorum</i>	Nadgrobn
16.	<i>Atilius</i>	<i>Cohors VIII.</i>	Nadgrobn
33.	<i>T. Coninius Ursus</i>	<i>Cohors VIII. Voluntariorum</i>	Votivni
37.	<i>T. Flavius T.f. Lucilius</i>	<i>Cohors VIII. Voluntariorum</i>	Nadgrobn
46..	<i>M. Ippius L.f. Vitalis</i>	<i>Cohors VIII. Voluntariorum Philippianae</i>	Votivni
48.	<i>L. Iulius Maternus</i>	<i>Cohors VIII. Voluntariorum</i>	Votivni
53.	<i>Q. Iulius Verecundinius</i>	<i>Cohors VIII. Voluntariorum</i>	Nadgrobn
56.	<i>C. Lartidius Crispus</i>	<i>Cohors VIII. Voluntariorum</i>	Nadgrobn
74.	<i>Seius Severinus</i>	<i>Cohors VIII. Voluntariorum</i>	Međašni
118.	/	<i>Cohors VIII. Voluntariorum</i>	Votivni

Spomenici I. kohorte Belga

Prva kohorta Belga zastupljena je sa 6 spomenika centuriona. Njezino sjedište bilo je u kastelu *Bigeste*, koji se nalazio nedaleko od današnjeg Ljubuškog, a dio kohorte se vjerojatno nalazio i u Tiluriju.²⁰⁵ U kastelu *Bigeste* pronađena su 2 njezina spomenika (kat. br. 54 i 108).

Tablica 8. Centurioni I. kohorte Belga

Kat. br	Ime centuriona	Ime postrojbe	Vrsta spomenika
29.	<i>Claudius Maximus</i>	<i>Cohors I. Belgarum</i>	Votivni
54.	<i>C. Iulius Verecundus</i>	<i>Cohors I. Belgarum</i>	Nadgrobn
76.	<i>Q. Servilius Statianus</i>	<i>Cohors I. Belgarum</i>	Nadgrobn
77.	<i>Q. Silvius Speratus</i>	<i>Cohors I. Belgarum</i>	Votivni
93.	<i>Vi... Severus</i>	<i>Cohors I. Belgarum</i>	Nadgrobn

²⁰⁵ Matijević 2011, str. 184

108.	<i>Restitutus</i>	<i>Cohors I. Belgarum</i>	Nadgrobni
------	-------------------	---------------------------	-----------

Spomenici III. kohorte *Alpinorum*

Treća kohorta Alpinaca među centurionima je zastupljena s 4 spomenika. Uz njih su dodana i još dva spomenika (kat. br. 23 i 39), gdje je na prvom ispušten naziv *Alpinorum* gdje je on vjerojatno i bio napisan, dok se na drugom spomeniku uz standardni naziv dodaje i počasna titula *Antoninia*. III. kohorta Alpinaca boravila je u kastelu *Bigeste* do dolaska I. kohorte Belga, a zatim je njezino sjedište postao Andetrij.²⁰⁶ U Andetriju su pronađena 2 njezina spomenika (kat. br. 86 i 105).

Tablica 9. Centurioni III. kohorte *Alpinorum*

Kat. br.	Ime centuriona	Ime postrojbe	Vrsta spomenika
23.	<i>M. Avilius Nummius</i>	<i>Cohors III. (Alpinorum)</i>	Nadgrobni
39.	<i>T. Flavius Pompeius</i>	<i>Cohors III. Alpinorum Antoninae</i>	Votivni
86.	<i>M. Valerius Donicus</i>	<i>Cohors III. Alpinorum</i>	Nadgrobni
100.	<i>Iulianus</i>	<i>Cohors III. Alpinorum</i>	Nadgrobni
104.	<i>Marcellus</i>	<i>Cohors III. Alpinorum</i>	Nadgrobni
105.	<i>Nunisianus (Nunnius Isianus)</i>	<i>Cohors III. Alpinorum</i>	Votivni

Spomenici centuriona ostalih pomoćnih postrojbi

Nakon već navedenih pomoćnih postrojbi slijede I. kohorta *milliaria Delmatarum*, koja broji 5 centuriona (kat. br. 17, 58, 75, 82 i 87), nakon nje II. kohorta *milliaria Delmatarum* s 2 centuriona (kat. br. 15 i 44). Po jedan centurion dolazi iz Prve kohorte Liburna (kat. br. 65), Prve kohorte *Campanorum* (kat. br. 114.) te centurion Seksto Akvilije Sever (kat. br. 11), kojem nije sačuvano ime kohorte u kojoj je služio.

Tablica 10. Centurioni ostalih pomoćnih postrojbi

Kat. br.	Ime centuriona	Ime postrojbe	Vrsta spomenika
11.	<i>S. Aquillius Severus</i>	<i>Cohors V[---]</i>	Votivni
15.	<i>Asidonius Vitellianus</i>	<i>Cohors II. milliaria Delmatarum</i>	Nadgrobni

²⁰⁶ Matijević 2011, str. 184.

17.	<i>T. Aurelius Apollonius</i>	<i>Cohors I. milliaria Delmatarum</i>	Nadgrobn
44.	<i>C. Fresius Valentinus</i>	<i>Cohors II. milliaria Delmatarum</i>	Nadgrobn
58.	<i>M. Luccius Valens</i>	<i>Cohors I. milliaria Delmatarum</i>	Votivni
65.	<i>T. Octavius C.f. Macer</i>	<i>Cohors I. Liburnorum</i>	Votivni
75.	<i>C. Sergius Iulianus</i>	<i>Cohors I. milliaria Delmatarum</i>	Nadgrobn
82.	<i>L. Titius</i>	<i>Cohors (I.) milliaria Delmatarum</i>	Votivni
87.	<i>Valerius Menophilus</i>	<i>Cohors I. milliaria Delmatarum</i>	Votivni
97.	<i>Arthinus</i>	<i>Cohors? milliaria Delmatarum?</i>	Votivni
114.	/	<i>Cohors I. Campanorum</i>	Nadgrobn

5.1.3. Centurioni koji su služili u mornarici, pretorijanskoj gardi ili kao vigili

Među obrađenim centurionima tri su centuriona zabilježena kao centurioni pretorijanske garde (kat. br. 36, 60 i 111). Dva centuriona su bili centurioni u rimskoj mornarici, a jedan centurion je možda bio vigil. Upravo taj natpis Lucija Varija Ivan Matijević dovodi u pitanje kao centuriona vigila, on predlaže opciju u kojoj bi Lucije Varije bio centurion VI. kohorte *Voluntariorum civium Romanorum* te uz tu pretpostavku nadovezuje njegovo služenje u XI. legiji.²⁰⁷ Karijera Lucija Varija bi stoga napredovala na tri načina: ili je službu započeo kao centurion VI. kohorte *Voluntariorum* koji je postao centurion XI. legije, ili kao vojnik XI. legije koji je dobio promaknuće na centurionski položaj VI. kohorte *Voluntariorum*.²⁰⁸ Posljednja mogućnost je ta da je služio kao centurion vigila, koji je prešao u XI. legiju, iako bi po toj varijanti on morao biti centurion XI. legije. Centurion pod kat. br. 60, Gaj Marcije Gemelin, vjerojatno nije boravio u Dalmaciji, ali ga njegova veza s vojnikom koji je služio u njegovoj centuriji uvrštava u ovaj katalog kao centuriona VIII. pretorijanske kohorte.

Tablica 11. Centurioni sa službom u mornarici, pretorijanskoj gardi i kohorti vigila

Kat. br.	Ime centuriona	Služba i ime postrojbe	Vrsta spomenika
36.	<i>Firmius Tertullus</i>	<i>centurio cohortis VIII praetoriae</i>	Nadgrobn

²⁰⁷ I. Matijević, *O vojnoj karijeri centuriona Lucija Varija [---] po natpisu ILIug 2098 iz Salone*, *Tusculum* 10, br. 2, Solin 2017, str. 206-207.

²⁰⁸ Ibid., str. 207.

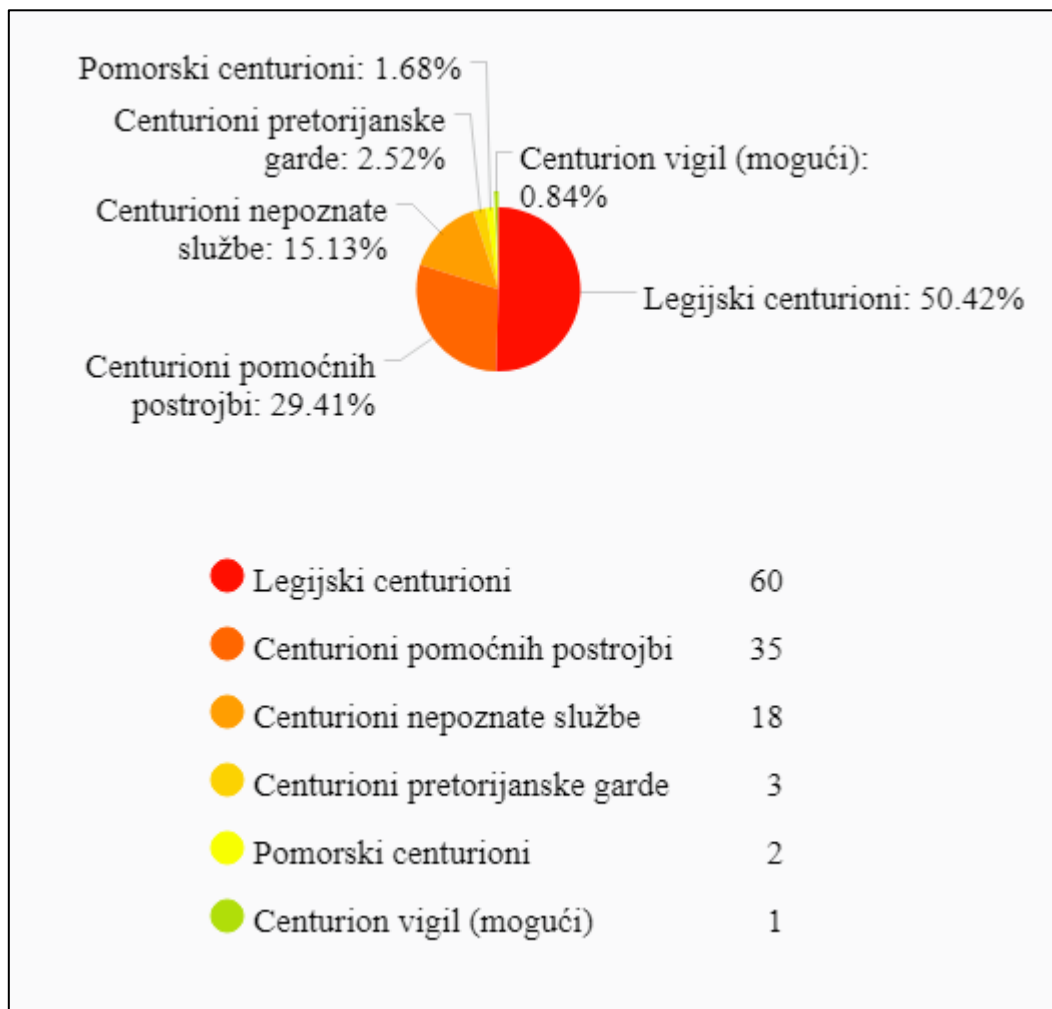
60.	<i>C. Marcius Gemellinus</i>	<i>centurio cohortis VIII praetoriae</i>	Nadgrobni
91.	<i>L. Varius L.f.</i>	<i>centurio cohortis VI. vigilum</i>	Nadgrobni
102.	<i>Liccaeus Vei filius</i>	<i>centurio de liburna Lucusta</i>	Nadgrobni
103.	<i>Plator Maezeius Veneti filius</i>	<i>centurio classis Ravenatis</i>	vojnička diploma
111.	<i>Valens</i>	<i>centurio cohortis praetoriae</i>	nadgrobni

5.1.4. Centurioni bez imena postrojbe u kojoj su služili

Tijekom obrade spomenika na 18 centurionskih natpisa nije nađena potvrda postrojbe u kojoj su služili, kao niti vrste centurionata. Oni su stoga stavljeni u posebnu kategoriju centuriona za koje se samo zna da su bili centurioni, ali ne i kakve vrste. Na dva građevinska natpisa (kat. br. 110 i 113) spomenute su kohorte, iako se to može odnositi i na kohorte unutar same legije.

Tablica 12. Centurioni bez imena postrojbe u kojoj su služili

Kat. br.	Ime centuriona	Služba	Vrsta spomenika
21.	<i>Aurelius Saturninus</i>	<i>centurio ex Castra Batavum</i>	Nadgrobni
18.	<i>Aurelius Iulianus</i>	<i>centurio</i>	Votivni
24.	<i>L. Baebidius Cassius</i>	<i>centurio</i>	Votivni
41.	<i>Flavius Verecundus</i>	<i>centurio</i>	Nadgrobni
62.	<i>Maximius Maximianus</i>	<i>centurio (cohors IIII)</i>	Votivni
64.	<i>Octavius F...</i>	<i>centurio</i>	Nadgrobni?
90.	<i>Valerius Valens</i>	<i>veteranus, ex centurione</i>	Votivni
98.	<i>Betuius</i>	<i>centurio</i>	Nadgrobni?
99.	<i>Clodius</i>	<i>centurio</i>	Građevinski
106.	<i>Pompeius</i>	<i>centurio</i>	Građevinski
107.	<i>Proclus</i>	<i>centurio</i>	Urežan na srebro
109.	<i>Serv...</i>	<i>centurio</i>	Nadgrobni
110.	<i>Tucciuanus</i>	<i>centurio (cohors IIII)</i>	Građevinski
113.	<i>...iprus</i>	<i>centurio (cohors [-]II)</i>	Građevinski
115.	<i>Icavius Us[---]</i>	<i>centurio</i>	Nadgrobni
121.	/	<i>centurio</i>	?
119.	/	<i>centurio</i>	Votivni
116.	<i>/[---].f.</i>	<i>centurio</i>	Nadgrobni

Slika 123. Odnos centuriona po vrsti postrojbi u kojima su služili

5.2. Podjela spomenika prema namjeni

Od 121 spomenika centuriona potvrđenih u Dalmaciji najveći broj, njih 60, nadgrobnog je karaktera. Sedam dodatnih spomenika ima nadgrobni karakter, ali sa sigurnošću se ne može odrediti jesu li oni zaista bili nadgrobni spomenici. Druga najveća skupina spomenika su votivni spomenici, kojih je zabilježeno 26. Slijede međašni spomenici kojih je zabilježeno 10, a zatim 7 spomenika počasnog karaktera. Od spomenika građevinskog tipa zabilježena su 4 spomenika, kao i jedan urezani natpis na srebrnom medaljonu (kat. br. 107). Potvrđena je jedna vojnička diploma (kat. br.

103.), a na dva spomenika nije bilo moguće utvrditi kakvog su tipa bili (kat. br. 120 i 121). S dvije kaciqe tipa Weisenau potvrđena su još dva centuriona (kat. br. 30 i 95).

Slika 124. Prikaz odnosa centurionskih spomenika po namjeni

5.2.1. Nadgrobni spomenici

Spomenici nadgrobnog karaktera najzastupljeniji su spomenici centuriona u rimskoj provinciji Dalmaciji. Kada se tim spomenicima pribroje mogući nadgrobni spomenici, oni čine 55,38% ukupnih obrađenih spomenika u ovom radu. Ako oduzmemo sedam mogućih nadgrobniqh spomenika (kat. br. 27, 43, 55, 64, 89, 98 i 117) ukupno je 60 spomenika kod kojih je zabilježena potpuna formula da bi se klasificirali kao nadgrobni spomenici. Najveći broj nadgrobniqh spomenika na kojima su zabilježeni centurioni nije

bio posvećen njima. Na 27 spomenika osobe koje podižu spomenik su vojnici, a centurioni se spominju samo kao vođe centurija u kojima su ti vojnici služili (kat. br. 7, 10, 12, 16, 25, 35, 36, 41, 45, 50, 51, 57, 60, 70, 80, 84, 85, 88, 93, 96, 100, 104, 108, 109, 111, 112 i 116). Zanimljivo je da 11 od 27 spomenika na kojim vojnici spominju svoju centuriju pripada vojnicima XI. legije, dok se, primjerice, VII. legija u tom obliku pojavljuje tek dva puta. Izgleda da je takav način natpisa bio specifičan vojnike XI. legije u Dalmaciji. Tek na 22 spomeniku centurioni su bili ti koji podižu spomenik ili je njima podignut spomenik (kat. br. 9, 13, 14, 17, 21, 23, 26, 28, 31, 37, 40, 44, 49, 52, 54, 72, 75, 86, 91, 92, 102, 114). Treća skupina nadgrobnih natpisa su oni u kojima centurioni komemoriraju umrlog člana obitelji (kat. br. 8, 15, 22, 34, 53, 76, 81 i 115) ili oslobođenika (kat. br. 56 i 67). Takvih spomenika zabilježeno je ukupno 10. Na jednom je spomeniku (kat. br. 71) zabilježena situacija u kojoj muž Flavije Valent svojoj umrloj supruzi Kvintiji komemorira natpis na sarkofagu, ali natpis spominje i da je njezin otac bio Kvintije German, koji je u neimenovanoj legiji služio kao primipilar.

5.2.2. Votivni spomenici

Spomenici i natpisi votivnog karaktera drugi su po zastupljenosti u katalogu centuriona. Ukupno je 26 spomenika te vrste. Božanstvo kojem se najčešće posvećivalo bio je *Iuppiter Optimus Maximus* sa sedam votivnih natpisa (kat. br. 29, 39, 46, 58, 79, 105 i 118). Uz Jupitera se pojavljuje i jedan natpis s Kapitolijskom trijadom (kat. br. 38) te više spomenika gdje se spominju Jupiter i lokalna božanstva, Geniji mjesta (kat. br. 20 i 48) ili Geniji mjesta municipija (kat. br. 19). Genij mjesta se pojavljuje još dva puta, jednom kao samostalno božanstvo na spomeniku Valerija Menofila (kat. br. 87) i jednom na spomeniku Tita Koninija Ursa, gdje se ime božanstva koje je bilo napisano prethodno nije sačuvalo (kat. br. 33). Posljednji spomenik na kojem se spominje Genij je spomenik nepoznatog centuriona na kojem se spominje *Genius municipii Novensium* (kat. br. 119), koji označava današnje naselje Runovići. Idući spomenici po brojnosti pripadaju votivnim natpisima Herkulu i Nimfama. Oba božanstva zastupljena su sa tri spomenika. Herkulu posvećuju centurioni: Seksto Akvilije Sever (kat. br. 11), Publije Plocije (kat. br. 68) i centurion Artin (kat. br. 97). Nimfama su spomenike postavili centurioni Lucije Bebidije Kasije (kat. br. 24), centurion Julije (kat. br. 47) i Kvint

Silvije Sperat (kat. br. 77). Od božanstava koja su spomenuta jednom: Aurelije Julijan posvećuje Apolonu (kat. br. 18), Maksimije Maksimijan Silvanu Čuvaru (kat. br. 62), Tit Oktavije Macer Janu Ocu (kat. br. 65), Lucije Titije Silvanu (kat. br. 82), a Valerije Valent Herkulu Augustu (kat. br. 90). Jedan spomenik (kat. br. 94) pripada centurionu Sedme legije *C.p.f.* Gaju Vibiju Pudetu, i, iako je nominalno votivnog karaktera, može ga se svrstati i kao nadgrobni spomenik, pošto je posveta tog spomenika bila namijenjena bogovima Manima²⁰⁹. Po vojnoj pripadnosti dvostruko više centuriona koji su za sobom ostavili votivne spomenike pripadalo je pomoćnim postrojbama. Njihovih spomenika sačuvano je 14, dok su legijski centurioni u Dalmaciji za sobom ostavili 7 votivnih spomenika. Na 5 votivnih spomenika nije moguće utvrditi pripadnost centuriona određenoj postrojbi.

5.2.3. Međašni spomenici

Među centurionima u Dalmaciji zabilježeno je 10 međašnih natpisa. Na devet natpisa spominju se legijski centurioni, i u tim natpisima zabilježene su administrativne radnje tijekom organizacije same provincije i podjele zemlje među narodima i zajednicama koji su obitavali na tom području prije dolaska Rimljana. Tek je jedan spomenik centuriona pomoćnih postrojbi i u njemu riječ nije o javnom razgraničenju između peregrinskih zajednica, nego između centuriona i druge osobe s kojom je navedeni centurion bio susjed (kat. br. 74). Dakle, međašni natpisi u Dalmaciji pokazuju ulogu centuriona u obavljanju poslova koji nisu bili strogo vojnog karaktera, a bili su dovoljno važni za unutarnju organizaciju provincije. Među tim centurionima bili su i centurioni koji su služili u Prvoj kohorti, hastati i principi. Tri centuriona se pojavljuju na više natpisa, a to su: Kvint Ebucije Liberal (kat. br. 1, 2 i 3) koji na prvom spomeniku navodi kao centurion Jedanaeste legije, a na iduća dva kao *hastatus posterior* Jedanaeste legije. Razlika između ta dva natpisa, inače identična po sadržaju je, što je na prvom (kat. br. 2), Kvint Ebucije upisan kao *hastatus posterior* XI. legije *C.p.f.*, dok je na drugom ta legija nema počasni naziv (kat. br. 3.). Postoji i mogućnost da je Kvint Ebucije Liberal napredovao u karijeri pošto se spomenik pod kat. br. 1 datira

²⁰⁹ Tončinić 2011, str. 161-162.

u razdoblje ranije od 42. godine. Druga dva natpisa mogu se datirati između 62. i 67. godine, po namjesništvu Aula Ducenija Gemina. Spomenik pod kat. br. 1 razgraničavao je Sidrine i Aserijate.

Na spomeniku kat. br. 2, uz navedenog Kvinta Ebucija Liberala, spominju se još dva centuriona Aulo Rezije Maksim, *princeps posterior* XI. legije *C.p.f.* te centurion Seksto Titije Gemin, *princeps posterior* VII. legije, bez počasnog naziva. Pošto se u ovom spomeniku obilježava obnavljanje granice između Nedita i Korinjana, ovaj se spomenik može dovesti u vezu sa spomenikom (kat. br. 83) na kojem Gaj Titije Gemin, također centurion VII. legije, u vrijeme namjesništva Publija Kornelija Dolabele, razgraničuje Aserijate i Korinjane. Čaće smatra da su Seksto i Gaj Titije Gemin ista osoba, te da se samo dogodila greška tijekom bilježenja naknadnog natpisa o reviziji granice u vrijeme namjesništva Aula Ducena Gemina te je Gaj tada postao Seksto.²¹⁰ Spomenik kat. br. 3 je vjerojatno bila kopija dogovora iz kat. br. 2, pošto je tekst spomenika identičan prethodnom.²¹¹ Isti centurioni, K. Ebucije Liberal i A. Rezije Maksim, spominju se i na spomeniku kat. br. 4, gdje se natpis bavi naknadnom revizijom granice među Neditima i Korinjanima.²¹²

Za vrijeme Skribonijanovog namjesništva u Dalmaciji, do 41. godine, datira se međašni natpis (kat. br. 32) sa spomenom centuriona Manija Celija. On je bio centurion Sedme legije i namjesnik mu je dodijelio ulogu suca u sporu između Sapuata i Lamatina(?), da povuče granicu i postavi međaše.

Međašni natpis (kat. br. 101) nastao za vrijeme namjesništva Lucija Voluzija Saturnina i vladavine cara Kaligule spominje centuriona Lakona, koji je služio u VII. legiji. On je postavljen za suca u sporazumu između Nedita i naroda čije se ime nije sačuvalo. U isti vremenski period smješten je i spomenik (kat. br. 73), na kojem se spominju dva centuriona XI. legije, Lucije Salvije i Marko Sveton, koji su postali suci u sporu dvije nepoznate peregrinske zajednice.

Posljednji međašni spomenik legijskih centuriona (kat. br. 61), razgraničuje Nerastine i Pituntine, a kao namjesnik se spominje Pizon. Pošto vrijeme njegova

²¹⁰ Čaće 2003, str. 21.

²¹¹ J. J. Wilkes, *Boundary stones in Roman Dalmatia*, Arheološki vestnik 25, Ljubljana 1974, str. 261.

²¹² Colnago, Keil 2008, str. 141.

namjesništva nije točno poznato, Domagoj Tončinić ga na temelju djela Wilkesa i Betza smješta prije 50. god.²¹³ Centurion zadužen za obnovu međaša zvao se Gaj Marije Materno, a služio je u VII. legiji *C.p.f.*

Spomenik kat. br. 74 spominje centuriona VIII. kohorte *Voluntariorum*, Seja Severina, koji je, najvjerojatnije u 3. st.²¹⁴, uz tok rijeke ustanovio svoju granicu s Bebidijem Ticijanom.

5.2.4. Počasni spomenici

Spomenici počasnog karaktera zastupljeni su sa 7 centurionskih natpisa. Sam karakter počasnih natpisa je obilježavanje nekog djela bitnog za zajednicu, kao i veličanja individualnog djelovanja na istu. Upravo su takvi spomenici i centurionski natpisi ove skupine.

Spomenici kat. br. 5 i 6 su dva natpisa s gotovo identičnim tekstom u kojem se za vrijeme vladavine Marka Aurelija, između 169. i 170. godine obnavljaju salonitanske zidine. Radove su obavljale veksilacije legija II. *Pia* i III. *Concordia*, a radovima je upravljao centurion frumentarij Publije Elije Amintijan iz II. legije *Traiana*. Zajedno su obnovili 200 stopa zidina.

Počasni spomenici iz područja oko Ljubuškog (ant. *Bigeste*) u dva navrata obilježavaju obnovu naronitanskog hrama Oca Libera i Libere. Prvi spomenik (kat. br. 66) spominje centuriona Kvinta Plizenija Severina, centuriona XI. legije *Claudia*, koji je oštećeni hram obnovio dodatnim trijemovima, te se datira u drugu polovicu 1. st. do kraja 2. st. Drugi spomenik se datira u 173. god. (kat. br. 42) te u njemu brigom centuriona Flavija Viktora iz I. legije *Adiutrix pia fidelis* Prva kohorta Belga obnavlja oštećeni stari hram.

Iduća 3 spomenika (kat. br. 63, 69 i 78) spominju važne osobe koje su se svojom vojnom službom i djelima za svoju koloniju istaknula te su tako dobili svoj počasni

²¹³ Tončinić 2011, str. 122-123, br. 98.

²¹⁴ Morris 2016, str. 55, br. 3.6.

spomenik. Prvi je takav spomenik Gaju Juliju Memiju Majorarijanu (kat. br. 63), kojemu kolonija Skodrana podiže spomenik zbog njegove vojne karijere u pretorijanskoj gardi, a zatim kao primipila. On je bio patron kolonije Skodrana.

Drugi spomenik (kat. br. 69) pronađen je u Solinu. Spominje Lucija Precilija Klementa Julijana, koji je bio primipilar i prefekt logora V. legije *Macedonica*. Spomenik je najvjerojatnije zaslužio svojim zaslugama u Saloni, gdje je bio vrhovni svećenik i patron kolonije Salonitanaca.²¹⁵ Spomenik kat. br. 78 spominje Gaja Stacija Celza, koji je odlikovan od strane cara Trajana za zasluge u Dačkom ratu. On je na svom spomeniku „*testamento poni iussit et epulo dedicavit*“, oporukom naložio da se podigne i posveti gozba, što ne ukazuje na to da je spomenik bio nadgrobnoeg karaktera, iako je i mogao biti. Stoga je taj spomenik svrstan kao spomenik počasnog karaktera.

Posljednji spomenik koji može biti počasnog karaktera pronađen je u Zadru i pripada centurionu Marku Magiju Opsekventu (kat. br. 59).

5.2.5. Građevinski natpisi centuriona

Građevinski natpisi su zastupljeni s 4 centurionska spomena (kat. br. 99, 106, 110 i 113). Tri su pronađena u Zadru, i na njima su zabilježeni centurioni Klodije (kat. br. 99), Tukijan (kat. br. 110) i [---]prus (kat. br. 113.) Samo Tukijanova centurija je pobliže definirana obilježjem *Cohors IIII.*, dok na ostalim spomenicima nema oznaka pripadnosti centurije nekoj postrojbi. Četvrti spomenik (kat. br. 106) pronađen je na polustupu koji je nekada stajao u amfiteatru u Burnu. Na polustupu je urezano da je centurija koja je vjerojatno sudjelovala u gradnji pripadala centurionu Pompeju.²¹⁶ Više informacija o postrojbi nije navedeno.

²¹⁵ Demicheli 2016b, str. 50-51.

²¹⁶ Miletić, Glavičić 2007, str. 80-81.

5.2.6. Ostali natpisi centuriona

Uz sve navedene spomenike sačuvani su i spomeni centuriona s rimskih legionarskih kaciga tipa Weisenau (kat. br. 30 i 95). Obje su pronađene u Burnu. Prva (kat. br. 30) pripadala je vojniku koji je služio u centuriji Klaudija Vitalija, a druga (kat. br. 95), vojniku iz centurije Virija Marcijala.

Dokumentiran je i jedan srebrni medaljon na kojem je urezana centurija Prokula (kat. br. 107).

Važan nalaz je diploma centuriona koji je služio u Ravenatskoj mornarici, a zvao se Plator Mezej, sin Veneta (kat. br. 103). Diploma je izdana 71. godine, za vrijeme vladavine cara Vespazijana. Plator je službom u mornarici zaradio građansko pravo i dobio posjed u Panoniji.²¹⁷

Na posljednja dva spomenika (kat. br. 120 i 121) nije moguće saznati informacije o centurionu, ni o tipu spomenika. Na njima je sačuvana samo titula centuriona bez ikakvih dodatnih naznaka o namjeni spomenika ni identitetu centuriona.

5.3. Analiza natpisa centuriona

U ovom poglavlju bit će epigrafski analizirani natpisi centuriona Dalmacije. Analiza će se započeti s dijelovima imena centuriona; predimenom, gentilicijem i kognomenom, zatim će biti obrađena filijacija centuriona te njihove *tribus* i *domus* ako su navedene. Nakon toga će biti opisana služba centuriona, obrađene godine života i službe u slučaju da ih je centurion naveo te epigrafski dokazi o obiteljima centuriona u Dalmaciji.

5.3.1. Praenomen

Među 119 različitih centuriona potvrđenih u rimskoj provinciji Dalmaciji, njih 52 u natpisima ima zabilježen svoj *praenomen*. Najzastupljeniji centurionski *praenomen* je *Caius*, s 12 centuriona (kat. br. 8, 44, 54, 56, 60, 61, 63, 75, 78, 83, 94 i 112). Među

²¹⁷ Demicheli 2012b, str. 48-50.

njima pod kataloškim brojem 83, je i Gaj Titije Gemin, koji se u natpisu pod kataloškim brojem 2 navodi kao Seksto Titije Gemin. Pošto ga je Čače pod imenom Seksto naveo kao pogrešku u kasnijem pisanju spomenika²¹⁸, i ovdje će ostati samo kao Gaj. Drugo najbrojnije ime centuriona je *Titus* koje je zabilježeno kod 10 centuriona (kat. br. 17, 33, 34, 37, 39, 40, 55, 65, 81 i 92). Ime *Quintus* zabilježeno je kod devet centuriona (kat. br. 1, 2, 3, 4, 53, 66, 72, 76, 77, 89). Na dva spomenika spominju se centurioni čije je ime moglo biti *Quintus*. Centurion Kastricije (kat. br. 27), čiji je otac bio *Quintus*, i Kvint Ligarije (kat. br. 57), čiji je spomenik oštećen te se od sačuvanog dijela spomenika pretpostavlja da je njegovo ime bilo *Quintus*. Slijedi ime *Marcus*, koje nosi 7 centuriona (kat. br. 23, 46, 49, 58, 59, 73, i 86), nakon njih *Lucius* sa 6 predstavnika (kat. br. 13, 14, 24, 48, 69, 73, 82 i 91). Po dva centuriona nose imena *Publius* (kat. br. 5, 6, 67, 68) i *Sextus* (kat. br. 11 i 52). Po jedan centurion nosi ime *Aulus* (kat. br. 2, 3 i 4), *Manius* (kat. br. 32) i *Salvius* (kat. br. 43).

5.3.2. *Nomen gentile*

Među centurionima u rimskoj provinciji Dalmaciji zabilježeno je 66 različitih gentilicija. Kao literatura za uspostavljanje mogućeg porijekla centuriona preko gentilicija najviše mi je poslužila knjiga Geze Alföldyja *Die Personennamen in der romischen provinz Dalmatia*. Najzastupljeniji gentilicij među centurionima je carski gentilicij *Iulius*, koji ima 8 svojih članova, slijede ga, također carski gentiliciji *Aurelius* i *Flavius*, koji imaju po 6 pripadnika, dok je necarski gentilicij *Valerius* zastupljen s 5 centuriona. Na kat. br. 105 nalazi se centurion čiji je kognomen vjerojatno bio Numisijan, kojeg Geza Alföldy u drugoj interpretaciji navodi kao gentilicij i kognomen Nunije Izijan, što bi moglo dodati još jedan gentilicij ovom popisu.²¹⁹

Aebutius je gentilicij koji potječe iz sjeverne Italije. Centurion Kvint Ebucije Liberal sa spomenika kat. br. 1, 2, 3 i 4, koji je služio kao *hastatus posterior* u XI. legiji *C.p.f.* Alföldy navodi da dalmatinski Ebuciji dolaze iz sjeverne Italije.²²⁰

²¹⁸ Čače 2003, str. 21.

²¹⁹ Alföldy 1969, str. 103, s.v. *Nunnius*; ibid., str. 223, s.v. *Isianus*.

²²⁰ Ibid., str. 54, s.v. *Aebutius*.

Aelius je carski gentilicij koji se najviše proširio poslije vladavine Hadrijana i Antonina Pija. Najveći broj Elija nalazio se u dunavskim provincijama Carstva. U Dalmaciji je gentilicij raširen pošto su u to vrijeme u Dalmaciji vojnici dobivali posjede. Najviše Elija u Dalmaciji ima u Saloni, jugoistočnoj Dalmaciji te u unutrašnjosti oko Hadrijanovih municipija.²²¹ Potvrđen je jedan *Aelius* među centurionima. Zvao se Publije Elije Amintijan (kat. br. 5 i 6), a služio je kao centurion frumentarij II. legije *Traiana* u izgradnji salonitanskih bedema za vrijeme vladavine Marka Aurelija 169. god.

Aemilius je gentilicij raširen diljem carstva. Najviše Emilija potvrđeno je u Panoniji i Istoku. U Dalmaciji su *Aemilii* najvećim dijelom bili Italici, dok je u Liburniji potvrđeno i domaće stanovništvo s tim gentilicijem. U Saloni su najčešće vojnici iz Podunavlja, a u kasnijem principatu populacija iz istočnih provincija carstva.²²² Jedini *Aemilius* među centurionima je Emilije Viktor(?) (kat. br. 7), koji je vjerojatno služio kao cenurion u XI. legiji *C.p.f.* Natpis je pronađen u Burnu, a datira se u 1. st.

Alasinius je gentilicij koji je najvjerojatnije lokalnog porijekla, pošto su jedina dva natpisa s tim gentilicijem dosada pronađena u Dalmaciji, i to na području oko Salone i Klisa.²²³ Jednako ga navodi i Alföldy, kao lokalni gentilicij bez italskih predstavnika.²²⁴ Centurion predstavnik tog gentilicija je Gaj Alazinije Valentin (kat. br. 8), koji je služio u VIII. kohorti *Voluntariorum*, a njegov se spomenik datira u 2. st.²²⁵

Appinius je gentilno ime iz vremena ranog principata. Centurion tog gentilicija je Apinije Kvadrat (kat. br. 9), za kojeg se navodi da je upisan u *tribus Pollia*, te da je iz grada *Faventia*, koji se nalazio na sjeveru Italije. Služio je kao centurion veterana (*centurio veteranorum*) u IV. legiji *Macedonica*, a sam spomenik se datira do 70. god.

Aquilius ili *Aquillius* je gentilicij široko rasprostranjen u Italiji. U Dalmaciji su njegovi predstavnici iz Flanone najčešće domicilno stanovništvo, dok su ostali najčešće Italici.²²⁶ U katalogu centuriona spominje se centurion Akvilije Fronton (kat. br. 10). Bio je centurion XI. legije *C.p.f.* a spomenik mu je pronađen u Ivoševcima. Po

²²¹ Alföldy 1969, str. 43, s.v. *Aelius*.

²²² Ibid., str. 55, s.v. *Aemilius*.

²²³ Demicheli 2016a, str. 109-114.

²²⁴ Alföldy 1969, str. 56, s.v. *Alasinius*.

²²⁵ Demicheli 2016a, str. 114.

²²⁶ Alföldy 1969, str. 61, s.v. *Aquilius*.

kognomenu on je etnički vjerojatno bio Italik. Drugi centurion je Sekst Akvilije Sever (kat. br. 11), centurion kohorte kojoj se u potpunosti nije sačuvalo ime. Za vojne zasluge u Dačkom ratu, car Trajan ga je nagradio, a za sebe još navodi da je bio dekurion Flanone i Salone, što ga vjerojatno označava kao lokalnog stanovnika. Natpis se datira u početak 2. st.

Artanus je gentilicij koji je na spomenicima potvrđen u Rimu, pa su i spomenici u Dalmaciji vjerojatno italičkih vojnika.²²⁷ Pod kat. br. 12 na natpisu legionara spominje se centurion Artan Marcel, iz VIII. kohorte *Voluntariorum*.

Artorius je gentilno ime rašireno u Italiji, Africi i južnoj Galiji. U Dalmaciji su *Artorii* vjerojatno imali posjede, pa se razvila odvojena loza koja je svoje posjede imala oko Epetija.²²⁸ U vrijeme kasnog principata ondje je zabilježen centurion *Lucius Artorius Castus* (kat. br. 13 i 14), koji je sebi ondje dao sagraditi mauzolej. Spomenik se datira u drugu polovinu 2. st.

Asidonius je gentilicij karakterističan za afričke provincije. Alföldy spominje nalaz iz Salone (CIL III 2112, 2113) koji je pripadao Asidoniju Agatopu.²²⁹ Centurion Asidonije Vitelijan (kat. br. 15) bio je centurion II. kohorte *milliaria Delmatarum* na prijelazu iz 2. u 3. st. i svojoj je supruzi podigao spomenik u Pljevlji. Ona je uz ime *Raonia Autumna* imala i naziv *Scardonitana*, što može upućivati na to da je ona bila dio domicilnog stanovništva, dok za Asidonija to nije sigurno.

Atilius je kao gentilicij često zastupljen širom Carstva. U Dalmaciji su *Atilii* redovito Italici, a njihovi natpisi se pojavljuju i u ranom i u kasnom principatu.²³⁰ U katalogu se spominje samo gentilicij centuriona Atilija (kat. br. 16), koji je bio centurion vojnika VIII. kohorte Publija Atekija Viruna. Spomenik se datira u drugu polovicu 1. st.

Aurelius je carsko, veoma rašireno gentilno ime, što je posljedica *Constitutio Antoniniana*, kojom je car Karakala svakom slobodnom stanovniku Rimskog carstva dao puna građanska prava. Velik broj ljudi dobio je to gentilno ime i prethodno, za

²²⁷ Ibid., str. 62, s.v. *Artanus*.

²²⁸ Alföldy 1969, str 62, s.v. *Artorius*.

²²⁹ Ibid., str. 62, s.v. *Asidonius*.

²³⁰ Ibid., str. 63, s.v. *Atilius*.

vrijeme vladavine Marka Aurelija i Komoda.²³¹ U Dalmaciji domaće stanovništvo često nosi taj gentilicij, a najmanje ih ima u Liburniji. Najčešći *praenomen* tog gentilicija je *Titus*. Došljaci s tim gentilicijem su najčešće s Istoka, Dunavskih provincija ili iz Dakije.²³² U Dalmaciji 6 centuriona nosi ovaj gentilicij. Prvi je Tit Aurelije Apolonije (kat. br. 17), centurion I. kohorte *milliaria Delmatarum*. Natpis je pronađen u Saloni, a datira se u kraj 2. i 3. st. Drugi centurion je Aurelije Julijan (kat. br. 18), čija služba nije zabilježena, spomenik je iz Šuice (*Delminium*) a datira se u početak 3. st. Treći natpis je onaj centuriona Aurelija Maksima (kat. br. 19) iz Josipdola, koji je služio kao centurion II. legije *Adiutrix*. Datira se u vrijeme vladavine Dioklecijana. Idući centurion je Aurelije Salvijan (kat. br. 20), služio je u XIII. legiji *Gemina*, a votivni spomenik u Munjavi posvetio u drugoj polovici 3. st. Peti centurion gentilnog imena *Aurelius* je Aurelije Saturnin (kat. br. 21). Njegov natpis potječe sa sarkofaga iz Salone, a datira se u početak 3. st. Posljednji centurion je Aurelije Vitalije (kat. br. 22), centurion V. legije *Macedonica*, koji u krajem 2. ili u 3. st. daje izraditi sarkofag Celiji Kalpurniji. Svi natpisi se datiraju u vrijeme kasnijeg principata (kasno 2. i 3. st.), pa to dodatno ukazuje na veći broj Aurelija nakon cara Marka Aurelija, a posebno nakon cara Karakale.

Avilius je široko rasprostranjeno gentilno ime diljem carstva.²³³ Centurion u Dalmaciji s tim gentilicijem je Marko Avilije Numije (kat. br. 23), centurion III. kohorte *Alpinorum*. On je u Vidu ostavio svoj nadgrobni spomenik koji se datira od druge polovice 2. st. do početka 3. st.

Baebidius (ili *Bebidius*) je gentilicij raširen u Italiji, pogotovo u gradovima *Carsioli*, *Sentinum*, *Iguvium*, *Forum Sempronii* i u Rimu. Alföldy još navodi da dalmatinski predstavnici ove obitelji vuku podrijetlo iz navedenih gradova.²³⁴ Centurion *Lucius Baebidius Cassius* (kat. br. 24) ostavio je votivni spomenik Nimfama na području današnjeg Splita. Po njegovom kognomenu moguće je potječe i iz keltskih provincija.²³⁵

²³¹ Alföldy 1969, str. 46-47, s.v. *Aurelius*.

²³² Ibid., str. 47, s.v. *Aurelius*.

²³³ Ibid., str. 64, s.v. *Avilius*.

²³⁴ Ibid., str. 65, s.v. *Baebidius*.

²³⁵ Ibid., str. 172, s.v. *Cassius*.

Betuius je gentilicij pod kojim se javlja centurion na kat. br. 98. To je ujedno i jedina informacija koja se iz natpisa može izvući. Spomenik je pronađen pokraj Kistanja. Taj gentilicij zabilježen je na spomenicima u Italiji.²³⁶

Caecilius je široko rasprostranjen gentilicij po čitavom Carstvu. U Dalmaciji su većinom Italici, dok Alföldy navodi da su u Rideru domicilno stanovništvo.²³⁷ Jedini je potvrđeni centurion XI. legije *C.p.f.*, Cecilije Sabin (kat. br. 25), koji je naveden na nadgrobnom natpisu legionara koji je bio iz grada *Placentia* u Italiji.

Calpurnius je čest i raširen gentilicij koji se u Dalmaciji najviše proširio u Liburniji, vjerojatno zahvaljujući senatorskoj obitelji *Calpurnii Pisones*, koja je u Liburniji imala posjede.²³⁸ U srednjoj su Dalmaciji Kalpurniji najčešće Italici. Centurionski predstavnik tog gentilicija je vitez i centurion Kalpurnije Maksim (kat. br. 26), čiji je nadgrobni spomenik pronađen u Splitu, a datira se u drugu polovicu 1. st. Kalpurnije Maksim je služio kao centurion u I. kohorti *Lucensium*, a bio je upisan u *tribus Tromentina*.

Castricius je često gentilno ime u Italiji i zapadnim provincijama Carstva.²³⁹ Centurion iz provincije Dalmacije s tim gentilicijem je Kvint(?) Kastricije (kat. br. 27), primipil X[II] legije. Njegov je nadgrobni natpis pronađen u Zadru, a zbog zasluga i ugleda koji je kao vitez (moguće poslije primipilske službe) Kvint Kastricije stekao, dobio je svoj spomenik u vrijeme cara Tiberija.

Cicereius je gentilno ime prošireno u Rimu, ali u gradovima Kapui i Salernu.²⁴⁰ U Dalmaciji među centurionima susrećemo dva centuriona: Cicereja Askanija i Cicereja Leva (kat. br. 28). Oni su služili kao primipili u XI. legiji, koja nema počasni naziv, pa se stoga mogu i datirati prije Skribonijanova ustanka. Pošto se u natpisu prije primipila spominje izvjesni Lucije Cicerej, koji je upisan u *tribus Aniensis*, te dolazi iz grada Ariminija, možemo zaključiti da su i dva navedena centuriona bili Italici.

Claudius je carski gentilicij i najveći broj rimskih građana s tim gentilnim imenom svoja je prava dobio za vrijeme careva Klaudija i Nerona. Najviše osoba s tim

²³⁶ Među spomenicima pronađenim u Italiji vezanim uz taj gentilicij nalaze se: CIL V, 3313, CIL VI, 33517, CIL IX, 00040, CIL IX, 05169. <http://www.manfredclaus.de/> (20.7.2017)

²³⁷ Alföldy 1969, str. 68, s.v. *Caecilius*.

²³⁸ Ibid., str. 70, s.v. *Calpurnius*.

²³⁹ Ibid., str. 74, s.v. *Castricius*.

²⁴⁰ Ibid., str. 75, s.v. *Cicereius*.

gentilicijem pronalazi se u dunavskim i galsko-germanskim provincijama.²⁴¹ U Dalmaciji broj ljudi s tim gentilicijem nije velik, najzastupljeniji su u Liburniji i Sjevernoistočnoj Dalmaciji. Ako se radi o strancima, to su najčešće carski oslobođenici te stanovništvo keltskih i maloazijskih područja.²⁴² Postoje tri centuriona s tim gentilicijem. Prvi je centurion Klaudije Maksim (kat. br. 29), iz I. kohorte Belga. Postavio je zavjetni natpis Jupiteru u Promoni, a datacija se okvirno stavlja od 1. do 3. st. Drugi centurion s istim gentilicijem je Klaudije Vitalije (kat. br. 30), koji je služio u nepoznatoj legiji, a kaciga legionara koji je služio u toj centuriji je nađena u Burnu. Datira se u drugu polovinu 1. st. Treći centurion je Klaudije(?) Celer (kat. br. 31) čiji je gentilicij rekonstruiran na temelju fragmentiranog natpisa. Također je pronađen u Burnu te pripada centurionu XI. legije *C.p.f.*, a datira se od 42. do 69. god. Klaudije Celer bio je upisan u *tribus Tromentina*, a bio je iz grada Verone.

Clodius je rasprostranjen gentilicij koji u ranom principatu u Dalmaciji nose Italici i oslobođenici, dok se u kasnijim razdobljima pojavljuju i stanovnici iz drugih provincija, najčešće s istoka.²⁴³ Jedini predstavnik je centurion kojem je od informacija zabilježen samo gentilicij *Clodius* (kat. br. 99).

Coelius je rašireno gentilno ime koje u Dalmaciji za vrijeme ranog principata najčešće nose Italici. U Saloni su pripadnici tog imena često oslobođenici senatora Publija Celijskog Balbina.²⁴⁴ Centurion tog gentilnog imena je Manije Celijski (kat. br. 32), pripadnik VII. legije, koji se spominje na međašnom natpisu iz vremena vladavine cara Kaligule, a pronađen je u Vagnju (BiH).

Coninius (ili *Cominius*) je gentilicij domicilnog stanovništva sjeverne Italije. Stanovnici Liburnije s tim gentilicijem najčešće i potječu sa sjevera Italije, a u ostatku Dalmacije su također Italici.²⁴⁵ U Dalmaciji jedini centurion s tim gentilnim imenom je Tit Koninije Urso, koji je služio u VIII. kohorti *Voluntariorum*. U Halapiću je postavio votivni natpis.

²⁴¹ Alföldy 1969, str. 37, s.v. *Claudius*.

²⁴² Ibid., str. 37, s.v. *Claudius*

²⁴³ Ibid., str. 76, s.v. *Clodius*.

²⁴⁴ Ibid., str. 76, s.v. *Coelius*.

²⁴⁵ Ibid., str. 77, s.v. *Coninius*.

(*H*)*Elvius* je jako rašireno gentilno ime s najviše pripadnika u sjevernoj Italiji i južnoj Galiji. U Liburniji su njihovi pripadnici najčešće sa sjevera Italije.²⁴⁶ Centurion s tim gentilicijem Tit Elvije Salinator (kat. br. 34), centurion VII. legije, koji je svom ocu u Jaderu postavio nadgrobni spomenik. Njegov otac bio je upisan u *tribus Scaptia*.

Fabricius je gentilno ime prošireno u Italiji i zapadnim provincijama. U Dalmaciji su *Fabricii* Italici.²⁴⁷ Pod kat. br. 35 nalazi se centurion Fabricije Ver. Služio je u XI. legiji *C.p.f.*, a stela legionara koji je služio u njegovoj centuriji pronađena je u Burnu. Datira se između 42. i 69. godine.

Firmius je posvuda rašireno gentilno ime, iako u Dalmaciji i nije često.²⁴⁸ Nosi ga centurion Firmije Tertul (kat. br. 36) koji je služio u VIII. pretorijanskoj kohorti. Spomenik je pronađen u okolini Korinija, a spominje pretorijanca Aula Saufeja. Firmije Tertul nije služio u Dalmaciji, ali njegov vojnik je donio informacije o Firmijevom centurionatu u Rimu.

Flavius je carsko gentilno ime koje se znatno proširilo tijekom vladavine careva Flavijevske dinastije. Najveći broj predstavnika tog gentilicija zabilježen je u Dunavskim provincijama carstva i u Africi. U Dalmaciji si *Flavii* domicilno stanovništvo koje je dobilo građanska prava. U Liburniji je mali broj Flavija, ponajviše zbog toga jer su njezini stanovnici ranije dobili građanska prava, pa su zabilježeni najčešće kao doseljenici iz Salone.²⁴⁹ Zabilježeno je 6 centuriona s tim gentilicijem s područja Dalmacije. To su: Tit Flavije Lucilije (kat. br. 37), centurion VIII. kohorte *Voluntariorum*, Flavije M[---] (kat. br. 38), centurion legije X[---], Tit Flavije Pompej (kat. br. 39), centurion III. kohorte *Alpinorum Antoniniana*, Tit Flavije Pomponijan (kat. br. 40), centurion više legija, Flavije Verekund (kat. br. 41), centurion nepoznate postrojbe i Flavije Viktor (kat. br. 42), centurion I. legije *Adiutrix*. Svi se spomenici datiraju poslije vladavine Flavijevske dinastije.

Frebranus je rijetko zabilježen gentilicij po ukopima. Smatra se da je italiskog porijekla.²⁵⁰ Pod kat. br. 43 u Burnu je pronađen natpis centuriona Salvija Frebrana

²⁴⁶ Alföldy 1969, str. 89, s.v. (*H*)*Elvius*.

²⁴⁷ Ibid., str. 84, s.v. *Fabricius*.

²⁴⁸ Ibid., str. 85, s.v. *Firmius*.

²⁴⁹ Ibid., str. 38-41, s.v. *Flavius*.

²⁵⁰ Ibid., str. 86, s.v. *Frebranus*.

Bakula, koji je služio kao *hastatus prior* u XX. legiji, a bio je upisan u *tribus Quirina*. Ovaj natpis je nešto raniji i datira se u vrijeme Augustovih intervencija u Dalmaciji prije 9. god. po. Kr.

Fresius je rijedak gentilicij koji možda ima sličnosti s gentilicijem *Feresius*, koji je italiskog porijekla.²⁵¹ Centurion s tim gentilicijem je Gaj Frezije Valentin (kat. br. 44), koji je služio u II. kohorti *milliaria Delmatarum*. Njegov spomenik pronađen je pokraj Stoca u Bosni i Hercegovini, a datira se u drugu polovicu 2. st.

Geminus je posvuda rašireno gentilno ime. Alföldy navodi da je centurion iz Burna, Geminije Flav (kat. br. 45), po kognomenu porijeklom iz zapadnog dijela Carstva.²⁵² On je služio u XI. legiji *C.p.f.*

Ippius je u obliku *Hippius* gentilno ime južne Italije. U obliku *Ippius*, drugdje je potvrđeno samo u Kapui.²⁵³ Centurion Marko Ipije Vitalije (kat. br. 46), iz Garduna, služio je u VIII. kohorti *Voluntariourum Philippianae*. Upisan je u *tribus Stellatina*, a dolazi iz grada Beneventa na jugu Italije. Po imenima konzula datira se točno u 245. god.

Iulius je carski gentilicij, najrašireniji poslije gentilicija Aurelija. Tijekom vladavine Julijevaca velik je broj stanovništva zaradio taj gentilicij. *Iulii* u Dalmaciji, najviše u Liburniji, dobili su taj gentilicij i većinom su bili pripadnici domicilnog stanovništva koje je sačuvalo stari identitet u obliku kognomena.²⁵⁴ Zabilježeno je 8 centuriona s tim gentilicijem. To su: centurion [---] Julije [---] (kat. br. 47), centurion VII. legije *C.p.f.*, čiji je spomenik nađen u Andetriju, Lucije Julije Materno (kat. br. 48), centurion VIII. kohorte *Voluntariorum*, iz Jezdine u Srbiji, Marko Julije Paterno (kat. br. 49), centurion legije VIII. *Augusta*, XIII. *Gemina Martia* i XI. *C.p.f.* iz Salone, Julije Prisk (kat. br. 50), centurion XI. legije *C.p.f.* iz Ivoševaca, Julije Sekund (kat. br. 51), centurion XI. legije *C.p.f.* iz Kistanja, Sekst Julije Silvan (kat. br. 52), centurion čiji je spomenik pronađen u Čitluku kod Sinja, Kvint Julije Verekundinije(?) (kat. br. 53), centurion VIII.

²⁵¹ Alföldy 1969, str. 85-86, s.v. *Fresius*.

²⁵² Ibid., str. 88, s.v. *Geminus*.

²⁵³ Ibid., str. 90, s.v. *Ippius*.

²⁵⁴ Ibid., str. 31-36 s.v. *Iulius*.

kohorte *Voluntariorum* iz Proboja pokraj Ljubuškog i centurion Gaj Julije Verekund (kat. br. 54), centurion I. kohorte Belga, iz Hardomilja kod Ljubuškog.

Laelius je gentilno ime prošireno diljem carstva. U Dalmaciji su jedino u Liburniji možda domicilno stanovništvo, a u ostatku provincije najčešće su Italici.²⁵⁵ Jedini centurion s tim gentilicijem je Tit Lelije Sever (kat. br. 55), centurion III. legije *Cyrenaica*, čiji je spomenik pronađen u Saloni, a datira se na prijelaz iz 1. u 2. st.

Lartidius je čest italički gentilicij koji je u Dalmaciji potvrđen samo jednim natpisom iz Epidaura, onim centuriona Gaja Lartidija Krispa (kat. br. 56). Alföldy ga svrstava kao Italika.²⁵⁶ Gaj Lartidije Krispo služio je u VIII. kohorti *Voluntariorum* vjerojatno tijekom 1. st.

Ligarius se kao gentilno ime pojavljuje na nalazima u Italiji, a postoje i nalazi iz Prokonzularne Afrike te iz Hispanije.²⁵⁷ Centurion zabilježen u Dalmaciji možda nosi ime Kvint Ligarije (kat. br. 57), pošto njegovo ime nije u cijelosti sačuvano. Služio je kao legijski centurion, a ime legije se nije sačuvalo. Spomenik je pronađen u Burnu.

Luccius je gentilicij potvrđen u Rimu te ponegdje u zapadnim provincijama i Balkanskom poluotoku.²⁵⁸ U Dalmaciji ga nosi centurion Marko Lukije Valent (kat. br. 58), koji je svoju centurijsku službu obavljao u I. kohorti *milliaria Delmatarum*. Njegov spomenik pronađen je u Skelanima, a datira se u drugu polovicu 2. st do kraja 3. st.

Magius je gentilno ime često na sjeveru Italije, kao i u zapadnim provincijama Carstva. U Dalmaciji je najzastupljenije u Jaderu i Liburniji, gdje su stanovnici podrijetlom sa sjevera Italije.²⁵⁹ Jedini *Magius* centurion je Marko Magije Opsekvent (kat. br. 59) čiji je natpis pronađen u Zadru. Marko Magije Opsekvent je služio u XI. legiji *C.p.f.* vjerojatno u vrijeme dok je ona još boravila u Dalmaciji.

²⁵⁵ Alföldy 1969, str. 91, s.v. *Laelius*.

²⁵⁶ Ibid., str. 92, s.v. *Lartidius*.

²⁵⁷ U Italiji navedeni gentilicij ima predstavnike na sljedećim spomenicima (CIL XV, 8306, CIL XI, 142), zatim Rimu (CIL VI, 4597, CIL VI, 21364, CIL VI, 21365, CIL VI, 38551), u Prokonzularnoj Africi (CIL VIII, 390, CIL VIII, 12421), a u Hispaniji (EDCS-14700115). Izvor: <http://www.manfredclaus.de/> (20.7. 2017.)

²⁵⁸ Ferjančić, Babić 2009, str.248.

²⁵⁹ Alföldy 1969, str. 96, s.v. *Magius*.

Marcus je proširen gentilicij koji najviše svojih predstavnika ima na jugu Italije. Taj je gentilicij čest i u panonskim provincijama, kao i na istoku Carstva. U vrijeme ranog principata u Dalmaciji su većinom Italici, dok se u kasnijem principatu pojavljuju potomci starijih obitelji, novodoseljeni Italici, domicilno stanovništvo i stanovništvo s Istoka.²⁶⁰ Gaj Marcije Gemelin (kat. br. 60) bio je centurion VIII. kohorte pretorije, a natpis pretorijanca na kojem se spominje pronađen je u Trsatu. Datira se na prijelaz s 1. na 2. st. Pošto je Gaj Marcije Gemelin bio centurion pretorijanske garde, a spomenut je na samo na natpisu vojnika, on vjerojatno nije boravio u Dalmaciji, ali nalazom spomenika smješten je ovdje.

Marius je čest i proširen gentilicij širom Carstva. U Dalmaciji su *Marii* većinom Italici i oslobođenici.²⁶¹ Centurion Gaj Marije Materno (kat. br. 61) služio je u VII. legiji *C.p.f.* Spominje se na međašnom natpisu u vrijeme vladavine cara Klaudija. Natpis je pronađen u Poljicima.

Maximius je, po nalazima potvrđenim u bazi podataka Clauss/Slaby gentilno ime prošireno u Narbonskoj Galiji te ostalim keltskim provincijama.²⁶² U Dalmaciji ga nosi centurion III. kohorte Maksimije Maksimijan (kat. br. 62). Votivni spomenik bogu Silvanu se datira u sredinu 3. st.

Memmius je raširen gentilicij koji se u natpisima nekada pojavljuje i kao *Memnius*. Ukopi pod drugom varijantom pronađeni su u Africi, a postoje i ukopi iz Salone.²⁶³ U Skadru je pronađen natpis primipila Gaja Memija Julija, koji je tijekom svoje karijere u Rimu služio i kao primipil. Njegov počasni natpis postavljen je u Skodri, čije je kolonije Gaj Memije Julije bio patron. Natpis se datira u drugu polovicu 3. st.

Nonius je često gentilno ime čiji su predstavnici najčešće Italici. U Dalmaciji su *Nonii* najčešće upravo iz Italije.²⁶⁴ Centurion Nonije Valent (kat. br. 12) služio je u VIII. kohorti *Voluntariorum*, a na natpisu vojnika kohorte spomenut je s centurionom Artanom Marcelom. Spomenik je pronađen u Vitini (BiH), a datira se na kraj 1. ili 2. st.

²⁶⁰ Alföldy 1969, str. 97, s.v. *Marcus*.

²⁶¹ Ibid., str. 98, s.v. *Marius*

²⁶² Izvor: <http://www.manfredclauss.de/> (31.7.2017.).

²⁶³ Alföldy 1969, str. 99, s.v. *Memmius*.

²⁶⁴ Ibid., str. 103, s.v. *Nonius*.

Octavius je jako proširen gentilicij širom Rimskog carstva. Najviše Oktavija potvrđeno je na sjeveru Italije. U Liburniji su *Octavii* možda domicilno stanovništvo, dok su u ostatku Dalmacije Italici, a u kasnijem principatu i orijentalci.²⁶⁵ U Dalmaciji su potvrđena dva centuriona s tim gentilicijem, oba s prostora Liburnije, točnije Nadina pokraj Benkovca (*Nedinum*). Prvi centurion je Oktavije F[---] (kat. br. 64), koji je služio u postrojbi čije se ime nije sačuvalo. Drugi predstavnik gentilicija je Tit Oktavije Makro (kat. br. 65), centurion I. kohorte Liburna.

Pisenius je gentilno ime specifično za Italiju, i to za gradove Pisinij i Sentin. U Dalmaciji jedini pripadnik tog gentilnog imena, centurion Kvint Pisenije Severin (kat. br. 66), je Italik.²⁶⁶ Služio je u XI. legiji *Claudia*, a njegov počasni natpis pronađen je u Humcu (BiH). Datira ga se poslije 42. god.

Plotius je jako čest gentilicij u Italiji i Hispaniji, a nalazi ga se i u Africi. U Dalmaciji potvrđeni *Plotii* su Italici.²⁶⁷ Sačuvana su dva spomenika, za koje se pretpostavlja da pripadaju istom centurionu, Publiju Plociju (kat. br. 67 i 68). Prvi pripada oslobođeniku navedenog centuriona, dok je drugi votivni spomenik koji je postavio sam Publije Plocije. On je bio centurion VII. legije *C.p.f.* Spomenici su postavljeni u okolini današnjih Trogira i Solina, a datiraju se poslije 42. god.

Praecilius je gentilno ime rašireno na prostoru današnje Italije, kao i u zapadnim provincijama Carstva. Alföldy donosi informaciju da su u Saloni *Praecilii* pripadnici italske obitelji.²⁶⁸ Vjerojatni pripadnik te obitelji je centurion Lucije Precilije Klement Julijan (kat. br. 69), primipil V. legije *Macedonica*. Uz službu primipila, navodi se kao patron kolonije Salone. Po konzulima se točno datira u 41. god.

Pulpidius, poznato i u varijanti *Pulfidius* je gentilicij potvrđen u italском gradu Kurfiniju (*Curfinium*), kao i u Rimu.²⁶⁹ U Dalmaciji se na nadgrobnom spomeniku legionara Lucija Kasija Marcijala spominje centurion Pulpidije Silvestro (kat. br. 70), koji je služio u XI. legiji *C.p.f.* Spomenik je pronađen u Burnu, a datira se poslije 42. godine.

²⁶⁵ Alföldy 1969, str. 104, s.v. *Octavius*

²⁶⁶ Ibid., str. 109, s.v. *Pisenius*.

²⁶⁷ Ibid., str. 110, s.v. *Plotius*.

²⁶⁸ Ibid., str. 112, s.v. *Praecilius*.

²⁶⁹ Ibid., str. 113, s.v. *Pulpidius*.

Quintius je gentilno ime jako često na sjeveru Italije, kao i u zapadnim provincijama. Alföldy navodi da su u Liburniji *Quintii* domicilno stanovništvo.²⁷⁰ Jedini centurion tog gentilicija je Kvintije German (kat. br. 71). Bio je primipil nepoznate postrojbe. Natpis sa sarkofaga njegove kćeri iz Manastirina u Solinu datira se u drugu polovicu 3. st.

Raecius je gentilno ime rašireno na sjeveru Italije, posebno među Venetima. Zastupljeno je i u zapadnim provincijama. U Dalmaciji je najzastupljenije među Liburnima, gdje taj gentilicij nosi domicilno stanovništvo, pa je moguće da je i sam gentilicij potekao od domicilnog stanovništva Liburnije.²⁷¹ Kvint Recije Ruf (kat. br. 72) služio je kao primipil u XII. legiji *Fulminata*, zatim kao *trecenarius* i *princeps praetorii*. Njegov spomenik iz Zadra datira se na prijelazu između 1. i 2. st.

Resius je gentilicij zastupljen kod pojedinaca u sjevernoj i srednjoj Italiji, južnoj Galiji i Noriku. Alföldy smatra da centurion Aulo Rezije Maksim (kat. br. 2, 3 i 4) potječe iz grada *Volaterra* u današnjoj Toskani, a razlog navodi natpis (CIL XI 1741) na kojem se spominje *A. Resius L.f. Maximus*.²⁷² On je služio u XI. (C.p.f.), a natpisi su pronađeni na istom prostoru, između Karina i Novigrada.

Salvius je gentilno ime rasprostranjeno diljem carstva, iako je najveća koncentracija tog gentilicija bila na sjeveru Italije.²⁷³ Centurion pod kat. br. 73 je Lucije Salvije, služio je u XI. legiji, a na međašnom natpisu se pojavljuje zajedno s centurionom, Markom Svetonom. Natpis se datira između 37. i 41. god. a pronađen je u Razvođu pokraj Drniša.

Seius je raširen gentilicij koji je najviše zastupljen u Italiji i zapadnim provincijama. Alföldy navodi da ga na Rabu nosi domicilno stanovništvo²⁷⁴ Centurion Sej Severin (kat. br. 74) navodi se na međašnom natpisu na kojem on uspostavlja granicu s dotičnim Bebidijem Titijanom. Sej Severin je služio kao centurion VIII. kohorte *Voluntariorum*.

Sergius je gentilno ime vrlo rašireno diljem carstva, a najviše u Italiji.²⁷⁵ Mogući centurion s tim gentilicijem je Gaj Sergije Julijan (kat. br. 75). Služio je u I. kohorti

²⁷⁰ Alföldy 1969, str. 114, s.v. *Quintius*.

²⁷¹ Ibid., str. 114, s.v. *Raecius*.

²⁷² Ibid., str. 115, s.v. *Resius*.

²⁷³ Ibid., str. 117, s.v. *Salvius*.

²⁷⁴ Ibid., str. 118, s.v. *Seius*.

²⁷⁵ Ibid., str. 121, s.v. *Sergius*.

milliaria Delmatarum, a datira se u 2. i početak 3. st. Pronađen je Skelanima pokraj Srebrenice.

Servilius je također poznato i široko rasprostranjeno rimsko gentilno ime, za koje Alföldy navodi da u Dalmaciji označava populaciju italskog podrijetla.²⁷⁶ Nadgrobni natpis iz Salone donosi informacije o centurionu Kvintu Serviliju Statijanu (kat. br. 76), koji je služio u I. kohorti Belga. Svojoj je supruzi centurion podigao spomenik sredinom 2. st.

Silvius je gentilno ime često u keltskim provincijama, pa su njegovi predstavnici i u Dalmaciji osobe s istim podrijetlom.²⁷⁷ Centurion I. kohore Belga, Kvint Silvije Sperat (kat. br. 77), u Škripu na otoku Braču posvetio je Nimfama u 2. st. Njegova služba *curagens theatri* bit će obrađena u kasnijem dijelu rada.

Statius je gentilicij raširen diljem Carstva, s najviše pripadnika u sjevernoj Italiji. U Dalmaciji su pripadnici tog gentilicija Italici.²⁷⁸ Centurion tog gentilicija je Gaj Statije Celzo, upisan u *tribus Sergia*, centurion VII. legije *Gemina*. Natpis se datira od 114. do 117. god., a pronaden je u Risanu u Crnoj Gori, gdje je također živio ogranak te obitelji te ondje pripadao municipalnoj aristokraciji.²⁷⁹

Sueto(nius) je gentilno ime koje se pronalazi u Italiji i u zapadnim provincijama Carstva.²⁸⁰ Pod kat. br. 73 naveden je centurion Marko Sveton(ije), centurion XI. legije.

Sulpicius je gentilicij raširen diljem Carstva, a najviše u Italiji i u zapadnim provincijama. Iako su u Dalmaciji zastupljeni najviše kao Italici, Alföldy navodi da je centurion Sulpicije Kalvion (kat. br. 79) rodnom iz Donje Germanije.²⁸¹ Njegov je votivni natpis pronaden u Vrgorcu, a on je bio centurion I. legije *Minerva*, iako i navodi da je privremeni zapovjednik I. kohorte Belga (*praepositus cohortis I. Belgarum*).

²⁷⁶ Alföldy 1969, str. 121, s.v. *Servilius*.

²⁷⁷ Ibid., str. 121, s.v. *Silvius*.

²⁷⁸ Alföldy 1969., str. 122-123, s.v. *Statius*; M. Šašel-Kos, *The Statii of Risinium*. U: D. Demicheli (ur.), *Illyrica Antiqua, in honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb 2017, str. 171-185. Dalje u tekstu: Šašel-Kos 2017.

²⁷⁹ Šašel-Kos 2017, str. 182.

²⁸⁰ Alföldy 1969, str. 123, s.v. *Sueto(nius)*.

²⁸¹ Ibid., str. 124, s.v. *Sulpicius*.

Terentius je raširen gentilicij koji je najviše zastupljen na sjeveru Italije. U Dalmaciji su *Terentii* najčešće Italici i Noričani, dok se u vrijeme kasnog principata pojavljuju i osobe s istoka Carstva.²⁸² U Burnu je pronađen natpis legionara koji je služio pod centurionom VIII. legije *Augusta*, Terencijem Julijanom (kat. br. 80). Natpis se datira od 31. do 70. god.

Titisenus je gentilicij s italiskim predstavnicima, još potvrđen i ukopima u Africi. U Dalmaciji je ta obitelj navodno italskog podrijetla.²⁸³ Centurion Tit Titizen Valentin, bio je centurion legije čije ime nije navedeno. Postavio je spomenik ocu koji je bio dekurion Salone. Spomenik je pronađen u Solinu, a datira se od početka 1. do kraja prve polovice 2. st.

Titius je jako raširen i zastupljen gentilicij u cijelom Carstvu. Izvan Italije, najviše pripadnika tog gentilicija nalazi se u južnoj Galiji, Noriku i Panoniji. U Dalmaciji su to Italici, domicilno stanovništvo, te stanovnici zapadnih i istočnih provincija.²⁸⁴ U katalogu centuriona navedena su 3 centuriona s tim gentilicijem. Prvi je Lucije Titije [--] (kat. br. 82), centurion I. kohorte *milliaria Delmatarum*, čiji je votivni spomenik iz 2. st. pronađen u Gornjoj Crvici. Drugi natpis je onaj centuriona Gaja Titija Gemina (kat. br. 83). On je služio u VII. legiji, pa se shodno tome i datira u vrijeme prije 42. god. Međašni natpis je pronađen u Gornjem Karinu. Treći natpis pripada legionaru Luciju Ikoniju Suru, koji je služio u centuriji Titija Silvana (kat. br. 84). Služio je u XI. legiji *C.p.f.*, a spomenik je pronađen u Strmici kod Knina. Datira se između 42. i 69. godine.

Trinius je mogući gentilicij centuriona koji se navodi pod kat. br. 85. Pošto je navedeni natpis vojnika koji samo spominje centuriju Trinija, moguće je da se radi i o cognomenu *Trinus*.²⁸⁵ Centurion Trinije je dakle bio centurion VII. legije u vrijeme do 42. god.

Valerius je najrašireniji gentilicij koji nije carskog podrijetla. Predstavnici tog gentilicija zastupljeni su u velikom broju u cijelom Carstvu. U Italiji ih se najviše nalazi na sjeveru poluotoka. Velik broj Valerija dolazi i sa istoka Rimskog carstva. U

²⁸² Alföldy 1969, str. 125-126, s.v. *Terentius*..

²⁸³ Ibid., str. 127, s.v. *Titisenus*.

²⁸⁴ Ibid., str. 127, s.v. *Titius*.

²⁸⁵ Ibid., str. 129, s.v. *Trinius*.

Dalmaciji nema stroge podjele oko podrijetla tog gentilicija. Mogu biti Italici, domicilno stanovništvo Liburnije, u Saloni su to često orijentalni građani, a mogu biti i vojnici s limesa na Dunavu.²⁸⁶ Od centuriona s tim gentilicijem u Dalmaciji je potvrđeno šest natpisa iz kataloga. Prvi navedeni je Marko Valerije Donik (kat. br. 86), centurion III. kohorte Alpinaca, iz grada Celeje. Spomenik se datira u sredinu 2. st., a pronađen je u Muću. Idući centurion je Valerije Menofil (kat. br. 87), koji je služio u I. kohorti *milliaria Delmatarum*. Datira se u drugu polovicu 2. st. do kraja prve polovice 3. st, a pronađen je u Tepljuhu pokraj Drniša. Treći centurion je Valerije Postum (kat. br. 88), a spominje se na spomeniku legionara iz Burna. Služio je u XI. legiji *C.p.f.* Četvrti obrađeni centurion je Kvint Valerije (kat. br. 89), čiji je fragmentirani spomenik pronađen u Mokrom Polju kod Knina. Na natpisu je samo sačuvano da je Kvint Valerije bio centurion legije. Posljednji centurion s ovim gentilicijem je Valerije Valent (kat. br. 90), koji u Saloni postavlja votivni natpis Herkulu. Sebe navodi samo kao veterana i bivšeg centuriona, a datira se u 179. god.

Varius je široko rasprostranjeno gentilno ime čijih je predstavnika najviše u Italiji i južnoj Galiji. U Dalmaciji za vrijeme ranog principata *Varii* su najčešće Italici ili stanovnici zapadnih provincija.²⁸⁷ Jedinu centurion s ovim gentilicijem je Lucije Varije (kat. br. 91), iz grada *Augusta Praetoria*, koji je današnja Aosta na sjeveru Italije. Bio je upisan u *tribus Sergia*, a svoju centurijsku službu obavljao u VI. kohorti vigila ili VI. Dobrovoljačkoj kohorti. Datira se od 71. do 100. god.

Varronius je gentilno ime karakteristično za središnju Italiju. Alföldy navodi da je moguće da dolazi od delmatskog osobnog imena *Varro*.²⁸⁸ U Saloni je pokopan centurion Tit Varonije Maron (kat. br. 92), centurion frumentarij III. legije *Cyrenaica*. Spomenik se datira u kraj 2. st. ili početak 3. st.²⁸⁹

Vibius je čest gentilicij Rimskog carstva. Čest je u istočnim provincijama, iako su u Dalmaciji pripadnici tog gentilicija najčešće Italici.²⁹⁰ U katalogu je zabilježen centurion Gaj Vibije Pudet (kat. br. 94), čiji je spomenik pronađen u Trogiru. Gaj Vibije

²⁸⁶ Alföldy 1969, str. 131-133, s.v. *Valerius*.

²⁸⁷ Ibid., str. 133, s.v. *Varius*

²⁸⁸ Ibid., str. 134, s.v. *Varronius*

²⁸⁹ Matijević 2014, str. 71.

²⁹⁰ Alföldy 1969, str. 136, s.v. *Vibius*

Pudet bio je upisan u *tribus Pomptina*, a sam je iz grada Aretija. Služio je u VII. legiji *C.p.f.*

Virius je gentilno ime zastupljeno u čitavom carstvu, a najveća koncentracija tog gentilicija potvrđena je u sjevernoj Italiji.²⁹¹ Na kat. br. 95. nalazi se brončana kaciga legionara na kojoj je urezano ime centuriona Virija Marcijala. Kaciga je pronađena u Burnu a datira se u drugu polovicu 1. st.

5.3.3. Filijacija

Na ukupno 21 spomeniku centuriona u rimskoj provinciji Dalmaciji sačuvana je filijacija. Pojavljuje se devet različitih imena. Najbrojnije ime je, kao i kod imena samih centuriona, *Caius* (kat. br. 8, 63, 65, 78 i 94). Prva filijacija po brojnosti poslije Gaja je ime *Titus* (kat. br. 34, 37, 43 i 55). Ime *Lucius* (kat. br. 46, 52, 69 i 91) zastupljeno je 4 puta, a *Quintus* (kat. br. 27, 72 i 89) tri puta. *Marcus* se pojavljuje dva puta (kat. br. 49 i 59), a jednom su zabilježeni *Aulus* (kat. br. 31), *Veius* (kat. br. 102) i *Venetus* (kat. br. 103). Na još dva spomenika filijacija je postojala, ali se ime oca nije sačuvalo do danas (kat. br. 26 i 116). Na nadgrobnom spomeniku kataloški broj 81, sin, centurion Tit Titizen Valentin, komemorira umrlog oca Tita Titizena Konviktorijana. Na ovom spomeniku filijacija nije postavljena na standardan način, ali ime oca i sina je identično. Kod 15 centuriona (kat. br. 8, 31, 34, 37, 49, 52, 55, 59, 63, 69, 72, 78, 89, 91 i 94) filijacija je identična kao i *praenomen*. Spomenici kataloškog broja 43, 46, 65, 102 i 103 imaju različito predime od filijacije. Posljednja dva spomenika (kat. br. 102 i 103) pripadaju peregrinskom stanovništvu koje je služilo u mornarici da bi poslije toga eventualno dobili građansko pravo a s tim i rimski način imenovanja. Centurion Kastricije, Kvintov sin (kat. br. 27) nema sačuvano predime, a na spomeniku Kalpurnija Maksima (kat. br. 26) nije sačuvana filijacija. Spomenik pod kataloškim brojem 116 nema sačuvan nijedan podatak, osim da je nepoznati centurion nepoznate postrojbe bio nečiji sin.

²⁹¹ Alföldy 1969, str. 138, s.v. *Virius*.

Tablica 13. Centurioni kod kojih je u natpisima navedena filijacija

Kat. br.	Ime centuriona	Domus	Služba
8.	<i>C. Alasinius C.f. Valentinus</i>	/	<i>Centurio cohortis VIII. Voluntariorum</i>
26.	<i>Calpurnius [---]f. Maximus</i>	/	<i>Centurio legionis [---]</i>
27.	<i>Q(?) . Castricius Q.f.</i>	/	<i>Centurio legionis X[II]</i>
31.	<i>A. Claudius A.f. Celer</i>	<i>Verona</i>	<i>Centurio legionis XI. C.p.f.</i>
34.	<i>T. Elvius T.f. Salinator</i>	/	<i>Centurio legionis VII.</i>
37.	<i>T. Flavius T.f. Lucilius</i>	/	<i>centurio cohortis VIII. voluntariourum</i>
43.	<i>S. Frebranus T.f. Baculus</i>	/	<i>hastatus prior legionis XX</i>
46.	<i>M. Ippius L.f. Vitalis</i>	<i>Beneventum</i>	<i>centurio cohortis VIII. Voluntariorum Philippianae</i>
49.	<i>M. Iulius M.f. Paternus</i>	<i>Aquae Sextiae</i>	<i>miles legionis VI. Victricis centurio legionis VIII. Augustae centurio legionis XIII. Geminae Martiae Victricis centurio legionis XI. C.p.f.</i>
52.	<i>S. Iulius L.f. Silvanus</i>	<i>Forum Iulii</i>	<i>Centurio [---]</i>
55.	<i>T. Laelius T.f. Severus</i>	/	<i>centurio legionis III. Cyrenaicae</i>
59.	<i>M. Magius M.f. Opsequens</i>	/	<i>Centurio legionis XI. C.p.f.</i>
63.	<i>C. Memmius C.f. Iulius</i>	/	<i>primipilaris</i>
65.	<i>T. Octavius C.f. Macer</i>	/	<i>centurio cohortis I. Liburnorum</i>
69.	<i>L. Praecilius L.f. Clemens Iulianus</i>	/	<i>primipilaris legionis V. Macedonicae, praefectus castrorum legionis eiusdem</i>
72.	<i>Q. Raecius Q.f. Rufus</i>	/	<i>Primus pilus legionis XII. Fulminatae</i>
78.	<i>C. Staius C.f. Celsus</i>	/	<i>centurio legionis VII. Geminae</i>
89.	<i>Q. Valerius Q.f. Sta[---]</i>	/	<i>Centurio legionis [---]</i>
91.	<i>L. Varius L.f.</i>	<i>Augusta Praetoria</i>	<i>Centurio cohortis VI. vigilum</i>
94.	<i>C. Vibius C. f. Pudes</i>	<i>Arretium</i>	<i>centurio legionis VII. C.p.f.</i>

102.	<i>Liccaeus Vei f.</i>	/	<i>Centurio de liburna Lucusta</i>
103.	<i>Plator Veneti f. Maezeius</i>	/	<i>centurio classis Ravennatis</i>
116.	<i>[---][---]f. [---]</i>	/	<i>Centurio [---]</i>

5.3.4. Cognomen

Među centurionima u Dalmaciji zabilježeno je 70 različitih kognomena. Najčešći kognomeni su *Iulianus*, *Maximus* i *Valens* koji se među centurionima pojavljuju po 4 puta svaki.

Agrippa je široko rasprostranjen kognomen u cijelom carstvu.²⁹² U katalogu ga nosi jedan centurion (kat. br. 96), a to je i jedini sačuvani dio njegova imena, pa se ne može puno zaključiti o njegovu podrijetlu.

Amynthianus je italski kognomen.²⁹³ Nosi ga jedan centurion (kat. br. 5 i 6), Publije Elije Amintijan u vrijeme vladavine cara Marka Aurelija.

Apollonius je kognomen raširen u istočnim dijelovima Rimskog carstva, a često se pronalazi i kao kognomen robova.²⁹⁴ Centurion Tit Aurelije Apolonije (kat. br. 17) stoga najvjerojatnije dolazi iz istočnih provincija u Dalmaciju.

Arthinus je mogući kognomen centuriona čiji je spomenik pronađen na u mjestu Sali na Dugom Otoku (kat. br. 97). Pošto se među primjerima imena pronađenih u literaturi nigdje ne spominje taj kognomen, osim u slučaju kada se radi o kognomenu *Parthinus* ili *Larthinus*, moguće je da je zbog oštećenja na spomeniku prvo slovo kognomena nečitljivo, ili se radi o nekom strogo lokalnom kognomenu.

Ascanius je rijedak kognomen koji najčešće nose Italici.²⁹⁵ Centurion Cicerej Askanije (kat. br. 28), je stoga najvjerojatnije Italik, pošto njegov gentilicij ukazuje na italsko podrijetlo, a pošto se na spomeniku još spominje i Lucije Cicerej iz Ariminija, moguće je povezati ta dva dokaza.

²⁹² Alföldy 1969, str. 145, s.v. *Agrippa*.

²⁹³ Ibid., str. 148, s.v. *Amynthianus*.

²⁹⁴ Ibid., str. 153, s.v. *Apollonius*.

²⁹⁵ Ibid., str. 157, s.v. *Ascanius*.

Baculus je kognomen poznat po pojedinačnim ukopima po Carstvu.²⁹⁶ Nosi ga centurion Salvije Bakul (kat. br. 43). S obzirom na gentilicij, smatra se da je italiskog podrijetla.

Calvio je kognomen koji se susreće u Italiji i zapadnim provincijama, a dovodi se u vezu i sa semitskim imenom *Chalbion*.²⁹⁷ Pod kat. br. 79 nalazi se centurion Sulpicije Kalvion, a Alföldy navodi kako je on germanskog podrijetla.²⁹⁸

Cassius je u keltskim provincijama zastupljen i kao *Cassianus*, a u Dalmaciju stiže u vrijeme kasnijeg principata.²⁹⁹ Centurion Lucije Bebidije Kasije (kat. br. 24) je jedini predstavnik tog kognomena u Dalmaciji.

Castus je kognomen poznat u Italiji i zapadnim provincijama.³⁰⁰ Centurion koji u Dalmaciji nosi taj kognomen je Lucije Artorije Kast (kat. br. 13 i 14). S obzirom na gentilicij, smatra se da je on dio obitelji koja je živjela u Dalmaciji, ali je izvorno italiskog podrijetla.

Celer je jako raširen kognomen u cijelom Carstvu, a najviše u samoj Italiji.³⁰¹ U Dalmaciji je potvrđen jedan centurion koji nosi taj kognomen, Klaudije Celer (kat. br. 31). Njemu je kao *domus* navedena Verona u Italiji.

Celsus je kognomen raširen posvuda, a naročito u zapadnim provincijama. Najviše spomenika u Dalmaciji datira se u raniji principat. Taj kognomen često nosi domicilno stanovništvo, a moguće je da je povezano i s ilirskim kognomenom *Celso*.³⁰² Jedan centurion, Gaj Statije Kelso (kat. br. 78), nosi taj kognomen, a njegova obitelj je potvrđena u Risanu, iako je italičkog podrijetla.

²⁹⁶ Alföldy 1969, str. 161, s.v. *Baculus*.

²⁹⁷ Ibid., str. 169, s.v. *Calvio*.

²⁹⁸ Ibid., str. 124, s.v. *Sulpicius*.

²⁹⁹ Ibid., str. 172, s.v. *Cassius*.

³⁰⁰ Ibid., str. 172, s.v. *Castus*.

³⁰¹ Ibid., str. 173-174, s.v. *Celer*.

³⁰² Ibid., str. 174, s.v. *Celsus*.

Clemens je kognomen rasprostranjen najviše na području srednje i sjeverne Italije.³⁰³ Centurion s tim kognomenom u Dalmaciji je Lucije Precilije Klement Julijan (kat. br. 69), koji je vjerojatno bio italiskog podrijetla.

Crispus je kognomen rasprostranjen i u inačici *Crispinus*, koja je potvrđena u Italiji i keltskim provincijama.³⁰⁴ Gaj Lartidije Krispo (kat. br. 56) je stoga po gentiliciju i kognomenu italiskog podrijetla.

Donicus je po ukopima poznat u sjevernoj Italiji, a izvorno je vjerojatno keltskog podrijetla.³⁰⁵ Centurion Marko Valerije Donik (kat. br. 86), kao svoj dom navodi Celeju, današnje Celje u Sloveniji.

Flavus je kognomen proširen u hispanskim i galsko-germanskim provincijama.³⁰⁶ Centurion Geminije Flav (kat. br. 45) je po Alföldyju iz zapadnih provincija.³⁰⁷

Fronto je proširen kognomen, po nekim autorima može biti čak i domicilnog podrijetla, ali i oznaka italiskog stanovništva.³⁰⁸ Centurion Akvilije Fronton (kat. br. 10) je jedini predstavnik tog kognomena. Njegov gentilicij je italiski, pa je moguće da je Akvilije bio Italik.

Gemellinus je čest kognomen, proširen u cijelom carstvu.³⁰⁹ Od centuriona u Dalmaciji, nosi ga samo Gaj Marcije Gemelin (kat. br. 60).

Geminus je također raširen kognomen, koji često nose i kršćani.³¹⁰ Nosi ga centurion Gaj/Seksto Titije Gemin (kat. br. 2 i 83), a on je vjerojatno Italik.

Germanus je kognomen koji se ne odnosi samo na germanske krajeve, nego i na trakijски i istočnjački dio Carstva. U Dalmaciji može biti i ilirskog podrijetla, pošto je

³⁰³ Alföldy 1969, str. 178, s.v. *Clemens*.

³⁰⁴ Ibid., str. 183, s.v. *Crispus*.

³⁰⁵ Ibid., str. 191, s.v. *Donicus*.

³⁰⁶ Ibid., str. 205, s.v. *Flavus*.

³⁰⁷ Ibid., str. 88, s.v. *Geminus*.

³⁰⁸ Ibid., str. 207, s.v. *Fronto*.

³⁰⁹ Ibid., str. 210, s.v. *Gemellinus*.

³¹⁰ Ibid., str. 210, s.v. *Geminus*.

korijen *Germ-* čest u nazivima u provinciji.³¹¹ Jedini centurion s tim kognomenom je Kvintije German (kat. br. 71).

Iulianus je široko rasprostranjen kognomen koji najviše nose stanovnici keltskog podrijetla. U Dalmaciji su to strani građani.³¹² U katalogu taj kognomen nose 4 centuriona: Aurelije Julijan (kat. br. 18), Gaj Sergije Julijan (kat. br. 75), Terencije Julijan (kat. br. 80) i centurion kojem se u natpisu navodi samo kognomen *Iulianus* (kat. br. 100).

Iulius je redovito gentilno ime, ali kao kognomen se nalazi u galsko-germanskim provincijama.³¹³ Centurion s tim kognomenom je Gaj Memije Julije (kat. br. 63), iako postoji mogućnost i da mu je to bio drugi gentilicij.³¹⁴

Laco(n) je rijedak kognomen koji se najčešće susreće u južnoj Italiji.³¹⁵ U katalogu susrećemo samo jednog centuriona (kat. br. 101), kojem je to ujedno i jedini sačuvani dio imena.

Laevus je po Alföldyju kognomen koji se pojavljuje samo u Italiji i to u vrijeme Republike.³¹⁶ Među centurionima zastupljen je kod centuriona Cicereja Leva (kat. br. 28) koji je stoga vjerojatno italiskog podrijetla.

Liberalis je široko rasprostranjen kognomen, s najviše predstavnika u Italiji i zapadnim provincijama.³¹⁷ Jedini njegov predstavnik je Lucije Ebucije Liberal (kat. br. 1, 2, 3 i 4), koji je bio Italik.

Liccaeus je ilirski kognomen, iako postoje slučajevi pronalazaka u Italiji. Često ga nose oslobođenici i članovi mornarice. Alföldy navodi i da su korijeni *Lic-* i *Licc-* česti kod panonskih naroda, kao i onih u sjevernoj Dalmaciji.³¹⁸ Jedini potvrđeni centurion s tim kognomenom je Likej (kat. br. 102), koji je služio kao pomorski centurion na liburni.

³¹¹ Alföldy 1969, str. 211, s.v. *Germanus*

³¹² Ibid., str. 223-224, s.v. *Iulianus*

³¹³ Ibid., str. 224, s.v. *Iulius*

³¹⁴ Łajtar, Żelazowski 2014, str. 274-275.

³¹⁵ Alföldy 1969, str. 226, s.v. *Laco*

³¹⁶ Ibid., str. 226, s.v. *Laevus*.

³¹⁷ Ibid., str. 229-230, s.v. *Liberalis*.

³¹⁸ Ibid., str. 230, s.v. *Liccaeus*.

Lucilius je često gentilno ime, ali pojavljuje se i kao kognomen i proširen je u keltskim provincijama.³¹⁹ Centurion Tit Flavije Lucilije (kat. br. 37) nosi taj kognomen.

Macer je kognomen posebno raširen u Italiji i keltskim područjima.³²⁰ Jedini potvrđeni centurion s tim kognomenom je Tit Oktavije Makro (kat. br. 65).

Marcellus je kognomen koji je u cijelom Carstvu jako raširen.³²¹ Dva centuriona u Dalmaciji nose taj kognomen. Prvi je Artan Marcel (kat. br. 12), koji je možda podrijetlom Italik, dok se na drugom natpisu samo sačuvao kognomen *Marcellus* (kat. br. 104).

Maro je kognomen poznat u Italiji, iako postoje spomenici tog kognomena na zapadu i istoku carstva, a može biti i izvorno istočnjačkog podrijetla.³²² Centurion s tim kognomenom je Lucije Varonije Maron (kat. br. 92).

Martialis je posvuda raširen kognomen najviše zastupljen u Italiji i zapadnim provincijama.³²³ Nosi ga centurion Virije Marcijal (kat. br. 95). Pošto je njegov gentilicij italik, a datira se u rani principat, moguće je da je taj centurion bio Italik.

Maternus je jako čest kognomen u keltskim provincijama, iako je zastupljen i drugdje.³²⁴ U Dalmaciji se pojavljuju dva centuriona s tim kognomenom: Lucije Julije Materno (kat. br. 48) i Gaj Marije Materno (kat. br. 61).

Maximianus je posvuda raširen kognomen, a najviše u sjevernoj Italiji, Noriku i Panoniji.³²⁵ Nosi ga centurion Maksimije Maksimijan (kat. br. 62)

Maximus je najčešći kognomen u cijelom Rimskom carstvu te su shodno tom, njegovi predstavnici česti i u Dalmaciji.³²⁶ Četiri centuriona koji su obrađeni u katalogu nose taj kognomen. To su: Aulo Rezijski Maksim (kat. br. 2, 3, i 4), Aurelijski Maksim (kat. br. 19), Kalpurnijski Maksim (kat. br. 26) i Klaudijski Maksim (kat. br. 29).

³¹⁹ Alföldy 1969, str. 233, s.v. *Lucilius*.

³²⁰ Ibid., str. 235, s.v. *Macer*.

³²¹ Ibid., str. 237, s.v. *Marcellus*

³²² Ibid., str. 239, s.v. *Maro*.

³²³ Ibid., str. 239, s.v. *Martialis*.

³²⁴ Ibid., str. 240, s.v. *Maternus*.

³²⁵ Ibid., str. 241, s.v. *Maximianus*.

³²⁶ Ibid., str. 242, s.v. *Maximus*.

Menophilus je poznat kognomen i rasprostranjen diljem Carstva, kojeg kao kognomen često nose oslobođenici.³²⁷ Centurion iz Dalmacije s tim kognomenom je Valerije Menofil (kat. br. 87).

Nummius je često zastupljeno kao gentilno ime. Centurion iz Dalmacije, Marko Avilije Numije (kat. br. 23) nosi to ime kao kognomen.³²⁸

Numisianus je vjerojatni kognomen, iako je Alföldy u svojoj interpretaciji to ime razdvojio na dva dijela *Nunnius* i *Isianus*, što bi značilo da je *Nunnius* gentilno ime koje se i inače pojavljuje u Italiji, Africi, na Balkanu i istočnim provincijama.³²⁹ *Isianus* bi tako bio kognomen koji se nalazi na pojedinačnim spomenicima u Carstvu.³³⁰ Centurion s tim imenom nalazi se na kat. br. 105.

Opsequens ili *Obseque(n)s* je kognomen koji se pojavljuje u Italiji i keltskim područjima.³³¹ Nosi ga centurion Marko Magije Opsekvent (kat. br. 59).

Paternus je kognomen koji se jako često javlja kod keltske populacije, iako je inače rijedak.³³² Taj kognomen nosi centurion Marko Julije Paterno (kat. br. 49). On je kao svoj *domus* naveo *Aquae Sextiae*, što odgovara današnjem gradu Aix-en-Provence na jugu Francuske, pa postoji vjerojatnost da je bio keltskog podrijetla.

Plator je kognomen karakterističan za područje Ilirika.³³³ Nosi ga Plator (kat. br. 103), koji je služio kao centurion u Ravenatskoj mornarici, a po narodnosti je bio Mezej.

Pompeius je čest gentilicij³³⁴, ali pojavljuje se i u obliku kognomena, iako češće u obliku *Pompeianus*. Pojavljuje se u zapadnim provincijama.³³⁵ I ovdje se radi o situaciji u kojoj, pošto nije sačuvan nijedan drugi dio imena centuriona, postoji šansa da se radi i o kognomenu i o gentiliciju. Centurion s tim kognomenom/gentilicijem pojavljuje se na kat. br. 106, što je ujedno i jedini zabilježeni dio njegova imena. Drugi centurion kod kojeg se radi o kognomenu *Pompeius* je Tit Flavije Pompej (kat. br. 39).

³²⁷ Alföldy 1969, str. 246, s.v. *Menophilus*.

³²⁸ Ibid., str. 254, s.v. *Nummius*.

³²⁹ Ibid., str. 103, s.v. *Nunnius*.

³³⁰ Ibid., str. 223, s.v. *Isianus*.

³³¹ Ibid., str. 255, s.v. *Opsequens*.

³³² Ibid., str. 261, s.v. *Paternus*.

³³³ Ibid., str. 267, s.v. *Plator*.

³³⁴ Ibid., str. 111, s.v. *Pompeius*.

³³⁵ Ibid., str. 268-269, s.v. *Pompeius*.

Pomponianus je izvedenica od gentilnog imena *Pomponius*. Pojavljuje se diljem carstva na pojedinačnim natpisima.³³⁶ Taj kognomen nosi centurion Tit Flavije Pomponijan (kat. br. 40).

Postumus je kognomen koji nosi stanovništvo Italije i keltskih provincija.³³⁷ Pod kat. br. 88 nalazi se centurion Valerije Postum.

Priscus je posvuda raširen kognomen, a najviše na prostoru Italije. U vrijeme ranijeg principata zastupljen je u Dalmaciji, a ponekad taj kognomen zna nositi i domicilno stanovništvo.³³⁸ Nosi ga jedan centurion, Julije Prisko (kat. br. 50).

Proc(u)lus je posvuda raširen kognomen, posebno u Italiji i istočnim provincijama. U Dalmaciji je također čest u Saloni i njezinoj okolini, a zna ga nositi i domicilno stanovništvo.³³⁹ Jedan centurion nosi taj kognomen, a to je ujedno i jedini zapisani dio njegova imena (kat. br. 107).

Pude(n)s je raširen kognomen, najviše u prostoru današnje Italije i zapadnih provincija Carstva.³⁴⁰ Nosi ga centurion Gaj Vibije Pudet (kat. br. 94), njegova *domus* je Aretij, a upisan je u *tribus Pomptina*.

Quadratus je kognomen koji je najviše zastupljen u Italiji, keltskim provincijama te Africi. U Dalmaciji je rijedak te je zastupljen tek u pojedinačnim nalazima.³⁴¹ Centurion Apinije Kvadrat (kat. br. 9) jedini je predstavnik tog kognomena, a on sam je bio upisan u *tribus Pollia*, a *domus* mu je bila grad *Faventia*, koji se nalazio na sjeveru Italije.

Restitutus je posvuda raširen kognomen, a najviše u Italiji i keltskim provincijama. U Dalmaciji se susreće često, ali ne kod domicilnog stanovništva.³⁴² To je jedini zabilježeni dio imena centuriona (kat. br. 108), koji je služio u I. kohorti Belga.

³³⁶ Alföldy 1969, str. 269, s.v. *Pomponianus*.

³³⁷ Ibid., str. 270, s.v. *Postumus*.

³³⁸ Ibid., str. 273, s.v. *Priscus*.

³³⁹ Ibid., str. 274-275, s.v. *Proc(u)lus*.

³⁴⁰ Ibid., str. 276-277, s.v. *Pude(n)s*.

³⁴¹ Ibid., str. 278, s.v. *Quadratus*.

³⁴² Ibid., str. 281-282, s.v. *Restitutus*.

Rufus je kognomen raširen u Italiji i Hispaniji, a u Dalmaciji je čest te ga se susreće i kod domicilnog stanovništva.³⁴³ Centurion s tim kognomenom je Kvint Recije Ruf (kat. br. 72), koji je vjerojatno bio Italik.

Sabinus je posvuda rasprostranjen kognomen. U Dalmaciji se pojavljuju osobe s tim kognomenom iako nisu pripadnici domicilnog stanovništva.³⁴⁴ Jedini centurion koji nosi taj kognomen je Cecilije Sabin (kat. br. 25).

Salinator je kognomen koji se pojavljuje na pojedinačnim nalazima u Italiji i Panoniji.³⁴⁵ Tit Elvije Salinator (kat. br. 34) nosi taj kognomen, a Alföldy navodi da je on sam iz grada Altina, pošto mu je otac ondje bio kvatorvir.³⁴⁶

Salvianus je kognomen nastao od gentilnog imena *Salvius*. Rasprostranjen je širom Carstva.³⁴⁷ Nosi ga centurion Aurelije Salvijan (kat. br. 20).

Saturninus je jako raširen kognomen, ponajviše zastupljen u Africi i keltskim provincijama. Često ga nose kršćani u Italiji i Africi. U Dalmaciji taj kognomen u vrijeme kasnijeg carstva nosi i domicilno stanovništvo.³⁴⁸ Pod kat. br. 21 nalazi se jedini centurion koji nosi ovaj kognomen, Aurelije Saturnin.

Secundus je jedan od najčešćih kognomena u Rimskom carstvu. U Dalmaciji ga nosi i domicilno stanovništvo.³⁴⁹ No, zabilježen je samo jedan centurion s tim kognomenom u Dalmaciji. Njegovo ime je Julije Sekund (kat. br. 51).

Severinus je posvuda raširen kognomen, ponajviše u keltskim područjima.³⁵⁰ Od centuriona u Dalmaciji, zabilježena su dvojica s tim kognomenom: Kvint P(l)izenije Severin (kat. br. 66) i Sej Severin (kat. br. 74).

Severus je kognomen koji ima isti korijen kao prethodni kognomen *Severinus*. Proširen je u Italiji, ali i u keltskim područjima. Domicilno stanovništvo nekada nosi taj

³⁴³ Alföldy 1969, str. 283-284, s.v. *Rufus*.

³⁴⁴ Ibid., str. 285, s.v. *Sabinus*.

³⁴⁵ Ibid., str. 286, s.v. *Salinator*.

³⁴⁶ Ibid., str. 286, s.v. *Salinator*.

³⁴⁷ Ibid., str. 287, s.v. *Salvianus*.

³⁴⁸ Ibid., str. 288, s.v. *Saturninus*.

³⁴⁹ Ibid., str. 291-292, s.v. *Secundus*.

³⁵⁰ Ibid., str. 295, s.v. *Severinus*.

kognomen.³⁵¹ Zabilježena su tri centuriona koji imaju taj kognomen u Dalmaciji. To su: Seksto Akvilije Sever (kat. br. 11), dekurion Salone i Flanone, Tit Lelije Sever (kat. br. 55) te Vi... Sever (kat. br. 93).

Silvanus je kognomen specifičan za keltska područja, iako se javlja diljem Carstva. U Dalmaciji ga nosi i domicilno stanovništvo sjeveroistočne Dalmacije.³⁵² U katalogu centuriona potvrđena su dva centuriona s tim kognomenom: Sekst Julije Silvan (kat. br. 52) i Titije Silvan (kat. br. 84). Sekst Julije Silvan upisan je u *tribus Aniensis* i a *domus* mu je grad *Forum Iulii* u Narbonskoj Galiji

Silvester je kognomen raširen u Italiji, dok je izvan Italije rijedak.³⁵³ Centurion koji ga nosi je Pulpidije Silvester (kat. br. 70). Po gentiliciju i kognomenu, koji su oba potvrđeni ponajviše u Italiji, vjerojatno je i centurion Pulpidije Silvester bio Italik.

Speratus je kognomen proširen širom Carstva, a najviše u Italiji te u keltskim provincijama.³⁵⁴ Njegov jedini predstavnik je Kvint Silvije Sperat (kat. br. 77), koji se po svom gentiliciju i kognomenu lako može odrediti kao centurion keltskog podrijetla.

Statianus je kognomen po pojedinačnim nalazima zastupljen u cijelom Rimskom carstvu.³⁵⁵ Nosi ga centurion Kvint Servilije Statijan (kat. br. 76).

Tertullus je posvuda raširen kognomen, a najviše je zastupljen u Italiji i keltskim provincijama. U Dalmaciji ga često nosi domicilno stanovništvo, a postoji i njegova varijanta *Tertullinus*.³⁵⁶ Njegov predstavnik je centurion Firmije Tertul (kat. br. 36).

Tuccianus se po podacima internetske baze podataka Clauss-Slaby kao kognomen pojavljuje u području sjeverne Afrike, i to na području Prokonzularne Afrike i Numidije, a potvrđeni su nalazi i u Italiji.³⁵⁷ U Dalmaciji je ovaj kognomen jedini zabilježni dio imena centuriona (kat. br. 110).

³⁵¹ Alföldy 1969, str. 295, s.v. *Severus*.

³⁵² Ibid., str. 297, s.v. *Silvanus*.

³⁵³ Ibid., str. 297, s.v. *Silvester*.

³⁵⁴ Ibid., str. 300, s.v. *Speratus*.

³⁵⁵ Ibid., str. 300-301, s.v. *Statianus*.

³⁵⁶ Ibid., str. 308, s.v. *Tertullus*.

³⁵⁷ Kognomin se pojavljuje u području Prokonzularne Afrike i Numidije (CIL VIII, 2396, CIL VIII, 26566), a dva se natpisa nalaze u Italiji (CIL X, 6400, CIL XI, 3208). <http://www.manfredclauss.de/> (20.7.2017.).

Ursus je kognomen raširen diljem Carstva, a najviše u keltskim područjima. Čest je i kod kršćana, a u Dalmaciji kasnog principata nosi ga domicilno stanovništvo.³⁵⁸ Jedini centurion s tim kognomenom je Tit Koninije Urso (kat. br. 33).

Valens je kognomen raširen u cijelom Carstvu, a najviše u Italiji te Trakiji. U Dalmaciji taj kognomen nosi i domicilno stanovništvo.³⁵⁹ U katalogu centuriona potvrđena su 4 centuriona s tim kognomenom. To su: Nonije Valent (kat. br. 12), Marko Lukije Valent (kat. br. 58), Valerije Valent (kat. br. 90) i centurion kojem je zapisan jedino kognomen *Valens* (kat. br. 111).

Valentinus je jako čest kognomen u Italiji i ponegdje u zapadnim provincijama. U Dalmaciji ga u pravilu ne nosi domicilno stanovništvo, nego ponajviše stranci.³⁶⁰ Tri su Valentina zabilježena kao centurioni u Dalmaciji: Gaj Alazinije Valentin (kat. br. 8), Gaj Frezije Valentin (kat. br. 44) i Tit Titizen Valentin (kat. br. 81).

Verecundus / *Verecundinius*(?) je kognomen proširen u keltskim i germanskim područjima Carstva.³⁶¹ Četiri centuriona nose taj kognomen: Flavije Verekund (kat. br. 41), Kvint Julije Verekundinije(?) (kat. br. 53), Gaj Julije Verekund (kat. br. 54) i Gaj Verekund (kat. br. 112).

Verus nose stanovnici Italije, keltskih područja poput Galije i Norika te germanska populacija. U Dalmaciji ga može nositi domicilno stanovništvo.³⁶² Zabilježen je jedan centurion s tim kognomenom, Fabricije Ver (kat. br. 35).

Victor je jako čest i raširen kognomen koji u kasnijem carskom razdoblju nose i kršćani. U Dalmaciji se češće pojavljuje u tom razdoblju, a tada je zabilježen i kod domicilnog stanovništva.³⁶³ Dva centuriona nose kognomen *Victor*: Emilije Viktor (kat. br. 7) i Flavije Viktor (kat. br. 42).

Vitalis je čest kognomen koji se najviše pojavljuje u Italiji, zatim keltskim i tračkim područjima Carstva. Dijelom su nositelji tog kognomena i oslobođenici. U

³⁵⁸ Alföldy 1969, str. 318, s.v. *Ursus*.

³⁵⁹ Ibid., str. 319, s.v. *Valens*.

³⁶⁰ Ibid., str. 320, s.v. *Valentinus*.

³⁶¹ Ibid., str. 324, s.v. *Verecundus*.

³⁶² Ibid., str. 325, s.v. *Verus*.

³⁶³ Ibid., str. 326-327, s.v. *Victor*.

Dalmaciji je čest ali ne kod domicilnog stanovništva.³⁶⁴ Tri centuriona nose taj kognomen: Aurelije Vitalije (kat. br. 22), Klaudije Vitalije (kat. br. 30) i Marko Ipije Vitalije (kat. br. 46).

Vitellianus je kognomen zastupljen u Carstvu po pojedinačnim nalazima. Potječe od gentilnog imena *Vitellius*.³⁶⁵ Nosi ga centurion Asidonije Vitelijan (kat. br. 15).

5.3.5. *Tribus*

Na centurionskim spomenicima u provinciji Dalmaciji *tribus* je potvrđena u 12 različitih oblika. Nosi ju ukupno 17 centuriona, a u slučaju jednog centuriona (kat. br. 89), postoji naznaka da je bio upisan u *tribus Tromentina*, koju nije moguće točno iščitati zbog oštećenosti spomenika. Glasački okruzi u koje su upisani centurioni su sljedeći: *Aniensis* (dva centuriona na kat. br. 28 i jedan centurion na kat. br. 52), *Camilia* (kat. br. 27), *Claudia* (kat. br. 72), *Poblilia* (kat. br. 31), *Polia* (kat. br. 9 i 37), *Promptina* (kat. br. 59 i 94), *Quirina* (kat. br. 43), *Scaptia* (kat. br. 34), *Sergia* (kat. br. 78 i 91), *Stellatina* (kat. br. 46), *Tromentina* (kat. br. 26 i 89(?)) i *Voltinia* (kat. br. 49). Među centurionima na čijim je spomenicima *tribus* bila navedena, 14 ih je služilo u legijama, dvojica su bila centurioni pomoćnih postrojbi, jedan je centurion bio *vigil*, a još jednom centurionu nije moguće odrediti službu.

Tablica 14. Centurioni kod kojih je u natpisu zabilježena *tribus*

Kat. br.	Ime centuriona	<i>Tribus</i>	<i>Domus</i>	Služba
9.	[---] <i>Appinius Quadratus</i>	<i>Polia</i>	<i>Faventia</i>	<i>centurio</i> <i>veteranorum leg.</i> <i>IV. Macedonicae</i>
26.	<i>Calpurnius [---]f. Maximus</i>	<i>Tromentina</i>	/	<i>centurio leg.</i>
27.	<i>Castricius Q.f.</i>	<i>Camilia</i>	/	<i>primus pilus leg.</i> <i>X[II]</i>
28.	<i>Cicereius Ascanius</i>	<i>Aniensis</i>	<i>Ariminium</i>	<i>centurio leg. XI</i>
28.	<i>Cicereius Laevus</i>	<i>Aniensis</i>	<i>Ariminium</i>	<i>centurio leg. XI</i>
31.	<i>Claudius A.f. Celer</i>	<i>Poblilia</i>	<i>Verona</i>	<i>centurio leg. XI.</i>

³⁶⁴ Alföldy 1969, str. 330, s.v. *Vitalis*

³⁶⁵ Ibid., str. 330, s.v. *Vitellinus*.

				<i>C.p.f.</i>
34.	<i>T. Elvius T.f. Salinator</i>	<i>Scaptia</i>	/	<i>centurio leg. VII.</i>
37.	<i>T. Flavius T.f. Lucilius</i>	<i>Polia</i>	/	<i>centurio coh. VIII.</i> <i>Voluntariorum</i>
43.	<i>Salvius Frebranus T.f. Baculus</i>	<i>Quirina</i>	/	<i>hastatus prior leg.</i> <i>XX</i>
46.	<i>M. Ippius L.f. Vitalis</i>	<i>Stellatina</i>	<i>Beneventum</i>	<i>centurio coh. VIII.</i> <i>Voluntariorum</i> <i>Philippianae</i>
49.	<i>M. Iulius M.f. Paternus</i>	<i>Voltinia</i>	<i>Aquae Sextiae</i>	<i>centurio leg. VIII.</i> <i>Augustae, XIII.</i> <i>Geminae Martiae</i> <i>Victricis, XI. C.p.f.</i>
52.	<i>S. Iulius S.f. Silvanus</i>	<i>Aniensis</i>	<i>Forum Iulii</i>	<i>centurio ?</i>
59.	<i>M. Magius [---]f. Opsequens</i>	<i>Pomptina</i>	/	<i>centurio leg. XI.</i> <i>C.p.f.</i>
72.	<i>Q. Raecius Q.f. Rufus</i>	<i>Claudia</i>	/	<i>primus pilus leg.</i> <i>XII. Fulminatae</i>
78.	<i>C. Staius C.f. Celsus</i>	<i>Sergia</i>	/	<i>centurio leg. VII.</i> <i>Geminae</i>
89.	<i>Q. Valerius Q.(?)f.</i>	<i>Tromentina(?)</i>	/	<i>centurio leg.</i>
91.	<i>L. Varius L.f. [---]</i>	<i>Sergia</i>	<i>Augusta praetoria</i>	<i>centurio coh. VI</i> <i>vigilum</i>
94.	<i>C. Vibius C.f. Pudes</i>	<i>Pomptina</i>	<i>Arretium</i>	<i>centurio leg. VII.</i> <i>C.p.f.</i>

5.3.6. *Domus*

Centurioni na čijim je spomenicima zabilježena *domus* su malobrojni u Dalmaciji. Tek kod 12 pojedinaca zabilježena je njihova *domus*. Gradovi iz kojih centurioni dolaze su: *Aquae Sextiae*, današnji Aix-en-Provence u južnoj Francuskoj, *Ariminium*, današnji Rimini u Italiji, *Arretium*, Arezzo (Italija), *Augusta Praetoria*, Aosta (Italija); *Beneventum*, Benevento (Italija); *Castra Batavum*, današnji Passau u Njemačkoj; *Celeia*, Celje (Slovenija); *Faventia*, grad Faenza u Italiji; *Forum Iulii*, koji se vjerojatno odnosi na grad u Narbonskoj Galiji te *Verona*, današnji istoimeni grad u Italiji.

Centurion Marko Julije Paterno (kat. br. 49), upisan u *tribus Voltinia*, dolazi iz grada *Aquae Sextiae*. Služio je kao centurion u tri legije: VIII. Augusta, XIII. Gemina Martia Victrix, XI. *C.p.f.*. Iz Ariminija su dva primipila upisana u *tribus Aniensis*: Cicerej Askanije i Cicerej Lev (kat. br. 28), a služili su u XI. legiji. Iz istog grada je i nepoznati centurion (kat. br. 114) koji je svoju centurionsku službu obavljao u I. kohorti *Campanorum*. Centurion Gaj Vibije Pudet (kat. br. 94), kao *domus* navodi Aretij, bio je upisan u *tribus Pomptina*, a služio kao centurion VII. legije *C.p.f.* Iz područja današnje Italije dolazi i centurion Lucije Varije (kat. br. 91), upisan u *tribus Sergia*, iz grada Auguste Pretorije. Marko Ipije Vitalije (kat. br. 46) bio je centurion VIII. Dobrovoljačke kohorte, upisan u *tribus Stellatina*. On dolazi iz grada Beneventa.

Za centuriona Aurelija Saturnina (kat. br. 21) situacija s domicilom nije tako sigurna. Na sarkofagu koji je njegova supruga dala izraditi za njih, Aurelije Saturnin se navodi kao: *ex ((centurione) ex Castris Batavum*, što može ukazivati i na to da je navedeni centurion možda ondje rođen.

Centurion Marko Valerije Donik (kat. br. 86) kao svoju *domus* ima naveden grad Celeju, a on je služio u III. kohorti Alpinaca. Iz Favencije dolazi centurion Apinije Kvadrat (kat. br. 9), bio je upisan u *tribus Pollia*, a služio je kao *centurio veteranorum* IV. Makedonske legije. Centurion Seksto Julije Silvan (kat. br. 52), bio je upisan u *tribus Aniensis*, a kao *domus* mu je zabilježena *Forum Iulii*. Vjerojatno je služio kao centurion VII. legije *C.p.f.* Posljednji centurion koji ima zabilježenu *domus* je Klaudije Celer (kat. br. 31). *Domus* mu je bila *Verona*, a on je bio upisan u *tribus Poblilia*. Služio je kao centurion u VII. legiji *C.p.f.*

Iz navedenih podataka može se zaključiti da većina centuriona koji su potvrđeni u Dalmaciji, i čija *domus* je bila navedena, dolazi iz Italije. Oni su brojali 8 članova. Dva centuriona dolaze iz provincije *Gallia Narbonensis* (kat. br. 49 i 52), jedan centurion je iz Norika (kat. br. 86), a za centuriona Aurelija Saturnina nije sigurno je li *Castra Batavum* bila njegov *domus* ili samo mjesto službe. Ako nabrojene centurione analiziramo po vrsti centurionske službe, 6 centuriona s koji navode svoju *domus* služilo je u legiji, 3 centuriona su služila u pomoćnim postrojbama, jedan centurion je bio centurion vigila, dok se dvojici centuriona ne može odrediti vrsta službe.

5.3.7. Služba

Za 119 centuriona koji su zabilježeni u Dalmaciji zabilježena je njihova osnovna, centurionska služba. No, pošto je centurionski položaj otvarao vrata za daljnje uzdizanje po društvenom statusu, nemalo centuriona iz kataloga obavljalo je dužnosti koje nisu bile uvijek povezane s vojnom djelatnošću. Isto tako, unutar legije su se diferencirale uloge centuriona pa tako imamo centurione koji su bili zaduženi za različite zadaće unutar svojih postrojbi. Među samim centurionima na spomenicima je potvrđena razlika između centuriona I. kohorte i ostalih kohorti u legiji, kao i centuriona koji su tijekom svoje vojne službe došli do pozicije primipila. U ovom će se dijelu stoga obrađivati neke posebne oznake službe, bilo vojne ili civilne, koju su centurioni obavljali uz svoju standardnu, centurionsku funkciju.

Služba centuriona Prve kohorte

Jedna od prvih prepoznatljivih razlika između običnog centuriona i centuriona višeg ranka je ona centuriona koji su služili u I. kohorti, ili bili primipili, glavni centurioni u legiji, čija je služba trajala godinu dana, i nakon čega im je bio otvoren put u napredovanju u daljnjoj civilnoj ili vojnoj službi. Među obrađenim spomenicima zabilježeno 11 centuriona Prve kohorte različitih legija. Položaj primipila doseglo je 8 centuriona (kat. br. 13, 14, 27, 28, 63, 69, 71 i 72). Ostali centurioni zabilježeni su kao centurioni Prve kohorte ali ne i najviša razina centurionske službe (kat. br. 2, 3 i 4).

Tablica 15. Legijski centurioni I. kohorte

Kat. br.	Ime centuriona	Služba	Legija
2,3,4	<i>Q. Aebutius Liberalis</i>	<i>Hastatus posterior cohortis I.</i>	<i>Legio IX.</i> (kat. br. 3 i 4) <i>Legio IX. C.p.f.</i> (kat. br. 2)
2,3,4.	<i>A. Resius Maximus</i>	<i>Princeps posterior</i> (kat. br. 2) <i>cohortis I.</i> (kat. br 3 i 4)	<i>Legio IX.</i> (kat. br. 3 i 4) <i>Legio IX. C.p.f.</i> (kat. br. 2)
2.	<i>S. Titius Geminus</i>	<i>Princeps posterior</i>	<i>Legio VII.</i>
13, 14.	<i>L. Artorius Castus</i>	<i>Primus pilus</i>	<i>Legio V. Macedonica</i>
27.	<i>[---] Castricius Q.f.</i>	<i>Primus pilus</i>	<i>Legio X[II].</i>
28.	<i>Cicereius Ascanius</i>	<i>primipilaris</i>	<i>Legio XI.</i>
28.	<i>Cicereius Laevus</i>	<i>primipilaris</i>	<i>Legio XI.</i>
63.	<i>C. Memmius C.f. Iulius</i>	<i>Primipilaris</i>	/

69.	<i>L. Praecilius L.f. Clemens Iulianus</i>	<i>Primipilaris</i>	<i>Legio V. Macedonica</i>
71.	<i>Quintius Germanus</i>	<i>Primipilaris</i>	/
72.	<i>Q. Raecius Q.f. Rufus</i>	<i>Primus pilus</i>	<i>Legio XII. Fulminata</i>

Među navedenim centurionima kod 5 primipilara potvrđena je kasnija služba koja se centurionima otvarala stjecanjem viteškog staleža, a mogla je biti vojnog ili civilnog karaktera.

Prvi među njima bio je Lucije Artorije Kast (kat. br. 13 i 14), koji je nakon bogate vojne karijere kao centurion u različitim legijama dosegao rang primipilara. Iduća stepenica bila je služba u Mizenatskoj floti, poslije toga služba prefekta VI. legije *Victrix*. Nakon te službe je moguće da je vodio veksilacije u Britaniji ili u sukobima s Partima, pošto se ime protivnika na spomeniku navodi kao *Arm[enio]s*.³⁶⁶ Ondje mu se u natpisu pripisuje titula *dux*, što je pomalo i neuobičajno za taj period, pošto je ta titula bila rezervirana za senatore.³⁶⁷ Artorijeva posljednja služba se navodi kao *centenarius provinciae Li[burniae iure] gladi(i)*, što je značilo da je Artorije služio kao prokurator naknadno ustanovljene provincije Liburnije unutar provincije Dalmacije. Ondje je imao ovlasti *ius gladii*, što je značilo vrhovnu sudsku i vojnu vlast.³⁶⁸

Idući primipilar s bogatom karijerom je centurion Kastricije, Kvintov sin (kat. br. 27). Prije titule primipila navodi mu se titula edila, trijumvira i augura Albe Pompeje (današnji grad Alba u Italiji). Moguće da je Kastricije bio viteškog staleža te da je naknadno, poslije službe u ovim uredima izravno pristupio na poziciju centuriona, pa samim time i primipilara. Nakon što ga je car Tiberije nagradio, vjerojatno zbog njegovih vojnih zasluga, Kastricijeva karijera se nastavlja tako što je bio dekurion u Kremoni (današnja Cremona u Italiji), zatim dekurion Jadera te prefekt Liburna i Japoda (*pr(aefectus)] Liburnor(um) et Iap[er]dum*).

Na kat. br. 63 nalazi se centurion Gaj Memije Julije Majorarijan. Počasni spomenik postavljen njemu i njegovoj vojnoj i društvenoj karijeri pronađen je u Skadru

³⁶⁶ Demicheli 2016b, str. 42-43.

³⁶⁷ H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le haut-empire romain*, 1, Paris 1960, str. 536; Demicheli 2016b, str. 43.

³⁶⁸ Demicheli 2016b, str. 43-44.

(ant. Scodra). Gaj Memije Julije Majorijan ima dvostruki gentilicij i kognomen Majorarian.³⁶⁹ Kao prvi položaj u njegovoj vojnoj karijeri navodi se *caliga prima*, što se možda može odnositi na termin *caligatus*, a to je dužnost ispod evokata, ili moguću centurionsku funkciju koja nije bila navođena prethodno.³⁷⁰ Termin *optio primipilariorum* može se povezati s dužnostima unutar Prve kohorte legija, a u članku Łajtara i Żelazowskog, taj termin uspoređuju s terminom *optio peregrinorum*, i upravljanjem peregrinskim vojnim jedinicama.³⁷¹ Memijeva iduća titula bila je *subcommentariensis* i *commentariensis*, što u članku povezuju s uredom prefekta pretorija, a tu dužnost smještaju između dužnosti kornikularija i spekulatora.³⁷² Poslije tih titula navodi se *cornicularius praefectorum praetorium*, da bi posljednja stepenica karijere bila ona primipilara. Nakon toga Memije je dobio titulu ducenarija. Karijerom Gaja Memija Julija se tako dovodi u pitanje njegovo služenje u legiji. Pošto služba u legiji nigdje nije spomenuta, osim moguće službe kao *optio primipilariorum*, postoji mogućnost da je preko službe u carskom pretoriju Gaj Memije Julije dospio do pozicije primipilara, vratio u rodnu koloniju te ondje dobio počasni natpis zbog svojih patronskih zasluga.³⁷³

Sljedeći važan centurion koji je dosegao primipilsku službu bio je Lucije Precilije Klement Julijan. On je bio primipilar V. Makedonske legije. U istoj je legiji služio i kao prefekt logora. Uz vojne dužnosti na počasnom spomeniku pronađenom u Solinu, navode se i služba svećenika kvinkvenala, flamina i patrona kolonije. Lucije Precilije Klement Julijan je sa svojim utjecajem i karijerom vjerojatno doprinio koloniji Saloni, pošto je zaslužio svoj spomenik ondje.

Posljednji centurion koji je uz centurionsku i primipilarsku dužnost obnašao i dodatne dužnosti naknadno je Kvint Recije Ruf (kat. br. 72). On je poslije primipilarske službe u XII. legiji *Fulminata*, i odlikovanja koja je dobio od careva u Judejskom i Dačkom ratu, dalje služio kao *trecenarius* i *princeps praetorii*. Nikola Cesarik u članku o istoimenom centurionu objašnjava službe Kvinta Recija Rufa. On tako navodi da je *trecenarius*, po dvjema teorijama, ili centurion koji je dospio na sami vrh pretorijanske

³⁶⁹ Łajtar, Żelazowski 2014, 274-275.

³⁷⁰ Ibid., str. 275.

³⁷¹ Ibid., str. 275

³⁷² Ibid., str. 277.

³⁷³ Ibid., str. 279-281.

garde te je zapovijedao s 300 elitnih vojnika - spekulatora³⁷⁴, ili je to centurion koji je prošao centurionat u sve tri najvažnije gradske postrojbe: „*centurio statores* i *centurio cohortis vigilum* (prvi razred), zatim *centurio cohortis urbanae* (drugi razred) te naposljetku *centurio cohortis praetoriae* (treći razred)“.³⁷⁵ Druga dužnost Kvinta Recija Rufa bila je *princeps praetorii*. Pošto je pojam izdvojen iz konteksta legije i služenja u istoj, povezuje se sa carskim uredom (pretorijem) i administrativnim poslovima koji su se ondje obavljali.³⁷⁶

Na spomenicima ostalih centuriona Prve kohorte (kat. br. 28 i 71) nije zabilježena njihova karijera prije i poslije primipilske službe. Iznimka su međašni natpisi (kat. br. 2, 3 i 4), na kojima je ipak prikazan primjer centurionske službe koja nije strogo usmjerena na matičnu legiju, nego i na provinciju u kojoj centurioni služe.

Služba ostalih centuriona

Centurioni pod kat. br. 5, 6 i 92 poslije uloge centuriona imaju navedenu i titulu *centurio frumentarius* i *centurio frumentariorum*. To su bili centurioni Publije Elije Amintijan (kat. br. 5 i 6.) i Tit Varonije Maron (kat. br. 92). Publije Elije Amintijan služio je kao centurion frumentarij II. legije *Traiana*. Sačuvana su dva identična natpisa uklesana u salonitanske bedeme. Na njima se navodi da je u vrijeme vladavine Marka Aurelija navedeni centurion upravljao veksilacijama II. legije *Pia* i III. legije *Concordia* u gradnji 200 stopa sjeveroistočnog salonitanskog bedema 169.-170. god.³⁷⁷ Drugi natpis, onaj centuriona Tita Varonija Marona, donosi nam informacije o njegovoj frumentarijskoj službi. On je naime, služio 11 godina kao frumentarij, da bi nakon toga postao *centurio frumentariorum*.³⁷⁸ Pripadao je III. legiji *Cyrenaica*, koja u to vrijeme (kraj 2. i početak 3. st.) boravi u Egiptu i Arabiji³⁷⁹, a s tom se informacijom dobiva i srž frumentarijske službe. Frumentariji su bili časnici legija čija je uloga bila prijenos informacija između cara i namjesnika rimskih provincija. Baš je stoga vjerojatno i upotrijebljen izraz „*qui cucurrit frumentarius annos XI*“, „koji je trčao kao frumentarij 11 godina“. Frumentariji su često djelovali u tajnosti, i na taj način bili svojevrsna tajna

³⁷⁴ Cesarik 2014, str. 104-106.

³⁷⁵ Ibid., str. 107.

³⁷⁶ Ibid., str. 98-103.

³⁷⁷ Matijević 2014, str. 68

³⁷⁸ Ibid., str. 69.

³⁷⁹ Ibid., str. 71.

služba koja je bila odgovorna samo caru.³⁸⁰ Namjesnik je iz legija u svojoj provinciji birao po tri vojnika u službu frumentarija, od kojih su dvojica išla u Rim, a jedan je ostajao u njegovu oficiju.³⁸¹ U Rimu su frumentariji imali svoj logor, *castra peregrina*, a po oficiju, frumentariji su bili niže rangirani dužnosnici od komentarijena, spekulatora i beneficijarija te su uspješnom frumentarijskom službom mogli i napredovati na te pozicije.³⁸² Po Matijeviću, Tit Varonije Maron je vjerojatno u Salonu došao po nekoj dužnosti, ali u tom trenutku je preminuo, pa mu je ondje i ostao spomenik. Vjerojatno je i netom prije toga dobio centurionsko promaknuće.³⁸³ Ostaje pitanje je li centurion frumentarija bio jednak onom legijskog centuriona, pošto frumentariji nisu služili u matičnoj legiji, nego svoje zadaće obavljali širom carstva. Zadaća posla nije bila ista, ali Maron je vjerojatno imao jednak status kao i centurioni u njegovoj matičnoj legiji.³⁸⁴

Osim Publija Elija Amintijana, koji je bio zadužen za gradnju zidina, potvrđena su još 4 centuriona koji su na svojim spomenicima ostavili natpise o njihovim zaduženjima vezanim za izgradnju ili obnovu građevina. Pod kat. br. 39 nalazi se votivni spomenik centuriona Tita Flavija Pompeja, koji je zajedno s Vibijem Vibijanom posvetio Jupiteru. Tit Flavije Pompej služio je u III. kohorti *Alpinorum Antoninanae*, a spomenik je podignut poslije 211. god.³⁸⁵ Zanimljivost natpisa je u tome što Tit Flavije Pompej sebe u natpisu navodi kao *curam agens / FAB(ricae) AMP(hiteatri) MEN(sor)*, što bi se moglo prevesti kao voditelj brige za gradnju i održavanje teatra. Spomenik je pronađen u Škripu, na otoku Braču, gdje se nalazio kamenolom koji je vjerojatno snabdijevao Salonu kamenom potrebnim za nadogradnju i obnovu teatra.³⁸⁶ Drugi takav natpis je onaj pod kat. br. 77, gdje Nimfama posvećuje Kvint Silvije Sperat, centurion I. kohorte Belga. Pronađen je na istom lokalitetu, a centurion sebe navodi nazivom *curagens theatri*. Natpis se datira u 2. st., a centurion je, kao i Tit Flavije Pompej, vjerojatno bio zadužen za popravke teatra u Salonu.³⁸⁷

³⁸⁰ Matijević 2014, str. 68.

³⁸¹ Ibid., str. 67.

³⁸² J. C. Mann, *The organisation of frumentarii*, ZPE 74, Bonn 1988, str. 149-150; Matijević 2014, str. 67-68.

³⁸³ Matijević 2014, str. 71.

³⁸⁴ Ibid., str. 69.

³⁸⁵ Matijević 2015, str. 28

³⁸⁶ Jeličić-Radonić, Sedlar 2009, str. 24.

³⁸⁷ Matijević 2011, str. 194; Matijević 2015, str. 27.

Iduća dva natpisa centuriona koji su sudjelovali u građevinskim poduhvatima povezana su sa hramom Libera Oca, koji se nalazio u Naroni.³⁸⁸ Oba natpisa su počasnog karaktera, pošto su centurioni obnavljali oštećeni hram i povodom toga su i nastali njihovi natpisi. Kronološki prvi natpis (kat. br. 66) pripada centurionu XI. legije *Claudia*, Kvintu P(l)izeniju Severinu. On je u drugoj polovici 1. ili početkom 2. st.³⁸⁹ obnovio starošću oštećen hram dodatnim trijemovima (*vetustate corruptum porticib(us) adiect(is) restituit*). Izvorni natpis također je pronađen u Humcu pokraj Ljubuškog (ant. *Bigeste*), a kopija se nalazi na Erešovoj kuli u današnjem Vidu. Drugi počasni natpis (kat. br. 42) datira se nešto kasnije, u 173. godinu.³⁹⁰ Pronađen je na istom lokalitetu kao i prethodni natpis, a kopija ovog natpisa također se nalazi na Erešovoj kuli u Vidu. Na njemu se spominje centurion Flavije Viktor, iz I. legije *Adiutrix pia fidelis*, koji je vodio brigu nad obnovom hrama Libera Oca i Libere. Radove je izvodila I. kohorta Belga.

Četvorici centuriona zabilježenih u katalogu na natpisima dodijeljen je naziv *iudex*. To su centurioni Manije Celijs (kat. br. 32, centurioni Lucije Salvije i Marko Sveton (kat. br. 73) i L[---] Lakon (kat. br. 101). Sva tri spomenika su međašni natpisi i navedeni centurioni na njima su suci pod upravom propretorskih legata u graničnim sporovima lokalnog stanovništva. Jednako bi se moglo zaključiti i za ostale međašne natpise na kojima nije precizirana uloga centuriona, a gdje im je dodijeljena uloga posrednika u sporovima razgraničenja peregrinskih zajednica.

Centurion pod kat. br. 11, Seksto Akvilije Sever služio je kao centurion kohorte kojoj se ime nije sačuvalo (*cohors V[---]*). On je postavio votivni natpis Herkulu u zid teatra Salone. Navodi i da je u Dačkom ratu nagrađen od cara Trajana (*donis donatus*). Ono što je važno za njegov natpis je to da mu je vijeće dekuriona dopustilo postavljanje spomenika, a on sam sebe navodi kao dekuriona Salone i Flanone.

Pod kat. br. 26 nalazi se vitez Kalpurnije Maksim (?). Vitezovima je vojni put bio olakšan, pošto su oni mogli direktno pristupati u službu centuriona, a da nisu morali prolaziti put običnog legionara koji se morao uzdići to te razine. Na taj način vitezovima

³⁸⁸ Dodig 2014, str. 141.

³⁸⁹ Atanacković-Salčić 1981, str. 266.

³⁹⁰ Dodig 2014, str. 141.

je bilo lakše doći i do pozicije primipila.³⁹¹ Takav slučaj je vjerojatno bio i Kalpurnije Maksim. Na njegovu se natpisu navodi služba prefekta kohorte *Lucensium*, što je i bila uobičajena prva stepenica karijere viteza, nakon koje su išle pozicije legijskog tribuna i zapovjednika ale.³⁹² Uz to, navodi se i prefektura koja nije sačuvana te centurionska služba u legiji kojoj također nije sačuvano ime. Iz navedenog, Dino Demicheli zaključuje da je Kalpurnije Maksim svoju karijeru započeo kao legijski centurion, da bi kasnije prešao na druge, klasične viteške funkcije.³⁹³ Još jedan pripadnik viteškog staleža vjerojatno je bio centurion Marko Magije Opsekvent (kat. br. 59). On je kao centurion služio u XI. legiji *C.p.f.*, ali i kao prefekt I. kohorte Hispanaca. U njegovu se natpisu još navodi da mu je red *Jadestina (ordo Iadestinus)* odredio duumvirske i kvinkvenalske ovlasti (*ornamenta IIvir(alia) et quinquennal(icia) / decrevit*).

Za razliku od navedenih centuriona koji su pripadali viteškom staležu, na kat. br. 49, nalazi se primjer centuriona koji je vjerojatno preko legionarske službe uspio napredovati do centurionske pozicije. Marko Julije Paterno svoju je vojnu karijeru započeo kao legionar VI. legije *Victrix*, da bi postao centurion VIII. legije *Augusta*, zatim centurion XIII. legije *Gemina Martia Victorix* i centurion XI. legije *C.p.f.* Sličan slučaj je neimenovani centurion na kat. br. 114. koji je bio vojnik XIII. legije. Za svoju je službu odlikovan, a karijeru legionara zamijenio je centurionskom službom u I. kohorti *Campanorum*³⁹⁴

Centurion pod kat. br. 37, Tit Flavije Lucilije, upisan u *tribus Pollia*, služio je u VIII. Dobrovoljačkoj kohorti. No uz te službe, u svom natpisu naveo je i titule *vexillarius equitum singularium Augusti*, što bi značilo da je bio zastavnik unutar carske konjaničke straže, koju uvodi car Trajan.³⁹⁵ Poslije te titule navodi da je *sesquuplicarius* i *duplicarius* iste postrojbe, što znači da je napredovao unutar same jedinice i time zaslužio određene, ponajviše novčane, povlastice. Posljednja titula koju navodi je *summus curator equitum singularium Augusti*, časnik zadužen za logistiku, što je vjerojatno bila i njegova prva stepenica vojne karijere nakon centurionske, da bi na

³⁹¹ Demicheli 2016, str. 33-35.

³⁹² Ibid., str. 34.

³⁹³ Ibid., str. 37.

³⁹⁴ Glavaš 2015, str. 45.

³⁹⁵ Jeličić-Radonić 2006, str. 125

kraju došao do službe veksilarija.³⁹⁶ Redosljed službi je obrnut pošto je Tit Flavije Lucilije prvo naveo svoju zadnju i najvažniju službu, da bi se u ostatku teksta vratio na prvotnu službu centuriona. Na kraju je odlikovan od strane cara Hadrijana te časno otpušten iz službe.

Još jedan dokaz raznolikosti službi koje je centurion mogao obavljati je votivni natpis centuriona Flavija M[---] (kat. br. 38), koji na svom natpisu po rekonstrukciji oštećenog spomenika navodi da je bio konzularni beneficijarij (*beneficiarius consularis*). Služba konzularnih beneficijara je bila usko povezana s provincijalnom upravom u kojoj je konzularni beneficijarij bio vojnik iz legije koji je označavao rimsku prisutnost u provinciji. On je bio i veza između namjesnika i stanovništva, pošto je beneficijarijska stanica bila početak komunikacije s upravom u provinciji. Stanice su se nalazile na važnim punktovima u provincijama, križanjima cesta, pograničnih područja, važnih strateških pozicija i sl.³⁹⁷ Glavaš u svom članku povezuje beneficijarijsku službu s frumentarijskom, kao oblik napredovanja frumentarija u službu konzularnog beneficijarija, koja je trajala 6 mjeseci.³⁹⁸ Spomenik centuriona Flavija pronađen je u Skelanima, koji su bili važna beneficijarijska stanica na rijeci Drini.³⁹⁹

Centurion čiji je spomenik pronađen u Čitluku kod Sinja, a danas njegov materijalni oblik nije sačuvan nalazi se na kat. br. 52. On se zove Sekst Julije Silvan, upisan je u *tribus Aniensis*, a dolazi iz grada *Forum Iulii* iz Narbonske Galije. Postrojba u kojoj je služio nije navedena, a dio teksta koji nedostaje rekonstruiran je frazom *ex centurione*, što je moglo označavati centurionski položaj Seksta Julija Silvana. U restituciji natpisa, još jedan dio koji nedostaje rekonstruiran je kao *summus curator civium Romanorum*, što je moglo označavati glavnu osobu koja se brinula o ustrojstvu rimskih građana pri osnivanju nove kolonije rimskih građana.⁴⁰⁰ Ta je kolonija u ovom slučaju bila *Aequum*, gdje je spomenik i pronađen. Za sebe još navodi da je bio i prvi edil iste kolonije te kvatorvir sa sudbenim ovlastima i pontifik u koloniji Saloni.

³⁹⁶ Jeličić-Radonić 2006, str. 126.

³⁹⁷ Glavaš 2016, str. 11-15.

³⁹⁸ Ibid., str. 11-15

³⁹⁹ Ibid., str. 11-13.

⁴⁰⁰ D. Demicheli, *Neobjavljeni antički natpisi iz Muzeja Cetinske krajine i Zbirke franjevačkog samostana u Sinju*, Izdanja HAD-a 27, Zagreb 2011, str. 69.

Na spomeniku centuriona Apinija Kvadrata (kat. br. 9) spominje se da je on bio *centurio veteranorum* IV. legije *Macedonica*. Taj natpis upućuje na činjenicu da su veterani koji su poslije odslužene vojne karijere od 20 ostajali još 5 godina u legiji služiti kao veterani ondje.⁴⁰¹ Oni su tako postajali svojevrsna veksilacija legije, osim što su imali povlašten status i bili oslobođeni standardnog posla legionara u održavanju logora.⁴⁰² Centurion veterana je stoga bio nadređen veteranima koji su naknadno ostali služiti u legiji.

Civilna služba centuriona nakon vojne službe

Centurioni su u legijama u pravilu služili dulje od običnih legionara. U slučaju da je njihov uspon na centurionski položaj došao s legionarskog položaja, trebalo je proći barem 15-20 godina službe na prvom položaju.⁴⁰³ Dolaskom na centurionski položaj, centurion je dobivao povlastice, ali krajnji cilj je bio dosegnuti primipilski položaj. Svakom centurionu dolazak na položaj primipila nije uspijevaao, pa su se morali zadovoljiti karijerom koja nije napredovala onoliko koliko je mogla. Prosječna dob u kojoj bi centurion mogao doći do primipilata je oko 50 godine života.⁴⁰⁴ Brian Dobson iz toga izvodi zaključke, da od otprilike 90 novih centurionskih mjesta koja su se otvarala svake godine, tek je 30 centuriona moglo očekivati doživjeti položaj primipila. K tome još dodaje da je su tek 4 centuriona od 18, s 40 godina službe ili više, uspjela doći na primipilski položaj.⁴⁰⁵ Primipili su poslije godine dana službe na toj poziciji imali mnogo opcija za buduću karijeru, poput karijere Lucija Artorija Kasta (kat. br. 13) koji je odabrao ostanak u vojsci, ili Lucija Precilija Klementa Julijana (kat. br. 69) koji se posvetio civilnim dužnostima, Obični centurioni su imali nešto drukčiji put. Duga služba utjecala je na to da su centurioni teže dobivali uloge u municipalnim zajednicama pa su češće bili samo benefaktori.⁴⁰⁶ Zbog manje količine novca koji su dobivali umirovljenjem, centurioni su imali pravo ne uključiti se u municipalne dužnosti,⁴⁰⁷ za

⁴⁰¹ A. K. Goldsworthy, *The Roman Army at War: 100 BC-AD 200*, Oxford 1998, str. 16.

⁴⁰² Richier 2002, str. 92.

⁴⁰³ B. Dobson, *The Centurionate and social mobility during the Principate*. U: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart 1993, 203. Dalje u tekstu: Dobson 1993a.

⁴⁰⁴ Dobson 1993a, str. 205.

⁴⁰⁵ Ibid., str. 205.

⁴⁰⁶ Ibid., str. 207.

⁴⁰⁷ Dobson 1993a, str. 217.

razliku od primipilara koji su imali potreban novac te postajali i patroni zajednica.⁴⁰⁸ Na natpisima pojedinih centuriona čiji su spomenici pronađeni u Dalmaciji navedeni su dužnosti kojim su se centurioni bavili nakon svoje vojne karijere. Centurion Seksto Akvilije Sever (kat. br. 11) bio je dekurion Salone i Flanone. Sličnu karijeru nakon službe navodi i primipilar Kvint Kastricije (kat. br. 27). On je obavljao službu dekuriona Kremone i Jadera, te prefekta Liburna i Japoda. Uz te titule, navodi i triumvira i augura Albe Pompeje. Centurion Seksto Julije Silvan je poslije svoje karijere u VII. legiji *C.p.f.* postao prvi edil kolonije *Claudia Aequum* te kvatuorvir sa sudbenim ovlastima i pontifik u Saloni. Centurion Marko Magije Opsekvent (kat. br. 59) je od staleža Jadestina dobio duumvirske i kvinkvenalske počasti. Primipilar Gaj Memije Julije Majorijan (kat. br. 64) bio je patron kolonije Skodrana, najvjerojatnije zbog bogatstva koje je sa sobom donio nakon centurionske karijere. Posljednji centurion kojemu je zabilježena civilna karijera poslije umirovljenja je Lucije Precilije, Lucije Klement Julijan (kat. br. 69). On je na spomeniku iz Salone zabilježen kao svećenik kvinkvenal, određeni flamin i patron kolonije, što je također zaslužio primipilskom službom u V. legiji *Macedonica*. Jednak broj centuriona i primipila koji su služili u municipalnim dužnostima poslije umirovljenja donekle potvrđuje Dobsonovu teoriju da su se centurioni ipak rjeđe uključivali u njih, pošto je jednak omjer centurionskih spomenika nasuprot primipilskim. Iako ih je bilo manje, primipilarima je svakako financijski bio olakšan pristup gradskim dužnostima, što je potvrđeno i u Dalmaciji.

5.3.8. Godine života i službe centuriona

Među natpisima centuriona u Dalmaciji na njih 7 (kat. br. 9, 17, 31, 54, 75, 102 i 114) sačuvane su godine života centuriona, a tek na 3 (kat. br. 21, 31 i 54) spomenika zabilježene su godine službe. U taj broj nisu uključeni centurioni koji su na natpisima zabilježili da su odslužili cijelu vojnu karijeru. Takvih je spomenika sačuvano 10 (kat. br. 9, 11, 13, 27, 37, 44, 52, 69, 90 i 103). Na samo dva spomenika nalaze se zajedno godine života i službe centuriona (kat. br. 31 i 54). Na spomeniku centuriona Kalpurnija Maksima vjerojatno su bila zapisana oba pojma, ali godine nisu sačuvane (kat. br. 26).

⁴⁰⁸ Ibid., str. 216-217.

U ostalim slučajevima navodi se samo jedan pojam, ili broj godina centuriona i li samo njegova služba.

Najstariji među centurionima potvrđenim u Dalmaciji bio je Apinije Kvadrat (kat. br. 9). Zabilježeno je da je živio 80 godina, a on je sam služio kao centurion veterana IV. Makedonske legije, što upućuje na to da je i završio svoju vojnu karijeru. Centurion Tit Aurelije Apolonije (kat. br. 17.) živio je 33 godine, a ubijen je u Sirmiju. Na sarkofagu bivšeg centuriona Aurelija Saturnina (kat. br. 21), njegova supruga piše da je služio kao centurion 28 godina, a s njom živio 37 godina. Aurelije Saturnin je stoga vjerojatno umro u svojim pedesetim ili šezdesetim godinama života. Centurion Klaudije Celer (kat. br. 31) živio je 63 godine, a u legiji je služio 43 godine. Ovaj je spomenik potvrda da centurionska služba često nije prestajala poslije 25 godina, kao što je slučaj kod legionara. Služba centuriona Gaja Julija Verekunda (kat. br. 54) prekinuta je kada je imao 40 godina, a do tada je odslužio 21 godinu u I. kohorti Belga. Centurion na kat. br. 75, Gaj Sergije Julijan, živio je između 25 i 29 godina, pošto natpis poslije prva tri slova broja godina nije sačuvan. Pomorski centurion Likej, Vejev sin (kat. br. 102) živio je 31 godinu, a neimenovani centurion na kat. br. 114 doživio je 60 godina. Prosječni životni vijek centuriona kojima su zabilježene godine života je 48,6 godina.

Četiri su centuriona sigurno veterani. To su: Gaj Frezije Valentin (kat. br. 44), veteran II. kohorte *milliaria Delmatarum*, Valerije Valent (kat. br. 90), koji je ostavio zavjet Herkulu te se potpisao kao *veteranus ex centurione*. Carski evokat bio je Gaj Statije Celzo (kat. br. 78), a služio je u VII. legiji *Gemina* za vrijeme Dačkog rata između 114. i 117 god. On se poslije centurionske službe u toj legiji vjerojatno vratio kao evokat u carskim osvajanjima Dakije. Četvrti centurion veteran je Plator, Venetov sin (kat. br. 103), koji je potvrdio status veterana vojničkom diplomom te građanskim pravom koje je stekao svojom službom.

Na spomenicima ostalih 9 centuriona godine života ni službe nisu bile zabilježene, ali iz njihove karijere, ili samog spomena da su veterani, može se zaključiti da su u nekom trenutku završili svoju vojnu karijeru, tojest, da nisu umrli u aktivnoj službi. Prvi od njih je centurion Seksto Akvilije Sever (kat. br. 11), koji je odlikovan u Dačkom ratu, da bi kasnije postao dekurion Salone i Flanone. Idući centurion je Lucije Artorije Kast (kat. br. 13). On je poslije svoje izvrsne vojne karijere postao prokurator u

Dalmaciji. Na kat. br. 27. nalazi se centurion Kvint Kastričije, za kojeg se navodi služba dekuriona Kremone i Jadera te služba prefekta Liburna i Japida. Car Tiberije ga je nagradio za njegove vojne zasluge. Centurion Tit Flavije Lucilije (kat. br. 37) časno je otpušten iz službe za vrijeme vladavine cara Hadrijana. Centurion Seksto Julije Silvan (kat. br 52) je poslije svoje centurionske službe svoju civilnu karijeru nastavio kao prvi edil kolonije *Claudia Aequum*, zatim kvatuorvir sa sudbenim ovlastima te pontifik u Saloni. Na kat. br. 69 se nalazi primipilar Lucije Precilije Klement Julijan, koji je služio kao primipilar i prefekt logora V. legije *Macedonica.*, Za vrijeme, ili poslije te službe, obavljao je i dužnosti svećenika kvinkvenala, flamina te bio patron kolonije, najvjerojatnije Salone.⁴⁰⁹

S obzirom da su u ovom katalogu obrađeni spomenici nastajali u vremenskom razdoblju od tri stoljeća, kao i na značajan broj nadgrobnih natpisa koji su pripadali vojnicima gdje je spomenuto samo ime centuriona, teško je odrediti centurione koji su umrli poslije završetka aktivne službe, ako to nije navedeno, kao u primjerima iznad. U korist tome ne ide ni činjenica da je centurionima bilo dopušteno stupati u brak tijekom svoje aktivne službe, pa je samim time teže odrediti vrijeme smrti centuriona u slučaju u kojem je dedikant spomenika član obitelji. To nije bio slučaj kod legionara, kojima je do 197. god. legalno bilo dopušteno stupati u brak tek poslije službe. Jedan takav mogući veteran je centurion Asidonije Vitelijan (kat. br. 15), koji je supruzi, umrloj u 40. godini, posvetio nadgrobni spomenik. Slična je situacija i kod centuriona Aurelija Vitalija (kat. br. 22), iako je u ovom slučaju njegova supruga doživjela 26 godina, pa nije isključeno da joj on spomenik podiže za vrijeme svoje aktivne službe. Svojoj supruzi podiže i centurion Kvint Servilije Statijan (kat. br. 76). Centurionu Titu Flaviju Pomponijanu (kat. br. 40) nasljednici podižu nadgrobni spomenik, a zbog njegove službe, tijekom koje je služio u 5 različitih legija, da se pretpostaviti da je dosegnuo vojnu mirovinu. Status veterana je vjerojatno dobio i centurion Marko Julije Paterno (kat. br. 49). U Saloni su mu nasljednici, supruga Julija Maksima te oslobođenik Marko Julije Docim, podigli nadgrobni spomenik u kojem se spominje njegova vojna karijera, koja uključuje legionarsku službu, a zatim centurionsku službu u tri različite legije. Mogući veteran je i centurion Gaj Lartidije Krispo (kat. br. 56), koji je svojoj oslobođenici, umrloj u 27. godini, podigao nadgrobni spomenik. Sličan je slučaj i

⁴⁰⁹ Dukić 2015, str. 45.

votivni natpis centuriona Marka Lukija Valenta (kat. br. 58). On je posvetio Jupiteru, ali zanimljivo je da u natpisu spominje i svog sina, Marka Lukija Frontona, što može ukazivati na završenu vojnu karijeru, iako je moguće da je centurion služio u Skelanima, pošto se u ondje nalazila postaja konzularnog beneficijarija.⁴¹⁰ Na međašnom natpisu kat. br. 74 spominje se centuriona Sej Severin. Natpis dalje bilježi da je on uz tok rijeke uspostavio ili dogovorio granicu s Bebidijem Titijanom. Ovaj natpis može upućivati na to da je Sej Severin poslije umirovljenja u Dalmaciji dobio zemlju, a ovaj je spomenik dokaz granica njegova posjeda. Ime centuriona iz Solina (kat. br. 115) nije sačuvano, ali on je napravio nadgrobni natpis svojoj supruzi Eliji Gaudenciji i sebi, što ga također stavlja u ovu skupinu mogućih centurionskih veterana.

5.3.9. Epigrafski dokazi o centurionskim obiteljima u Dalmaciji

Od centuriona obrađenih u ovom radu, na 23 spomenika postoji epigrafski dokaz o tome da su oni u Dalmaciji zasnovali obitelj, ili su bili neka od obitelji koje su se ondje naselile. Određeni broj spomenika vjerojatno pripada i domicilnim romaniziranim stanovnicima koji su na spomenicima ostavili zapis o svojim obiteljima. U ovaj popis su uvršteni samo centurioni koji su na spomenicima zapisali informacije o svojim obiteljima, iako su epigrafski poznate i obitelji poput Artorija ili Statija, čiji centurioni se pojavljuju u katalogu. Oni su, iako to u natpisima ne navode, pripadnici obitelji koje su imale posjede i živjele u Dalmaciji.

Najviše dokaza o svojim obiteljima ostavili su centurioni pomoćnih postrojbi. Od 11 njihovih spomenika, 4 centuriona (kat. br. 8, 37, 53 i 56) pripadaju centurionima VIII. kohorte *Voluntariorum*. Njima pripada Gaj Alazinije Valentin iz Klapavica (kat. br. 8) koji komemorira svoje roditelje, a za gentilno ime *Alasinius* se smatra da je lokalnog podrijetla.⁴¹¹ Centurionu Titu Flaviju Luciliju (kat. br. 37) njegovi oslobođenici i nasljednici podižu nadgrobni natpis u Solinu. Iz iste postrojbe je bio i Kvint Julije Verekundinije(?) (kat. br. 53), kojemu je sin Julije Julijan podigao spomenik pronađen u

⁴¹⁰ Ferjančić, Babić 2009, str. 248.

⁴¹¹ Alföldy 1969, str. 56, s.v. *Alasinius*; Demicheli 2016a, str. 109-114.

Ljubuškom. U današnjem Cavtatu je pronađen nadgrobni natpis u kojem Gaj Lartidije Krisp (kat. br. 56) podiže nadgrobni spomenik Lartidiji Rekepti.

Kohorte I. i II. *milliaria Delmatarum* su podignute u provinciji Dalmaciji i samim time su logično zastupljene ovdje. Pronađena su 4 natpisa centuriona (kat. br. 15, 17, 58 i 75) koji spominju njihove obitelji. Prvi natpis pripada centurionu II. kohorte Asidoniju Vitelijanu (kat. br. 15), koji pokraj današnje Pljevlje podiže spomenik svojoj preminuloj supruzi Raoniji Autumniji. Na spomeniku centuriona Tita Aurelija Apolonija (kat. br. 17) iz I. kohorte *Delmatarum*, spominje se njegov otac Aurelije Akvila, koji podiže dvojici svojih preminulih sinova. Spomenik je pronađen u Solinu. U Skelanima je pronađen votivni natpis centuriona I. kohorte *Delmatarum*, Marka Lukija Valenta (kat. br. 58), koji zajedno sa sinom M. Lukijem Frontonom posvećuje Jupiteru. Posljednji centurion iz kohorti Delmata koji je u Dalmaciji imao svoju obitelj svoj je natpis također ostavio u Skelanima. Centurion se zvao Gaj Sergije Julijan (kat. br. 75), služio je u I. kohorti Delmata. Njemu spomenik podiže supruga.

Tri posljednja natpisa pomoćnih postrojbi pripadaju III. kohorti *Alpinorum* (kat. br. 86) i I. kohorti Belga (kat. br. 54 i 76). Centurionu Marku Valeriju Doniku (kat. br. 86) kojemu je kao *domus* navedena Celeja, spomenik u Andetriju podiže supruga Herenija Pudentila. Centurionu Gaju Juliju Verekundu (kat. br. 54) podiže supruga Postimija Restituta u okolici logora *Bigeste*, a u Solinu Kvint Servilije Statijan (kat. br. 76) podiže svojoj supruzi Kalpurniji Nimfi.

Legijski centurioni su svoje dokaze o obitelji ostavili na 9 natpisa. Prvi natpis pripada centurionu Aureliju Vitaliju (kat. br. 22). On je služio u V. legiji *Macedonica*, a spomenik mu je pronađen na Klisu. On svojoj supruzi Celiji(?) Kalpurniji posvećuje sarkofag. Moguća je obiteljska veza na natpisu pod kat. br. 28, gdje primipilarima XI legije. Cicereju Askaniju i Cicereju Levu u Burnu podiže Lucije Cicerej, upisan u *tribus Aniensis* iz Arimina. Centurion VII. legije, Tit Elvije Salinator (kat. br. 34), u Zadru podiže nadgrobni spomenik svom ocu Titu Elviju Marinu. Iz Zadra je i spomenik Kvinta Recija Rufa, primipila XII legije *Fulminata* (kat. br. 72). Njemu podiže supruga Trebija Prokula. U Solinu su pronađena dva nadgrobna natpisa centuriona koji su tijekom svoje vojne karijere služili u više legija. Prvi je pripadao Titu Flaviju Pomponijanu (kat. br. 40) kojemu nasljednici podižu spomenik. Drugi pripada

centurionu Marku Juliju Paternu (kat. br. 49), kojemu podižu oslobođenik i supruga. Iz Salone dolaze još dva spomenika legijskih centuriona bez oznake legije u kojoj su služili. Jedan pripada primipilaru Kvintiju Germanu (kat. br. 71), ocu supruge konzularnog beneficijarija Flavija Valenta, a drugi ocu centuriona Tita Titizena Valentina (kat. br. 81). Posljednji legijski centurion također je služio u VII. legiji *C.p.f.* Zvao se Gaj Vibije Pudet (kat. br. 94), a za života je napravio spomenik sebi i svojoj supruzi Juliji Poli.

Centurionu Luciju Variju (kat. br. 91), podiže Lucije Varije Let, koji mu je mogao biti sin ili oslobođenik. Na kat. br. 21 nalazi se centurion Aurelije Saturnin, a supruga Elija Mesijana mu je dala izraditi sarkofag, koji je pronađen u Solinu. Iz Solina je posljednji centurion (kat. br. 115) kojemu se nije sačuvalo ime, ali je ostala informacija da je svojoj supruzi podigao spomenik.

5.4. Centurionski spomenici po mjestu nalaza

Centurionski spomenici u Dalmaciji bili su raspoređeni najviše u priobalnom području, dok se u unutrašnjosti provincije oni nalaze sporadično i na sjecištima cesta koje su ondje prolazile. Zbog velikog broja spomenika, kao i njihovog rasporeda, ovdje će biti grupirani u odnosu na suvremene regionalne teritorijalne podjele Republike Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Albanije i Srbije. Najveći broj spomenika je pronađen na teritoriju Hrvatske, gdje su evidentirana 103 spomenika. Iduća država s najviše spomenika je Bosna i Hercegovina, gdje je pronađeno 12 spomenika centuriona. Po dva spomenika pronađena su u Republikama Srbije i Crne Gore, a jedan spomenik je pronađen u Albaniji, na južnim granicama provincije Dalmacije. Na jednom spomeniku, međašnom natpisu centuriona Seja Severina (kat. br. 74) nije sačuvano njegovo nalazište, a jedine informacija dostupna uz njega je to da potječe iz Dalmacije.

5.4.1. Centurionski spomenici u Republici Hrvatskoj

Radi lakšeg snalaženja oko spomenika unutar Republike Hrvatske, spomenici će biti podijeljeni na regije u kojima su pronađeni. Ovdje su izdvojena područja Kvarnera, Like, Sjeverne Dalmacije, Srednje Dalmacije te Južne Dalmacije.

Spomenici srednje Dalmacije

U području koje obuhvaća srednja Dalmacija pronađeno je najviše centurionskih spomenika u Republici Hrvatskoj. Na tom je području pronađeno 49 natpisa centuriona. Unutar tog područja, koje danas zauzima Splitsko-dalmatinska županija, spomenici su najgušće raspoređeni između glavnog centra provincije, Salone te legijskog logora Tilurija, koji se nalazio nedaleko od današnjeg grada Trilja. Na samom teritoriju Salone pronađeno je 25 natpisa (kat. br. 5, 6, 11, 17, 21, 37, 40, 49, 55, 62, 67, 69, 71, 76, 81, 85, 90, 91, 92, 93, 103, 104, 109, 115 i 117), što ujedno čini i najveći broj spomenika koncentriranih na jednom mjestu u rimskoj provinciji Dalmaciji. Od 25 natpisa, njih 12 pripadalo je centurionima koji su služili u legijama, 6 centuriona služilo je u pomoćnim postrojbama, po jedan centurion pripadao je vigilima i mornarici, a za 5 natpisa nije moguće utvrditi gdje su centurioni služili. U užoj okolini tog središta raspoređeni su natpisi u manjim naseljima pa su tako potvrđena tri natpisa u Epetiju, okolini današnjeg Stobreča (kat. br. 13, 14 i 24), među kojima se nalaze natpisi legijskog centuriona Lucija Artorija Kasta (kat. br. 13 i 14) te centuriona nezabilježene postrojbe Lucija Bebidija Kasija (kat. br. 24). Jedan je spomenik centuriona V. legije *Macedonica* pronađen na Klisu (kat. br. 22), kao i u Klapavicama (kat. br. 8), gdje je centurion Gaj Alazinije Valentin služio u VIII. kohorti *Voluntariorum*. Tragurij je zastupljen s dva spomenika (kat. br. 68 i 94), a oba su centuriona služila u VII. legiji *C.p.f.*

Tilurium je kao legijski logor logično potvrđen s najviše natpisa u ovom području. Ondje je pronađeno 7 centurionskih spomenika (kat. br. 16, 41, 46, 100, 116, 118 i 120). Zanimljivo je da u samom Tiluriju nije pronađen nijedan natpis centuriona koji su služili u VII. legiji, osim jednog na kojem se spominje da je centurion služio u legiji, ali pošto nije sačuvan natpis, on se samo pripisuje VII. legiji. Četiri natpisa pripadaju pomoćnim postrojbama: VIII. (kat. br. 16), VIII. *Voluntariorum* (kat. br. 118), VIII. *Voluntariorum Philippianae* (kat. br. 46) te III. kohorti *Alpinorum* (kat. br. 100).

Na dva natpisa (kat. br. 41 i 116) nije moguće odrediti kojem tipu postrojbe su obrađeni centurioni pripadali.

Na ostalim lokalitetima srednje Dalmacije tri su spomenika pronađena na mjestu nekadašnjeg Andetrija, a današnjeg Gornjeg Muća gdje se nalazio i logor pomoćnih postrojbi. Dva natpisa pripadaju III. kohorti *Alpinorum* (kat. br. 86 i 105), a jedan se natpis pripisuje VII. legiji *C.p.f.* (kat. br. 47). Dva spomenika su pronađena u Škripu na otoku Braču, a oba su vezana uz radove u kamenolomu koji se nalazio ondje. Prvi (kat. br. 39) pripada centurionu koji je služio u III. kohorti *Alpinorum Antoniniana*, a njegova zadaća je najvjerojatnije bila briga o amfiteatru u Saloni. Drugi (kat. br. 77) pripada centurionu I. kohorte Belga, koji u svom votivnom natpisu navodi da je *curagens theatri*. Od ostalih nalazišta centurion pod kat. br. 52 svoj je natpis ostavio u Čitluku kod Sinja (*Aequum*), u Dikovači kod Runovića (*Novae*) ostao je spomenik centuriona čije se ime ni služba nisu sačuvali (kat. br. 119). Jedan centurion (kat. br. 79) potvrđen je na prostoru današnjeg Vrgorca, a služio je u I. legiji *Minervae*. Posljednji spomenik s ovog područja pronađen je u Omišu (kat. br. 61), a pripadao je centurionu Gaju Mariju Maternu, koji je služio u VII. legiji *C.p.f.*

Spomenici sjeverne Dalmacije

Na području sjeverne Dalmacije, koja obuhvaća područje Zadarske i Šibensko-kninske županije nađen je drugi najveći broj spomenika centuriona u rimskoj provinciji Dalmaciji. Ukupno je ondje pronađeno 46 različitih spomenika centuriona. Najveći centar tog područja za vrijeme rimske uprave bio je *Iader* gdje je i nađeno 8 centurionskih spomenika, iako najviše spomenika potječe iz okolice legijskog logora Burna (*Burnum*) pokraj današnjeg mjesta Kistanje. Ondje su, s okolicom koja gravitira prema tom logoru pronađena 22 različita centurionska natpisa (kat. br. 7, 9, 10, 25, 28, 30, 35, 43, 45, 50, 51, 57, 70, 80, 84, 88, 89, 95, 106, 112 i 121.). Osamnaest spomenika pronađeno je u užoj okolici Burna, u Kistanjama i Ivoševcima, ali 4 spomenika su pronađena nešto dalje. Prvi od njih je pronađen u Kninu (kat. br. 112) i pripada centurionu Gaju Verekundu koji je služio u XI. legiji *C.p.f.* Drugi je pronađen u Mokrom Polju (kat. br. 89), a pripada legijskom centurionu Kvintu Valeriju. Spomenik trećeg centuriona pronađen je u Strmici, koja se nalazi sjeveroistočno od Kistanja (kat. br. 84). Pripada Titiju Silvanu, centurionu XI. legije *C.p.f.* Posljednji spomenik iz

okolice Burna je pronađen južnije, u okolici Skradina (kat. br. 9). Pripada centurionu IV. legije *Macedonica* Apiniju Kvadratu. U samom Burnu je od spomenika kojima je moguće odrediti pripadnost postrojbe legiji ili pomoćnim postrojbama gotovo isključivo pronađen materijal vezan za legije. Ne postoji nijedan centurionski spomenik na kojem se spominju pomoćne postrojbe. Od navedenih spomenika, 8 njih pripada XI. legiji *C.p.f.* (kat. br. 10, 25, 35, 45, 50, 51, 70, 88), na jednom je zabilježena samo XI. legija bez počasnog naziva (kat. br. 28), dok se na jednom spomeniku smatra da bi on trebao pripadati XI. legiji *C.p.f.* (kat. br. 7). Na tri spomenika ime legije nije moguće iščitati (kat. br. 30, 57 i 95), a uz navedene legije, na jednom je spomeniku centurion VIII. legije *Augusta* (kat. br. 80), a na drugom pripadnik XX. legije (kat. br. 43). Na posljednjem centurionskom spomeniku moguće je utvrditi da je centurion samo obavljao tu funkciju (kat. br. 106).

U Jaderu je potvrđeno 8 različitih centurionskih spomenika. Četiri spomenika pripadaju legijskim centurionima (kat. br. 27, 34, 59 i 72). Na ostala 4 spomenika nije moguće odrediti kakvoj su postrojbi pripadali (kat. br. 64, 99, 110 i 113). Legijski centurioni pripadali su VII legiji (kat. br. 34), XI. legiji *C.p.f.* (kat. br. 59), XII. legiji *Fulminata* (kat. br. 72) te legiji za koju se pretpostavlja da je XII legija pošto je sačuvana samo oznaka za broj 10 (kat. br. 27). Tri su spomenika građevinski natpisi (kat. br. 99, 110 i 113).

Iduće područje s većom koncentracijom centurionskih spomenika je područje današnjeg grada Benkovca te sjevernije, Karina Gornjeg, gdje je u području oko Novigradskog mora pronađeno 10 spomenika centuriona, među kojim dominiraju međašni zapisi. U okolici samog Benkovca, na području Aserije pronađen je međašni natpis na kojem se spominje centurion VII. legije (kat. br. 83). Nedaleko od Benkovca, u mjestu Nadin (*Nedinum*), pronađen je votivni natpis centuriona koji je služio u I. kohorti Liburna (kat. br. 65). U Popovićima, koji se nalaze sjeveroistočno od Benkovca, također je pronađen međašni natpis sa spomenom dva centuriona iz XI. legije *C.p.f.* te jednog centuriona VII. legije (kat. br. 2). Dalje na sjeveroistok, u mjestu Medvide (ant. *Sidrona*), pronađen je međašni natpis sa spomenom centuriona XI. legije (kat. br. 1).

Sljedeća lokacija je prostor Novigradskog mora, gdje se u antici nalazilo naselje *Corinium*. Danas je to mjesto Karin Gornji, a ondje su pronađena tri spomenika

centuriona. Jedan pripada vojniku iz centurije pretorijanca (kat. br. 36), dok su druga dva nadgrobni natpisi vojnika VII. (kat. br. 101) i VII. legije *C.p.f.* (kat. br. 96) te se na njima spominju njihovi centurioni. Nešto sjevernije, u Pridrazi je pronađen međašni natpis dvaju centuriona XI. legije (kat. br. 3) koji je po tekstu identičan spomeniku pod kat. br. 2. Posljednji spomenik je pronađen u Novigradu (kat. br. 4). To je međašni natpis koji spominje dva centuriona XI. legije. Sjevernije, u Starigradu (ant. *Argyrunum*), pronađen je srebrni medaljon koji spominje centuriona Prokula (kat. br. 107).

U području oko nekadašnje ilirske gradine *Promona*, pronađeni su i spomenici centuriona. Ondje su, u okolini današnjeg grada Drniša, pronađena 4 natpisa centuriona. Jedan potječe iz Bunarače (kat. br. 73), a spominje dva centuriona XI. legije. Sjevernije od Drniša, u mjestu Tepljuh, sačuvana su tri natpisa centuriona. Dva pripadaju centurionima I. kohorte Belga (kat. br. 29) i I. kohorte *milliaria Delmatarum* (kat. br. 87). Na posljednjem se natpisu može samo iščitati ime centuriona (kat. br. 98).

Osim navedenih, u mjestu Danilo Gornje, sjeveroistočno od Šibenika, pronađen je nadgrobni natpis pretorijanca koji spominje centuriona Valenta (kat. br. 111). Na Dugom Otoku, u mjestu Sali, pronađen je posljednji spomenik centuriona sjeverne Dalmacije. Votivni natpis je posvetio centurion Artin (kat. br. 97), a nikakve informacije o njegovoj službi nisu sačuvane.

Spomenici južne Dalmacije

Na području južne Dalmacije zabilježena su četiri centurionska spomenika. Tri su spomenika potvrđena u Vidu (ant. *Narona*), dok je jedan spomenik zabilježen u Cavtatu (ant. *Epidaurum*). U Vidu se nalaze spomenici centuriona pomoćnih postrojbi kohorte I. *Campanorum* (kat. br. 114) te III. kohorte (*Alpinorum*) (kat. br. 23). Treći spomenik pripada centurionu I. legije *Adiutrix pia fidelis* (kat. br. 42). U Cavtatu je jedini spomenik centuriona koji podiže svojoj štićenici, a služio je u VIII. kohorti *Voluntariorum*.

Spomenici Kvarnera i Like

U ovom geografskom području nalaze se četiri spomenika centuriona. Dva su votivna spomenika pronađena u Josipdolu (ant. *Metulum*). Oba centuriona su legijski centurioni. Prvi je služio u XIII. legiji *Gemina* (kat. br. 20), dok je drugi služio u II. legiji *Adiutrix* (kat. br. 19).

Na području Kvarnera i otoka pronađena su dva spomenika. Jedan pripada pomorskom centurionu, koji je služio na liburni (kat. br. 102), a pronađen je u Osoru na Cresu. Spomenik na kojem se spominje pretorijanski centurion VIII. kohorte pronađen je u Trsatu (kat. br. 60).

5.4.2. Spomenici na teritoriju Bosne i Hercegovine

Na teritoriju današnje Bosne i Hercegovine pronađeno je 12 spomenika, s najvećim brojem nalaza u području oko grada Ljubuškog (ant. *Bigeste*) te Skelana, koji su bili postaja konzularnog beneficijarija. U okolici Ljubuškog je pronađeno pet spomenika centuriona. Jedini legijski centurion čiji je spomenik ondje pronađen pripada centurionu XI. legije *Claudia*, koji je sudjelovao u obnovi hrama Libera (kat. br. 66). Ostali spomenici pronađeni ondje pripadaju VIII. kohorti *Voluntariorum* (kat. br. 12 i 53) i I. kohorti *Belgarum* (kat. br. 54 i 108), što i upućuje na karakter logora pomoćnih postrojbi koji se ondje nalazio.

U Skelanima pokraj Srebrenice pronađena su tri centurionska natpisa. Dva spomenika pripadaju centurionima pomoćnih postrojbi, kohorti I. *milliaria Delmatarum* (kat. br. 58 i 75). Votivni spomenik pod kat. br. 38. pripada centurionu legije XI[---].

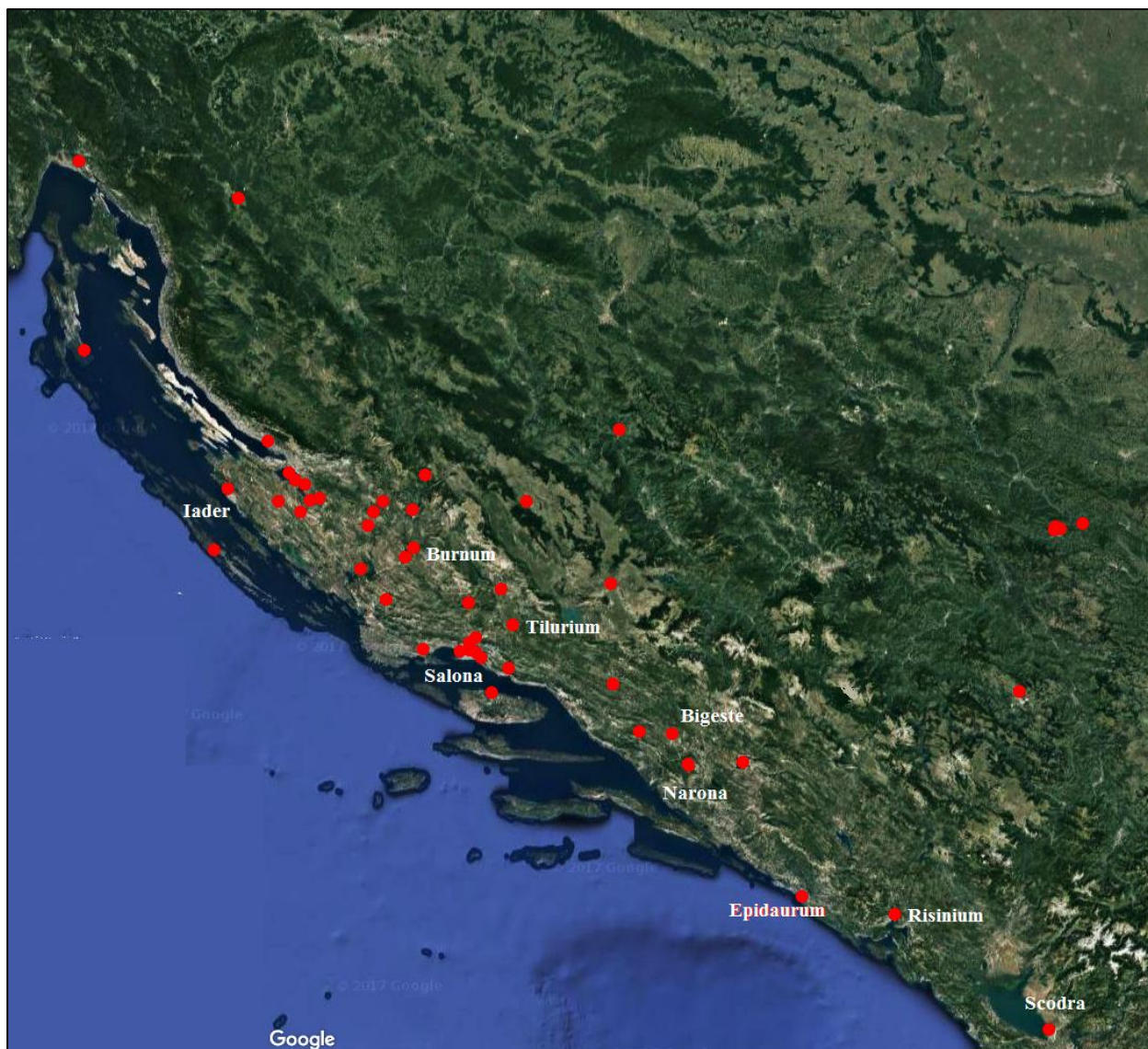
Po jedan od ostalih pet spomenika pronađen je na lokalitetima: Šuica (ant. *Delminium*), gdje je pronađen spomenik centuriona kojem nije sačuvano mjesto službe (kat. br. 18), Dubrave pokraj Stoca, gdje se nalazi nadgrobni natpis centuriona II. kohorte *milliaria Delmatarum* (kat. br. 44), Halapić (ant. *Salviae*), mjesto posvete centuriona VIII. kohorte *Voluntariorum* (kat. br. 33) te Vaganj pokraj Jajca, gdje se nalazio međašni natpis centuriona VII. legije (kat. br. 32).

5.4.3. Spomenici centuriona u republikama Srbiji, Crnoj Gori i Albaniji

Na području Srbije pronađena su dva centurionska natpisa. Oba potječu iz grada Bajina Bašta (ant. *Municipium Malvesiatium*). Prvi pripada centurionu koji je služio u (I.) kohorti *milliaria Delmatarum* (kat. br. 82), a drugi centurionu VIII. kohorte *Voluntariorum* (kat. br. 48). Oba su spomenika votivnog karaktera.

Na teritoriju Crne Gore također su potvrđena dva spomenika centuriona. Prvi dolazi iz Risana (ant. *Risinium*), gdje je podignut počasni natpis centurionu VII. legije *Gemina* (kat. br. 78). Drugi je spomenik pronađen u Kominima kod Pljevlje (*Municipium S(-)*). Ondje supruzi nadgrobni spomenik podiže centurion II. kohorte *milliaria Delmatarum* (kat. br. 15).

Jedini spomenik iz Albanije pripada centurionu kojem je kolonija Skodrana podigla spomenik u današnjem Skadru (ant. *Scodra*) (kat. br. 63).

Slika 125. Raspored centurionskih spomenika prema najvećim centrima u Dalmaciji (kartu omogućio Google).

6. Zaključak

Tema ovog magistarskog rada bili su centurioni u rimskoj provinciji Dalmaciji. Cilj rada bio je popisati sve njihove spomenike, dati uvid u centurionski položaj, njihovo napredovanje u rimskoj vojsci, kao i njihov društveni utjecaj u složenom sustavu napredovanja Rimskog carstva. Tome je bio posvećen prvi dio rada, zajedno s kratkim pregledom djelovanja rimske vojske i osvajanja područja koje je kasnije postalo rimska provincija Dalmacija.

U ovom je radu katalogiziran i obrađen 121 natpis koji su za sobom ostavili centurioni u rimskoj provinciji Dalmaciji. Svaki od natpisa je u katalogu individualno obrađen s datacijom i prijevodom te prethodnim objavama natpisa. U raspravi su natpisi podijeljeni na više kategorija te u svakoj obrađeni.

Na 102 obrađena spomenika bilo je moguće utvrditi vrstu centurionske službe. Zabilježena su 62 spomenika na kojima je potvrđen centurionski položaj u legiji. Na njima je zabilježeno 60 (50,42%) različitih legijskih centuriona. Centurioni rimskih pomoćnih postrojbi u Dalmaciji su zastupljeni s 34 spomenika, na kojima je 35 (29,41%) različitih centuriona. Tri su centuriona zabilježena kao centurioni pretorijanske garde (2,52%) Dva centuriona su bili centurioni u rimskoj mornarici (1,68%), a jedan je centurion možda bio vigil (0,84%). Na 18 (15,13%) spomenika nije bilo moguće odrediti kakvoj su postrojbi obrađeni centurioni pripadali.

Od 121 spomenika centuriona potvrđenih u Dalmaciji najveći broj, njih 60 (49,59%), nadgrobnog je karaktera. Uz njih postoji i 7 (5,79%) natpisa koji su mogli biti nadgrobnog karaktera, ali zbog sačuvanosti samog teksta spomenika to nije moguće utvrditi. Druga najveća skupina spomenika su votivni spomenici, kojih je zabilježeno 26 (21,49%). Božanstvo kojem se najčešće posvećivalo bio je *Iuppiter Optimus Maximus* sa 7 votivnih natpisa. Slijede međašni spomenici kojih je zabilježeno 10 (8,26%), a zatim 8 (6,61%) spomenika počasnog karaktera. Od spomenika građevinskog tipa zabilježena su 4 (3,31%) spomenika, kao i jedan urezani natpis na srebrnom medaljonu, vojnička diploma te dvije kacige tipa Weisenau. U katalogu su navedena i još dva spomenika kojima nije poznata namjena (1,65%).

Među 119 različitih centuriona potvrđenih u rimskoj provinciji Dalmaciji, njih 52 u natpisima ima zabilježen svoj *praenomen*. Najzastupljeniji centurionski *praenomen* je *Caius*, s 12 centuriona. Drugo najbrojnije ime centuriona je *Titus* koje je zabilježeno kod 10 centuriona, a ime *Quintus* zabilježeno je kod 9 centuriona.

Među centurionima u rimskoj provinciji Dalmaciji zabilježeno je 66 različitih gentilicija. Najzastupljeniji gentilicij među centurionima je carski gentilicij *Iulius*, koji ima 8 svojih članova, slijede ga, također carski gentiliciji *Aurelius* i *Flavius*, koji imaju po 6 pripadnika.

Na ukupno 21 spomeniku centuriona u rimskoj provinciji Dalmaciji sačuvana je filijacija. Pojavljuje se devet različitih imena. Među centurionima u Dalmaciji zabilježeno je 70 različitih kognomena. Najčešći kognomeni su *Iulianus*, *Maximus* i *Valens* koji se među centurionima pojavljuju po 4 puta svaki. Na centurionskim spomenicima u provinciji Dalmaciji *tribus* je potvrđena u 12 različitih oblika. Nosi ju ukupno 17 centuriona. Centurioni na čijim je spomenicima zabilježena *domus* su malobrojni u Dalmaciji. Tek na 12 pojedinaca zabilježena je njihova *domus*.

Nakon imenske obrade centuriona, u radu su obrađene centurionske karijere. Jedanaest centuriona je tijekom svoje karijere doseglo centurionat u I. kohorti. Potvrđeno je 8 primipilara, a na natpisima 5 primipilara potvrđena je kasnija civilna ili vojna služba. Zabilježena su 2 centuriona frumentarija, 5 centuriona je radilo na obnovi gradskih objekata, a 4 centuriona su zabilježena kao suci u graničnim sporovima peregrinskih zajednica. Kod 6 centuriona zabilježena je civilna služba poslije umirovljenja u legiji.

Samo na 7 spomenika zabilježene su godine života centuriona, a na 3 spomenika godine službe u legiji. Epigrafski su potvrđene 23 centurionske obitelji na njihovim spomenicima.

Posljednja podjela je na raspored centuriona na području današnjih država čiji su dijelovi nekad bili teritorij rimske provincije Dalmacije. Najviše spomenika pronađeno je u Hrvatskoj, gdje su evidentirana 103 spomenika. U Bosni i Hercegovini je pronađeno 12 spomenika, a po dva spomenika pronađena su u Republikama Srbije i

Crne Gore, a jedan je spomenik pronađen u današnjoj Albaniji, na južnim granicama provincije Dalmacije. Nalazi centuriona ukazuju na važnost područja u kojim su njihovi spomenici pronađeni. To se ponajviše odnosi na područja koja nisu bila urbane sredine Dalmacije. Na mjestima poput Skelana nalazila su se važna sjecišta puteva, kao i područje bogato rudnim bogatstvima, a prisutnost centuriona ondje ukazuje na to koliku je pažnju provincijalna uprava posvećivala takvim mjestima.

7. Popis slika i tablica

Popis slika

Slika 1. Rekonstrukcija rimske legije s centurionom i niže rangiranim časnicima (https://en.wikipedia.org/wiki/Roman_legion#/media/File:Roman_soldiers_with_aquilifer_signifer_centurio_70_aC.jpg) 15.6.2016.

Slika 2. Izgled kohorte (po Speidelu) s obzirom na oznake centuriona. Izvor: M. Speidel, *Centurial Signs and the Battle Order of the Legions*, ZPE 154, Bonn 2005, str. 290, fig. 4.

Slika 3. Stela centuriona T. Kalidija Severa (G. Webster, *The Roman Imperial Army Of The First And Second Centuries AD*, Norman, 1998, str. 131.)

Slika 4. Detalj stele Marka Petronija Klasika (CIL III, 4060 = 10869), autor slike: Ortoľ Harl (<http://lupa.at/3102>, 19.9.2017.)

Slika 5. Stela Kvinta Sertorija Festa (<http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=4146> 15.6.2016.)

Slika 6. Prikaz centuriona Marka Celija (https://en.wikipedia.org/wiki/Marcus_Caelius 25.6.2016.)

Slika 7. Prikaz centurionske opreme na ilustracijama centuriona Kvinta Sertorija Festa i Marka Celija, autor Giuseppe Rava (R. D'Amato, *Roman Centurions 31 BC – AD 500*, Oxford, 2012, str. 25-26.).

Slika 8. Prikaz provincije Dalmacije s najvažnijim centrima. Izvor: <http://povijest.net/faze-osvajanja-panonije-i-oblici-romanizacije/#prettyPhoto> (22.8.2017).

Slika 9. Međošni natpis centuriona Kvinta Ebucija Liberala, izvor: Colnago, Keil 2008, str. 140.

Slika 10. Međošni natpis sa spomenom centuriona Kvinta Ebucija Liberala, Seksta Titija Gemina i Aula Rezija Maksima, izvor: <http://lupa.at/21502> (20.6.2017.).

Slika 11. Međašni natpis sa spomenom centuriona Kvinta Ebucija Liberala i Aula Rezija Maksima, izvor: Wilkes 1974, str. 261.

Slika 12. Međašni natpis sa spomenom centuriona Kvinta Ebucija Liberala i Aula Rezija Maksima, CIL III, 2883.

Slika 13. Počasni natpis sa spomenom Publija Elija Amintijana, izvor:
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-27500062
(20.6.2017.).

Slika 14. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Emilija Viktora, izvor: Kurilić 1998, str. 174. sl. 3.4.

Slika 15. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Gaja Alazinija Valentina, izvor: Demicheli 2016a, str. 111.

Slika 16. Nadgrobni natpis centuriona Apinija Kvadrata, CIL III 2817.

Slika 17. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Akvilija Frontona, izvor:
<http://lupa.at/23082> (20.6.2017.).

Slika 18. Votivni natpis centuriona Seksta Akvilija Severa, CIL III 1940.

Slika 19. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Artana Marcela i Nonija Valenta, CIL III 6365.

Slika 20. Nadgrobni natpis sa sarkofaga centuriona Lucija Artorija Kasta, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/24235> (20.6.2017.).

Slika 21. Nadgrobni natpis centuriona Lucija Artorija Kasta, CIL III 12791 (raniija rekonstrukcija).

Slika 22. Stela supruge centuriona Asidonija Vitelijana, izvor:
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-10000627
(20.6.2017.).

Slika 23. Stela vojnika sa spomenom centuriona Atilija, izvor:

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-29900112

(20.6.2017.).

Slika 24. Nadgrobni natpis centuriona Tita Aurelija Apolonija, CIL III 2006.

Slika 25. Votivni natpis centuriona Aurelija Julijana, izvor: Marijanović 1986, str. 110.

Slika 26. Votivni natpis centuriona Aurelija Maksima, autor: Ortolf Harl -

<http://lupa.at/11527> (20.6.2017.).

Slika 27. Votivni natpis centuriona Aurelija Salvijana, autor: Ortolf Harl -

<http://lupa.at/11528> (21.6.2017.).

Slika 28. Nadgrobni natpis sa sarkofaga centuriona Aurelija Saturnina, izvor: Bulić 1912, str. 6.

Slika 29. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Aurelija Vitalija, autor: Ivan

Matijević - <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/foto/F036279> (20.6.2017.).

Slika 30. Nadgrobni natpis centuriona Marka Avilija Numija, autor: Ortolf Harl -

<http://lupa.at/24380> (21.6.2017.).

Slika 31. Votivni natpis centuriona Lucija Bebidija Kasija, izvor: Rendić-Miočević 2007, str. 18, sl. 3.

Slika 32. Nadgrobni spomenik legionara sa spomenom centuriona Cecilija Sabina, autor:

Ortolf Harl - <http://lupa.at/23236> (21.6.2017.).

Slika 33. Nadgrobni natpis centuriona Kalpurnija Maksima(?), izvor: Demicheli 2106b, str. 36, sl. 2.

Slika 34. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Cicereja Askanija i Cicereja Leva, izvor: Bulić 1900, str. 6.

Slika 35. Votivni natpis centuriona Klaudija Maksima, CIL III 13229.

Slika 36. Detalj s kacige tipa Weisenau. Izvor: Šeparović, Uroda 2009, str. 34, sl. 33a.

Slika 37. Nadgrobni natpis centuriona Klaudija(?) Celera, izvor: Patsch 1897, 179, fig. 4.

Slika 38. Međašni natpis sa spomenom centuriona Manija Celija, izvor: <http://lupa.at/21529> (21.6.2017.).

Slika 39. Votivni natpis centuriona Tita Koninija Ursa, izvor: Sergejevski 1928, str. 82, sl. 3.

Slika 40. Nadgrobni natpis oca centuriona Tita Elvija Salinatora, CIL III 2914.

Slika 41. Nadgrobni spomenik legionara sa spomenom centuriona Fabricija Vera, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/22908> (21.6.2107.).

Slika 42. Nadgrobni natpis pretorijanca sa spomenom centuriona Firmija Tertula, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/23218> (21.6.2017.).

Slika 43. Nadgrobni spomenik centuriona Tita Flavija Lucilija, izvor: Jeličić-Radonić 2006, str. 129, sl. 3.

Slika 44. Votivni natpis centuriona Flavija M[---], izvor: http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-32201024 (21.6.2017.).

Slika 45. Votivni natpis centuriona Tita Flavija Pompeja, izvor: Buovac 2012, str. 93, sl. 8.

Slika 46. Nadgrobni spomenik centuriona Tita Flavija Pomponijana, CIL III 2029.

Slika 47. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Flavija Verekunda, CIL III, 13973.

Slika 48. Počasni natpis sa spomenom centuriona Flavija Viktora, izvor: Atanacković-Salčić 1981, str. 268, crtež 7.

Slika 49. Nadgrobni(?) natpis centuriona Salvija Frebrana Bakula, CIL III 2836.

Slika 50. Nadgrobni spomenik centuriona Gaja Frezija Valentina, izvor:

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-10100853

(21.6.2017.).

Slika 51. Nadgrobni spomenik vojnika sa spomenom centuriona Geminija Flava, CIL III 14998.

Slika 52. Votivni natpis centuriona Marka Ipija Vitalija, CIL III 2706.

Slika 53. Votivni natpis centuriona Julija, CIL III, 14951.

Slika 54. Votivni natpis centuriona Lucija Julija Materna, CIL III 8336.

Slika 55. Nadgrobni spomenik centuriona Marka Julija Paterna, CIL III, 2035.

Slika 56. Nadgrobni spomenik legionara sa spomenom centuriona Julija Priska, izvor: Patsch 1900, str. 74-75, br. 4, fig. 46.

Slika 57. Nadgrobni spomenik legionara sa spomenom centuriona Julija Sekunda, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/23234> (22.6.2017.).

Slika 58. Nadgrobni natpis centuriona Seksta Julija Silvana, CIL III, 2733.

Slika 59. Nadgrobni natpis centuriona Kvinta Julija Verekundinija, izvor: Patsch 1895, str. 282; br. 110, fig. 110.

Slika 60. Nadgrobni spomenik centuriona Gaja Julija Verekunda, izvor: Marić 2016, str. 107, sl. 1.

Slika 61. Nadgrobni(?) spomenik centuriona Tita Lelija Severa, CIL III 2038.

Slika 62. Nadgrobni spomenik oslobođenice sa spomenom centuriona Gaja Lartidija Krispa, CIL III 1742.

Slika 63. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Kvinta Ligarija(?), CIL III 14994.

Slika 64. Votivni natpis centuriona Marka Lukija Valenta, izvor: Ferjančić, Babić 2009, str. 247.

Slika 65. Nadgrobni natpis pretorijanca sa spomenom centuriona Gaja Marcija Gemelina, CIL III 3027.

Slika 66. Međašni natpis sa spomenom centuriona Gaja Marija Materna, izvor: Tončinić 2012, str. 122, sl. 98.

Slika 67. Votivni natpis centuriona Maksimija Maksimijana, autor: Marko Matijević - <http://lupa.at/24122> (22.6.2017.).

Slika 68. Počasni spomenik centuriona Gaja Memija Julija, izvor: Łajtar, Żelazowski 2014, str. 276, fig. 2.

Slika 69. Natpis sa spomenom centuriona Oktavija F[---], CIL III 2968a.

Slika 70. Votivni natpis centuriona Tita Oktavija Macera, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/24133> (22.6.2017.).

Slika 71. Počasni natpis centuriona Kvinta Pisenija Severina, izvor: Dodig 2014, str. 142, sl. 2.

Slika 72. Nadgrobni spomenik sa spomenom centuriona Publija Plotija, autor: Ante Verzotti - <http://lupa.at/21473> (23.6.2017.).

Slika 73. Votivni spomenik centuriona Publija Plotija, autor: Ante Verzotti - <http://lupa.at/21498> (23.6.2017.).

Slika 74. Počasni natpis centuriona Lucija Precilija Klementa Julijana, CIL III 2028.

Slika 75. Nadgrobni spomenik vojnika sa spomenom centuriona Pulpidija Silvestra, izvor: Patsch 1897, str. 189, br. 23, fig. 22.

Slika 76. Nadgrobni spomenik kćeri centuriona Kvintija Germana, CIL III, 8754.

Slika 77. Nadgrobni natpis centuriona Kvinta Recija Rufa, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/20422> (23.6.2017.).

Slika 78. Međašni natpis sa spomenom centuriona Lucija Salvija i Marka Svetona, izvor: Patsch 1897, str. 212, br. 77, fig. 76.

Slika 79. Međašni natpis sa spomenom centuriona Seja Severina, CIL III, 03163.

Slika 80. Nadgrobni natpis centuriona Gaja Sergija Julijana, izvor: Patsch 1909, str. 157, br. 24, sl. 67.

Slika 81. Nadgrobni natpis supruge centuriona Kvinta Servilija Statijana, izvor: Matijević 2011, str. 193-194, sl. 2.

Slika 82. Votivni natpis centuriona Kvinta Silvija Sperata, CIL III, 03096.

Slika 83. Počasni natpis centuriona Gaja Statija Celza, izvor:

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-30600140
(24.6.2017.).

Slika 84. Votivni natpis centuriona Sulpikija Kalvija, CIL III, 1918.

Slika 85. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Terencija Julijana, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/22869> (24.6.2017.).

Slika 86. Nadgrobni spomenik oca centuriona Tita Titizena Valentina, autor: M. Clauss - http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-27601603
(24.6.2017.).

Slika 87. Međašni natpis sa spomenom centuriona Gaja Titija Gemina, izvor: Čače 2003, str. 20.

Slika 88. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Titija Silvana, CIL III, 06417.

Slika 89. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Trinija, autor: Ante Verzotti - <http://lupa.at/21436> (24.6.2017.).

Slika 90. Nadgrobni natpis centuriona Marka Valerija Donika, CIL III, 2746.

Slika 91. Votivni natpis centuriona Valerija Menofila, CIL III, 9829.

Slika 92. Nadgrobni natpis legionara sa spomenom centuriona Valerija Postuma, CIL III, 6419.

Slika 93. Nadgrobni(?) natpis centuriona Kvinta Valerija, izvor: Patsch 1897, str. 193, br. 28, sl. 27.

Slika 94. Votivni natpis centuriona Valerija Valenta, izvor: Wilkes 1974, str. 264, fig. 6.

Slika 95. Nadgrobni spomenik centuriona Lucija Varija, CIL V, 2062 = 2164.

Slika 96. Nadgrobni natpis centuriona Tita Varonija Marona, CIL III, 2063.

Slika 97. Nadgrobni spomenik vojnika sa spomenom centuriona Vi[---] Severa, izvor: http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-10101622 (25.6.2017.).

Slika 98. Votivni natpis centuriona Gaja Vibija Pudeta, autor: Ante Verzotti - <http://lupa.at/21486> (25.6.2017.).

Slika 99. Detalj s kacige tipa Weisenau. Izvor: Šeparović, Uroda 2009, str. 37, sl. 34c.

Slika 100. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Agripe, CIL III 2885.

Slika 101. Votivni natpis centuriona Artina, izvor: http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-00380815 (26.6.2017.).

Slika 102. Građevinski natpis sa spomenom centuriona Klodija, autor: Ortolf Harl http://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?bild=lu_23028 (26.6.2017.).

Slika 103. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Julijana, izvor: Bulić 1900, str. 9.

Slika 104. Međašni natpis sa spomenom centuriona Lakona, CIL III, 2882.

Slika 105. Nadgrobni natpis centuriona Likeja, autor: Krešimir Matijević - <http://lupa.at/20688> (26.6.2017.).

Slika 106. Vojnička diploma centuriona Platora Mezeja, izvor: Demicheli 2012b, str. 50, sl. 1. (CIL III, str. 850).

Slika 107. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Marcela, izvor: Rendić-Miočević 1952, str. 226, br. 35, sl. 6.

Slika 108. Votivni natpis vojnika sa spomenom centuriona Numisijana, izvor: Bulić 1899, str. 88.

Slika 109. Srebrni medaljon sa spomenom centuriona Prokula, izvor: Abramić, Colnago 1909, str. 104-106; sl. 76.

Slika 110. Nadgrobni spomenik vojnika sa spomenom centuriona Restituta, izvor: Patsch 1912, str. 133-136, br. 2; fig. 61.

Slika 111. Nadgrobni natpis sa spomenom centuriona Serv[---], CIL III, 12901.

Slika 112. Građevinski natpis kohorte sa spomenom centuriona Tukijana, autor: Ortolf Harl - http://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?bild=lu_23083 (26.6.2017.).

Slika 113. Nadgrobni natpis pretorijanca sa spomenom centuriona Valenta, CIL III, 09870.

Slika 114. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona Gaja Verekunda, izvor: Patsch 1897, str. 196, sl. 33.

Slika 115. Građevinski natpis kohorte sa spomenom centuriona [---]ipra, autor: Frederike Harl - http://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?bild=lu_2307 (26.6.2017.).

Slika 116. Nadgrobni natpis centuriona iz Vida, izvor: http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-31500392 (26.6.2017.).

Slika 117. Nadgrobni natpis centuriona iz Solina, CIL III, 12894.

Slika 118. Nadgrobni natpis vojnika sa spomenom centuriona iz Trilja, CIL III, 14937.

Slika 119. Votivni natpis centuriona iz Garduna, autor: Ante Kutleša, Tončinić 2004, str. 151, sl. 1.

Slika 120. Votivni natpis centuriona iz Dikovače kod Runovića, izvor: Patsch 1902, str. 94-95, br. 3, sl. 27.

Slika 121. Natpis centuriona iz Garduna, izvor: Gabričević 1969, str. 236, br. 15, sl. 15.

Slika 122. Natpis centuriona(?) iz Ivoševaca CIL III, 15015.

Slika 123. Odnos centuriona po vrsti postrojbi u kojima su služili

Slika 124. Prikaz odnosa centurionskih spomenika po namjeni

Slika 125. Raspored centurionskih spomenika prema najvećim centrima u Dalmaciji (kartu omogućio Google).

Popis tablica

Tablica 1. Plaća centuriona za vrijeme različitih careva (izvor: . Dobson, *Legionary centurion or equestrian officer? A comparison of pay and prospects*, D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart, 1993, str. 191.)

Tablica 2. Prikaz centuriona XI. legije

Tablica 3. Prikaz centuriona VII. legije

Tablica 4. Spomenici centuriona ostalih legija

Tablica 5. Prikaz centuriona koji su služili u više legija tijekom svoje karijere

Tablica 6. Prikaz centuriona bez poznatog imena legije

Tablica 7. Centurioni VIII. kohorte Voluntariorum civium Romanorum

Tablica 8. Centurioni I. kohorte Belga

Tablica 9. Centurioni III. kohorte Alpinorum

Tablica 10. Centurioni ostalih pomoćnih postrojbi

Tablica 11. Centurioni sa službom u mornarici, pretorijanskoj gardi i kohorti vigila

Tablica 12. Centurioni bez imena postrojbe u kojoj su služili

Tablica 13. Centurioni kod kojih je u natpisima navedena filijacija

Tablica 14. Centurioni kod kojih je u natpisu zabilježena *tribus*

Tablica 15. Legijski centurioni I. kohorte

8. Popis kratica

AE - *L'Année épigraphique*

BASD - *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, Split

CIL – *Corpus inscriptionum latinarum*

EDCS - *Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby*, <http://www.manfredclauss.de/>

GZM – *Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo

HD – EDH - *Epigraphische Datenbank Heidelberg*, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home>

IDRE - C.C. Petolescu, *Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptiones extra fines Daciae repertae Graecae et Latinae (saec. I.II.III)*, Bukurešt

ILS – Herman Dessau, *Inscriptiones latinae selectae*

ILJug - *Inscriptiones Latinae, quae in Iugoslavia repertae et editae sunt*, Ljubljana

VAHD – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split

VAPD – *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Split

VHAD – *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb

WMBH - *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Beč

ZPE - *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphic*. Bonn, Habelt

9. Popis izvora

Apijan, *Appian's Roman History: in four volumes*. Na engleski preveo Horace White. London 1962.

Bibilija, Novi zavjet. Zagreb, 2003.

Flavije Vegetije Renat, *Sažetak vojne vještine*. Prev. Teodora Shek Brnardić, Zagreb 2002.

Gaj Svetonije Trankvil, *Dvanaest rimskih careva*, prev. Stjepan Hosu, Zagreb 1978.

Kasije Dion, *Historia Romana*, prev. E. Carry, Loeb Classical Library, Cambridge 1954. Dostupno na:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html

(21.9.2017.

Plinije Stariji, *Zemljopis starog svijeta = Naturalis historia : III, IV, V i VI knjiga*, preveo i bilješkama popratio Uroš Pasini, Split 2004.

Publije Kornelije Tacit, *Anali*. Prev. Jakov Kostović, Zagreb 1970.

Publije Kornelije Tacit, *Historije*. Prev. Josip Miklić, Zagreb 1987.

Tit Livije, *Ab urbe condita*. Dostupno na: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>
(21.9.2017.)

Knjiga 8., preveo: B. O. Foster

Knjiga 42., preveo: C. Roberts

10. Popis literature

Abramić, Colnago 1909

M. Abramić, A. Colnago, *Untersuchungen in Norddalmatien*, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien 12, Beč, 1909, str. 104-106, sl. 75, 76.

Alföldy 1969

G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.

Alföldy 1982

G. Alföldy, *Zu den Inschriften der legio VIII Augusta in Dalmatia*, VAHD LXXXII, Split 1982, str. 201-207.

Alföldy 1987

G. Alföldy, *Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatien*. U: G. Alföldy, *Römische Heeresgeschichte: Beiträge 1962-1985 (Mavors Roman Army Researches III)*, Amsterdam 1987, str. 239-297.

Atanacković-Salčić 1981

V. Atanacković-Salčić, *Kameni spomenici u arheološkoj zbirci na Humcu*, Naše starine 14/15, Sarajevo 1981, str. 257-284.

Betz 1938

A. Betz, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Baden bei Wien, 1938.

Birley 1988

E. Birley, *Promotions and transfer in the Roman army II: The centurionate*. U: E. Birley, *The Roman army*, Amsterdam 1988, str. 206-220.

Birley 1999

A. R. Birley, *New Governor of Britain (20 August 127): L. Trebius Germanus*, ZPE 124, 1999, str. 243-248.

Bishop, Coulston 2009

M. C. Bishop, J. C. N. Coulston, *Roman military equipment – From the Punic Wars to the Fall of Rome*, Oxford 2009.

Bojanovski 1988

I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANU BiH, Djela, knjiga LXVI, Sarajevo 1988.

Breeze 1993

D. J. Breeze, *A note on the use of the titles Optio and Magister below the centurionate during the principate*. U: D. J. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart 1993, str. 71-78.

Brunšmid 1907

J. Brunšmid, *Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu*, VHAD 9, Zagreb 1907, str. 82-184.

Bulić 1878

F. Bulić, *Iscrizione inedita di Ortopula (Starigrad di Obbrevazzo)*, BASD, Split 1878, str. 87-88.

Bulić 1888

F. Bulić, *Iscrizioni inedite. Salona*, BASD XI, Split 1888, str. 145.

Bulić 1889

F. Bulić, *Iscrizioni inedite. Promona (Promina)*, BASD XII, Split 1889, str. 97.

Bulić 1890

F. Bulić, *Iscrizioni inedite. Dubrava di Poljica*, BASD XIII, Split 1890, str. 145.

Bulić 1894

F. Bulić, *Iscrizioni Inedite*, BASD XVII, Split 1894, str. 3.

Bulić 1899

F. Bulić, *Iscrizione Inedite. Andetrium (Vrba di Postinje presso Muć)*, BASD XXII, Split 1899, str. 88-89.

Bulić 1900

F. Bulić, *Iscrizioni inedite. Burnum (Rudele di Kistanje)*, BASD XXIII, Split 1900, str. 6.

Bulić 1912

F. Bulić, *Scavi, nelle basiliche urbane di Salona durante gli anni 1907, 1908, 1909*, BASD XXXV, Split 1912, str. 6-7, br. 681 B.

Buovac 2012

M. Buovac, *O natpisnoj građi rimskih amfiteatara na prostoru istočnojadranske obale*, VAPD 105, Split 2012, str. 83-95.

Cagniard 2015

P. E. Cagniard, s.v. *Field officers – Republic*, u: Y. Le Bohec (ur.), *The Encyclopedia of the Roman army, Vol 2.*, Chichester 2015, str. 398-399.

Cambi 2007

N. Cambi, *Rimska vojska u Burnumu*, Šibenik 2007.

Cesarik 2014

N. Cesarik, *Kvint Recije Ruf i problem funkcija princepsa pretorija i trecenarija*, Diadora 28, Zadar 2014, str. 93-115.

Cesarik, Glavaš 2017

N. Cesarik, I. Glavaš, *Cohortes I et II milliaria Delmatarum*. U: D. Demicheli (ur.) *Illirica Antiqua, in honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb 2017, str. 209-223.

Clerc 1916

M. Clerc, *Aquae Sextiae. Histoire d'Aix-en-Provence dans l'Antiquité*, Aix-en-Provence 1916.

Colnago, Keil 2008

A. Colnago, J. Keil, *Arheološka istraživanja u sjevernoj Dalmaciji*, Asseria 6, Zadar 2008, str. 125-146. Izvornik: *Archäologische Untersuchungen in Norddalmatien*, u: *Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Instituts*, sv. VIII, Beč, 1905.

Čače 2003

S. Čače, *Asseria u antičkim pisanim izvorima*, Asseria 1, Zadar 2003, str. 7-36.

Dando-Collins 2010

S. Dando-Collins, *Legions of Rome – The definitive history of every imperial Roman legion*, New York, 2010.

D'Amato 2012

R. D'Amato, *Roman Centurions 31 BC – AD 500*, Oxford, 2012.

Demicheli 2011

D. Demicheli, *Neobjavljeni antički natpisi iz Muzeja Cetinske krajine i Zbirke franjevačkog samostana u Sinju*, Izdanja HAD-a 27, Zagreb 2011, str. 69-97.

Demicheli 2012a

D. Demicheli, *Dalmatians in the Roman Imperial Fleet*. U: *Proceedings of the 22nd International Congress of Roman Frontier Studies, Ruse 2012*, str. 391-398.

Demicheli 2012b

D. Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (I) Svjedoci podrijetlom iz Salone na vojničkim diplomama*, Tusculum 5, Split, 2012, str. 47-57.

Demicheli 2015

D. Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (IV) Salonitanci u vojnoj službi (dio prvi)*, Tusculum 8, Split, 2015, str. 59-77.

Demicheli 2016a

D. Demicheli, *Nadgrobnni spomenik iz Klapavica sa spomenom centuriona kohorte VIII Voluntariorum Gaja Alazinija Valentina*, Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru, vol. 30., Zadar 2016, str. 109-121.

Demicheli 2016b

D. Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (V), Salonitanci u vojnoj službi (dio drugi)*, Tusculum 9, Zagreb 2016, str. 33-59.

Dobson 1955

B. Dobson, *The primipilares of the Roman army*, Durham theses, Durham University, 1955. Available at Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/8434/>

Dobson 1993a

B. Dobson, *The Centurionate and social mobility during the Principate*. U: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart 1993, str. 201-218.

Dobson 1993b

B. Dobson, *Legionary centurion or equestrian officer? A comparison of pay and prospects*. U: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart, 1993, str. 186-201.

Dobson 1993c

B. Dobson, *The significance of centurion and 'primipilaris'*. U: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart, 1993, str. 143-186.

Dobson 1993d

B. Dobson, *The 'Rangordnung' of the Roman Army*. U: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart 1993, str. 129-143.

Dobson, Breeze 1993

B. Dobson, D. Breeze, *The Rome Cohorts and the Legionary Centurionate*. U: D. Breeze, B. Dobson, *Roman officers and frontiers*, Stuttgart 1993, str. 88-113.

Dobson 2000

B. Dobson, *The primipilares in army and society*. U: G. Alföldy, B. Dobson, W. Eck, *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit*, Stuttgart 2000, str. 139-152.

Dodig 2014

R. Dodig, *Kult boga Libera na području Ljubuškoga*, Cleuna 1, Livno 2014, str. 139-149.

Domaszewski 1899

A. von Domaszewski, s.v. *centurio*, u: G. Wissow (ur.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Vol . III, 2, Stuttgart 1899, str. 1962-1964.

Domić Kunić 1996

A. Domić Kunić, *Classis preatoria Ravennatium with special reflection on sailors that origin from Dalmatia and Pannonia*, Živa Antika, br. 56, Skopje 1996, str. 95-110.

Dukić 2015

B. Dukić, *Salonitanski patroni*, Tusculum 8, Split 2015, str. 39-53.

Dyczek, Shpuza 2013

P. Dyczek, S. Shpuza, *Three years of Albanian-Polish excavations in Scodra*. U: *Proceedings of the Interantional congress of Albanian archaeological studies*, Tirana 2013, str. 387-399.

Egger 1932

R. Egger, *Die neuen Inschriften aus dem Coemeterium am Kapljuč*, VAHD L, Split, 1932, str. 13-22.

Elliot 2004

T. Elliot, *Epigraphic evidence for boundary disputes in the Roman empire*, doktorska disertacija, Chapel hill 2004.

Fadić 1997

I. Fadić, *Spomenici VII. legije na području Tilurija (Tilurium)*, Diadora 18-19, Zadar 1997, str. 77-119.

Faure 2010

P. Faure, *De Rome à Salone: T. Flavius Lucilius, cavalier de la garde impériale*, ZPE 172, Köln 2010, str. 223-238.

Ferjančić, Babić 2009

S. Ferjančić, M. Babić, *New inscriptions from Pannonia and Dalmatia*, ZPE 169, Köln 2009, str. 245-248.

Fiala, Patsch 1895

F. Fiala, C. Patsch, *Untersuchungen römischer Fundorte in der Hercegovina*. WMBH, Beč 1895, str. 282.

Fiebiger 1899

O. Fiebiger, *s.v. centurio classicus*, u: G. Wissow (ur.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Vol . III, 2, Stuttgart 1899, str. 1964-1965.

Gabričević 1952

B. Gabričević, *Dva priloga poznavanju urbanističkog razvoje antikne Salone*, VAHD LIII, Split 1952, str. 155-167.

Gabričević 1969

B. Gabričević, *Neobjavljeni rimski natpisi iz Dalmacije (Insriptiones Dalmatiae nondum editae)*, VAHD LXIII-LXIV, Split 1969, str. 236-237, br. 15, sl. 15.

Galović 2014

T. Galović, *The Epigraphic Heritage of the Renaissance Period in Dubrovnik (15th Century)*. U: *Classical heritage from the epigraphic to the digital. Academia Ragusina 2009 & 2011*, Zagreb 2014, str. 86-87.

Galsterer 1971

H. Galsterer, *CIL III 2733 und die Entstehung der Kolonie in Aequum*, ZPE 7, Köln 1971, str. 79-91.

Gauthier, Marin, Prévot 2010

N. Gauthier, E. Marin, F. Prévot, *Salona 4. Inscriptions de Salone chrétienne, IVe-VIIe siècles I*, Rim – Split 2010.

Glavaš 2015

I. Glavaš, *Vojno značenje cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji za principata*, doktorska disertacija, Zadar 2015.

Glavaš 2016

I. Glavaš, *Konzularni beneficijariji u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Zagreb 2016.

Glavičić 2008

M. Glavičić, *Epigrafska baština rimskodobnog Epidaura*, Archaeologia Adriatica 11, Zadar 2008, str. 56.

Glavičić 2014a

M. Glavičić, *Artorii u rimskoj provinciji Dalmaciji*, u: N. Cambi, J. Matthews (ur.), *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Podstrani od 30. ožujka do 2. travnja 2012.*, Split 2014, str. 59-70.

Glavičić 2014b

M. Glavičić, *Organizacija uprave rimske provincije Dalmacije prema natpisnoj građi*. M. Šegvić, D Marković (ur.), *Klasični Rim na tlu Hrvatske – arhitektura, urbanizam, skulptura*, Zagreb 2014, str. 41-49.

Glavinić 1881

M. Glavinić, *Iscrizioni inedite. Salona*, BASD, Split, 1881, str. 18-19.

Goldsworthy 2000

A. Goldsworthy, *Roman Warfare*, London, 2000..

Goldsworthy 2003

A. Goldsworthy, *The complete Roman army*, London, 2003.

HD

Epigraphische Datenbank Heidelberg, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home>

Hoernes 1880

M. Hoernes, *Römische Alterthümer in Bosnien und der Hercegovina I*, Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn 4, Beč 1880, str. 39.

Holder 2000

P. Holder, *Auxiliaria*, ZPE 131, Köln 2000, str. 214.

Hula 1890

E. Hula, *Epigraphisches aus Spalato*, Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn 13, Beč, 1890, str. 101-103.

ILJug I

A. Šašel, J. Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Situla 5, Ljubljana 1963.

ILJug II

A. Šašel, J. Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, Situla 19, Ljubljana 1978.

ILJug III

A. Šašel. J. Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, Situla 25, Ljubljana 1986.

ILS

H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae I*, Berolini 1954

H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae II/1*, Berolini 1955.

Imamović 1977

E. Imamović, *Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1977.

Isaac 1988

B. Isaac, *The meaning of Limes and Limitanei in ancient sources*, The Journal of Roman Studies, Vol. 78, Cambridge, 1988, str. 128, br. 6.

Ivleva 2012

T. A. Ivleva, *Britons abroad : the mobility of Britons and the circulation of British-made objects in the Roman Empire*, Leiden 2012, str. 483.

Jagenteufel 1958

A. Jagenteufel, *Die Statthalter der Roemischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*, Beč 1958.

Jeličić-Radonić 2006

J. Jeličić-Radonić, *Ara Tita Flavija Lucilija iz Salone*, VAPD 99, Split, 2006, str. 123-132; sl. 1-3.

Jeličić-Radonić 2007

J. Jeličić-Radonić, *Natpis carice Faustine iz zvonika splitske katedrale*, VAHD 100, Split 2007, str. 52-53.

Jeličić-Radonić, Sedlar 2009

J. Jeličić-Radonić, A. Sedlar, *Topografija antičke Salone (I)*, Tusculum 2, Solin, 2009, str. 24.

Kirigin 1979

B. Kirigin, *Nalaz rimskih natpisa i reljefa kod Škripa na otoku Braču*, u: VAHD LXXII-LXXIII, Split 1979, str. 129-134.

Kubitschek 1924

W. Kubitschek, *Dalmatinische Notizen*. U: *Bulićev zbornik – Strena Bvliciana*, Zagreb 1924, str. 216, br 10.

Kurilić 1994

A. Kurilić, *Latinski natpisi antičkog, kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja na otoku Pagu i Zadarsko-šibenskom otočju*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 36, Zadar 1994, str. 234-235, br. 42.

Kurilić 1998

A. Kurilić, *Burnumski natpisi u arhivu obitelji Borelli*, u: B. Čečuk, *Područje Šibenske Županije od pretpovijesti do srednjega vijeka*, Zagreb 1998, str. 174, Br. 4; sl. 3.4.

Kurilić 1999

A. Kurilić, *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. st. poslije Kr.: antroponimija, društvena struktura, etničke promjene, gospodarske uloge*, doktorska disertacija, Zadar 1999.

Kurilić 2006

A. Kurilić, *Recent epigraphic finds from the Roman province of Dalmatia*. U: D. Davison, V. Gaffney, E. Marin, *Dalmatia. Research in the Roman province 1970-2001*, Oxford 2006, str. 140, br. 46.

Kurilić 2012

A. Kurilić, *Roman naval bases at the eastern Adriatic*, *Histria antiqua* 21, Zagreb 2012, str. 117-119, sl. 4.

Liebl 1903

H. Liebl, *Inschriften aus Dalmatien*, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, Beč 1903, str. 85. br. 1.

Łajtar, Żelazowski 2014

A. Łajtar, J. Żelazowski, *Le nuove iscrizioni provenienti da Scodra (Albania): E Il nuovo V(IR) E(GREGIUS) DUCENARIUS*, ZPE 192, Bonn 2014, str. 273–283.

Malone 2005

S. J. Malone, *Legio XX Valeria Victrix. Prosopography, archaeology and history*, Nottingham 2005.

Mann 1988

J. C. Mann, *The organisation of frumentarii*, ZPE 74, Bonn 1988, str. 149-150

Marić 2016

A. Marić, *Prva kohorta Belga i njeni pripadnici u ljubuškom kraju*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 45, Sarajevo, 2016, str. 105-118.

Marijanović 1986

I. Marijanović, *Votivni Žrtvenik iz Šuice*, GZM Bosne i Hercegovine u Sarajevu 40/41, Sarajevo 1986, str. 109-112.

Marin, Mayer, Paci, Rodà 1999

E. Marin, M. Mayer, G. Paci, I. Rodà, *Corpus Inscriptionum Naronitanarum I*, Tivoli, 1999.

Maršić 1998

D. Maršić, *Tri Silvanova žrtvenika iz Salone*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, razdio povijesnih znanosti 23, Zadar 1998, str. 45-67.

Matijašić 2002

R. Matijašić, *Uvod u latinsku epigrafiju*, Pula 2002.

Matijašić 2009

R. Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb 2009.

Matijević 2009

I. Matijević, *Cohors VIII Voluntariorum civium Romanorum i neki njezini pripadnici u službi namjesnika provincije Dalmacije*, Tusculum 2, Split 2009, str. 45-58.

Matijević 2011

I. Matijević, *Natpisi Prve kohorte Belga iz Salone*, VAPD 104, Split, 2011, str. 181-207.

Matijević 2014

I. Matijević, *Qui cucurrit frumentarius annos XI*, Tusculum 7, Split, 2014, str. 67-74.

Matijević 2015

I. Matijević, *Štovanje božanstava među vojnicima u Saloni tijekom principata*, Tusculum 8, Split 2015, str. 25-32.

Matijević 2016

I. Matijević, *Singulari dalmatinskog namjesnika*, VAPD 109, Split, 2016, str. 193-224.

Matijević 2017

I. Matijević, *O vojnoj karijeri centuriona Lucija Varija [---] po natpisu ILlug 2098 iz Salone*, Tusculum 10, br. 2, Solin 2017, str. 199-210.

Maxfield 1972

V. A. Maxfield, *The Dona Militaria of the Roman Army*, Durham theses, Durham University 1972. Available at Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/10339/> .

Medini 1980

J. Medini, *Provincia Liburnia*, Diadora 9, Zadar 1980, str. 363-435.

Mesihović 2011

S. Mesihović, *Antiqvi homines Bosnae*, Sarajevo 2011.

Miletić 1989

Ž. Miletić, *Topografija salonitanskih nekropola*, magistarski rad, Zagreb 1989, str. 71-105.

Miletić 1990

Ž. Miletić, *Sjeverna Salonitanska nekropola*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, razdio povijesnih znanosti 16, Zadar 1990, str. 163-195.

Miletić 1992

Ž. Miletić, *Istočna i jugoistočna nekropola Salone*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, razdio povijesnih znanosti 17, Zadar 1992, str. 21-50.

Miletić 2009

Ž. Miletić, *Crtica o Liburnima*, Histria Antiqua, 18-2, Pula 2009, str. 69-72.

Miletić 2010

Ž. Miletić, *Burnum – vojničko središte rimske provincije Dalmacije*, Katalog nalaza, u: I. Radman-Livaja, *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, Zagreb 2010, str. 143-179.

Miletić 2014

Ž. Miletić, *Lucius Artorius Castus i Liburnia*. N. Cambi, J. Matthews (ur.) *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Podstrani 30. ožujka do 2. travnja 2012*, Split 2014, str. 111-130.

Miletić, Glavičić 2007

Ž. Miletić, M. Glavičić, *Excavations of the legionary amphitheatre at Burnum, Croatia*. U: T. Wilmott, *Roman Amphitheatres and Spectacula. A 21st century perspective. Papers of an international conference held at Chester*, Chester 2007, str. 75-85.

Morris 2016

J. Morris, *Shaping the Empire: Agrimensores, Emperors and the Creation of the Roman Provincial Identities; volume 2: appendices*, doktorska disertacija, Leicester 2016.

Nedved 1992

B. Nedved, *Stanovništvo Zadra od 1. do 3. stoljeća (prvi dio)*, Diadora 14, Zadar 1992, str. 109-258.

Novak 1967

G. Novak, *Histoire de Dubrovnik depuis les temps prehistoriques jusqu'au debut du VIIe s. : chute d'Epidaurum*, u: *L'histoire de Dubrovnik*, Dubrovnik 1967, str. 42.

Parat 2016

J. Parat, *Reconsidering the traces of Scribonianus' rebellion*, Radovi - Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 48, Zagreb 2016, str. 191-212.

Patsch 1895

C. Patsch, *Rimski kameniti spomenici kninskog muzeja*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 7, Sarajevo, 1895, 379-422.

Patsch 1897

C. Patsch, *Archäologisch-epigrafische Untersuchungen zur Geshichte der römische Provinz Dalmatien*. WMBH, Beč 1897, str. 177-242.

Patsch 1898

C. Patsch, *Iapodi*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 10, Sarajevo, 1898, str. 359-361.

Patsch 1900

C. Patsch, *Archäologisch-epigrafische Untersuchungen zur Geshichte der römische Provinz Dalmatien*, WMBH, Beč 1900, str. 74-75, br. 4.

Patsch 1902

C. Patsch, *Archäologisch-epigraphische Untersuchung zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien V Theil (Mit Tafel IX und 5(Abbildungen im Texte)*, WMBH VIII, Beč, 1902, str. 61-131.

Patsch 1907

C. Patsch, *Arheološko – epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije*, GZM u Bosni i Hercegovini 19, sv. 4, Sarajevo 1907, str. 431 – 470.

Patsch 1909

C. Patsch, *Archäologisch-epigraphische Untersuchung zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien V*, WMBH XI, Beč, 1909, str. 104 – 183.

Patsch 1910

C. Patsch, *Prilozi našoj rimskoj povjesti*, GZM u Bosni i Hercegovini 22, Sarajevo, 1910, str. 177 – 208.

Patsch 1912

C. Patsch, *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien*, WMBH XII, Beč, 1912, str. 133-136.

Patsch 1996

C. Patsch, *Povijest i topografija Narone*, prevela Dragica Nikolić, Metković 1996.
Izvornik: C. Patsch, *Zur Geschichte und Topographie von Narona*, Beč 1907.

Petris 1905

S. Petris, *Grabstein eines römischen Flotten-soldaten in Ossero*, Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung Kunst- und Historischen Denkmale, Beč, 1905, str. 294-296, sl. 65.

Pflaum 1960

H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le haut-empire romain,1*, Paris 1960.

Radman-Livaja 2001

I. Radman-Livaja, *Tipovi izloženih rimskih kaciga*. U: Z. Batušić (ur.) (Ministarstvo obrane republike Hrvatske), *Kacige u Hrvatskoj*, Zagreb 2001, str. 38-63.

Rich, Shipley 1993

J. Rich, G. Shipley, *War and society in the Roman world*, London 1993.

Richier 2002

O. Richier, *Centurialia Varia I. À propos du centurio ueteranorum*, *Latomus* 61, Bruxelles 2002, str. 92-101.

Rendić Miočević 2007

A. Rendić-Miočević, *Ulomci reljefa s prikazom Silvana i Dijane s lokaliteta Tršćenica u splitskome polju*, *VAPD* 100, Split 2007, str. 13-30.

Rendić Miočević 1952

D. Rendić-Miočević, *Novi i neobjelodanjeni natpisi iz Dalmacije (Inscriptiones Dalmaticae Ineditae)*, *VAHD* LIII, Split 1952, str. 211-232.

Rendić-Miočević 1967

D. Rendić-Miočević, *Dva antička signirana reljefa iz radionice majstora Maksimina*, *Arheološki radovi i rasprave* IV-V, Zagreb 1967, str. 339-356.

Rendić-Miočević 1981

D. Rendić-Miočević, *Teatar u Saloni s osobitim obzirom na neke njegove kompozicijske i tehničke karakteristike*, *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, saopštenja sa naučnog skupa 14. – 17. april 1980., Novi Sad 1981, str. 73-88.

Le Roux 1972

P. Le Roux, *Recherches sur les centurions de la Legio VII Gemina*, *Mélanges de la Casa de Velázquez* 8: http://www.persee.fr/doc/casa_0076-230x_1972_num_8_1_1056 , 1972. str. 125, br. 8.

Sanader 1994

M. Sanader, *O kultu Herkula u Hrvatskoj*, Opvscvla Archaeologica 18, Zagreb 1994, str. 87-114.

Sanader 2014

M. Sanader, *Tilurium III: istraživanja 2002.-2006. godine*, Zagreb 2014.

Sanader 2015

Sanader, *Der Januskult in den Provinzen des Römischen Reiches unter besonderer Berücksichtigung der Ikonographie zweier Reliefs aus Dalmatien und Dakien*, Cult and Votive Monuments in the Roman Provinces Proceedings of the 13th International Colloquium on Roman Provincial Art, Cluj-Napoca 2015, str. 139-147.

Sanader 2016

M. Sanader, *Janov kult u Dalmaciji*, Diadora 30, Zadar 2016, str. 123-147.

Scherrer 2010

P. Scherrer, *Covneris – Ein Noriker in der Legio VII Gemina Felix. Bemerkungen zur Romanisation anhand einer votivkleininschrift aus dem nahbereich von Virunum*, Ephemeris napocensis XX, Bukurešt, 2010, str. 169-180.

Sergejevski 1928

D. Sergejevski, *Rimski kameni spomenici sa Glamočkog i Livanjskog polja i iz Ribnika*, GZM u Bosni i Hercegovini 40, sv. 2, Sarajevo 1928, str. 79-97

Sinobad 2010

M. Sinobad, *Jupiter i njegovi štovatelji u svjetlu epigrafskih izvora na području Hrvatske*, Opvscvla Archaeologica 34, Zagreb, 2010, 145-228.

Speidel 2005

M. P. Speidel, *Centurial Signs and the Battle Order of the Legions*, ZPE 154, Bonn 2005, str. 286-292.

Speidel 2014

M. A. Speidel, *The Roman Army*. U: C. Bruun, J. Edmondson (ur.), *The Oxford handbook of Roman Epigraphy*, Oxford 2014, str. 319-345.

Suić 2003

M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003.

Summerly 1992

J. R. Summerly, *Studies in the legionary centurionate, vol. 1.*, Durham University 1992.

Šašel-Kos 1994

M. Šašel-Kos, *Private munificence in Saloniae under the principate*, u: VAHD LXXXVI, Split 1994, str. 201-214.

Šašel-Kos 2017

M. Šašel-Kos, *The Statii of Risinium*. U: D. Demicheli (ur.), *Illyrica Antiqua, in honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb 2017, str. 171-185.

Šegvić 1998

M. Šegvić, *Stanovništvo Konavala u rimsko doba*, Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, sv. 1, Dubrovnik, 1998, str. 13-18.

Šeparović, Uroda 2009

T. Šeparović, N. Uroda, *Antička zbirka Muzeja Hrvatskih arheoloških spomenika*, Split 2009.

Škegro 1997

A. Škegro, *Inscriptiones Latinae et Graecae Bosnie et Hercegovinae*, Opuscvla Archaeologica 21, Zagreb 1997, str. 85-116.

Tončinić 2004

D. Tončinić, *Votivna ara iz Tilurija*, Opuscula Archaeologica 28, Zagreb 2004, str. 147-157.

Tončinić 2011

D. Tončinić, *Spomenici VII. legije na području rimske provincije Dalmacije*, Split 2011.

Uglešić 1993

A. Uglešić, *Tragom ranokršćanskih i predromaničkih spomenika na Dugom Otoku*, Radovi. razdio povijesnih znanosti, br. 19, Zadar 1993, str. 151-176.

Visočnik 2012

J. Visočnik, *Vojaki iz Celeje na tujem*, Arheološki vestnik 63, Ljubljana 2012, str. 235-264.

Webster 1998

G. Webster, *The Roman Imperial Army Of The First And Second Centuries A.D.*, Norman, 1998.

Wilkes 1969

J. J. Wilkes, *History of the provinces of the Roman empire: Dalmatia*, London 1969.

Wilkes 1974

J. J. Wilkes, *Boundary stones in Roman Dalmatia*, Arheološki vestnik 25, Ljubljana 1974, str. 258-275.

Wintjes 2015

J. Wintjes, s.v. *Field officers – Principate*, u: Y. Le Bohec (ur.), *The Encyclopedia of the Roman army*, Vol 2., Chichester 2015, str. 399-402.

Zaninović 1967

M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati, dio drugi*, Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja br. 3, Sarajevo 1967, str. 27-92.

Zaninović 1996

M. Zaninović, *Rimska vojska u razvitku antike na našoj obali*. U: Marin Zaninović, *Od Helena do Hrvata*, Zagreb 1996, str. 209-220.

Zaninović 2010

M. Zaninović, *Rimska vojska u Iliriku / The Roman Army in Illyricum, I. Radman Livaja (ur.), Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj / Finds of the Roman Military Equipment in Croatia*, Zagreb 2010, str. 13-30.

Zaninović 2015

M. Zaninović, *Ilirski ratovi*, Zagreb 2015.

Zović 2015

V. Zović, *Vulgarni latinitet na natpisima rimske provincije Dalmacije*, VAPD 108, Split, 2015, str. 157-222.

Zović, Kurilić 2015

V. Zović, A. Kurilić, *Strukture zavjetnih natpisa rimske Liburnije*, Arheološki vestnik 66, Ljubljana, 2015, str. 399-453.

Elektronički izvori:

<https://en.wiktionary.org/wiki/centurion> (10.6.2016.)

<http://www.livius.org/articles/legion/legio-iiii-flavia-felix/>? (18.7.2017.)

11. Sažetak i ključne riječi (*Abstract and key words*)

Ovaj magistarski rad bavi se centurionima koji su potvrđeni u rimskoj provinciji Dalmaciji. Cilj rada bio je katalogizirati sve spomenike koje su rimski centurioni za sobom ostavili na prostoru Dalmacije. Nakon uvodne rasprave o centurionima i njihovim karijerama, slijedi kataloška obrada spomenika. U središnjoj raspravi spomenici su poredani po kategorijama poput službe centuriona, vrsta spomenika na kojima su oni potvrđeni i njihovih karijera. Cilj rada je napraviti uvid u centurionsku službu i utjecaj koji su oni napravili u razvoju rimske provincije Dalmacije.

Ključne riječi: centurion, rimska provincija Dalmacija, primipil, XI . legija, VII legija

This master's degree studies the centurions that have been confirmed in the Roman province of Dalmatia. The aim of the paper was to catalog all the monuments Roman centurions left behind in Dalmatia. Following the introductory discussion of centurions and their careers, the next aim was to catalog the monuments of centurions in Dalmatia. In the central discussion, the monuments are classified by categories such as the service of the centurions, the type of monuments that are confirmed in the catalogue and their careers. The main aim of the paper is to inspect the service and the influence centurions have made in the development of the Roman province of Dalmatia.

Key words: centurion, Roman province of Dalmatia, *primus pilus*, XI. legion, VII. legion